Despărțământului Ugocea al „Astrei" donată de [illegible]

VICTOR HUGO

NOTRE-DAME DIN PARIS

— ROMAN —

TRADUCERE DE

DR. GEORGE A. DUMITRESCU

BUCUREȘTI
EDITURA LIBRĂRIEI STĂNCIULESCU
1919

CAPITOLUL ÎNTÂIU

I

Sala cea mare

Se împlinesc astăzi trei sute patru-zeci şi opt de ani, şase luni şi nouă-spre-zece zile din ziua când parisienii se deşteptară în bălăngănitul tuturor clopotelor, ce sunau din toată puterea, în insula Cité, la universitate şi în oraş.

Cu toate acestea, istoria nu a păstrat amintirea zilei de 6 Ianuarie 1482. Nu era nimic deosebit în evenimentul, care punea astfel în mişcare, dis de dimineaţă, clopotele şi pe burghezii din Paris. Nu era nici vre-o năvală a Picarzilor sau a Bourguignonilor, nici vre-o procesiune de vânătoare, nici vre-o revoltă a şcolarilor ca acea din oraşul Laas, nici vre-o intrare în oraş a *numitului şi prea temutului nostru senior regele,* nici cel puţin vre-o spânzurare a hoţilor sau hoţoaicelor, ordonată de justiţia din Paris. Nu era nici sosirea pe neaşteptate, aşa de obişnuită în secolul al XV-lea, a vre unui ambasador înzorzonat. Trecuse abia două zile de când ultima cavalcadă de felul acesta, aceea a ambasadorilor flamanzi însărcinaţi de a duce la bun sfârşit căsătoria între fiul cel mai mare al regelui Franţei şi Margareta de Flandra, îşi făcuse intrarea în Paris, spre marea neplăcere a d-lui cardinal de Bourbon, care, pentru a fi pe placul regelui, fusese silit să primească bine toată ceata aceea de primari flamanzi şi să-i ospăteze, în

hotelul său de Bourbon, pe când o ploaie torențială inunda la poarta sa mărețele sale tapițerii.

Ziua aceasta de 6 Ianuarie, care punea în mişcare tot poporul Parisului, cum zice Jehan de Troyes, era îndoita serbare, obişnuită din moşi strămoşi, a zilei regilor şi a petrecerii nebunilor.

In ziua aceea trebuea să aibă loc focuri de artificii în piața Grevei, plantare de arbori la capela de Braque şi reprezentarea unei piese biblice la Palatul de Justiție. Strigarea fusese făcută în ajun cu sunete de trompetă la răspântie, de către servitorii d-lui intendent general, îmbrăcați în frumoase bluze de pânză violetă cu mari cruci albe pe piept.

Mulțimea burghezilor şi burghezelor se îndrepta deci din toate părțile dis de dimineață, după ce îşi încuiaseră casele şi îşi închiseseră prăvăliile, spre unul din cele trei locuri desemnate,

Fiecare se hotărâse, fie pentru focul de artificii, fie pentru sădirea arborilor, fie pentru reprezentarea piesei biblice. Trebue să o spun, spre lauda vechiului bun simț al celor gură-cască din Paris, că cea mai mare parte din mulțimea aceea se îndrepta spre focul de artificii, care era le modă, sau spre marea sală a Palatului, unde avea să se reprezinte piesa biblică, sală bine acoperită şi închisă şi că curioşii se înțeleseseră să lase pe sărmanii arbori abià înfloriți să tremure de frig singuri sub cerul lui Ianuarie, în cimitirul capelei de Braque.

Poporul se revărsa mai cu seamă în aleele Palatului de Justiție, pentru că se ştia că ambasadorii flamanzi, sosiți cu două zile mai înainte, aveau să asiste la reprezentarea piesei şi la alegerea papii nebunilor, care avea să aibă loc de asemenea în sala cea mare,

Nu eră lucru uşor să pătrunzi în ziua aceea în acea sală mare, ce se bucură pe atunci de renumele că este locul cel mai mare acoperit, care există pe lume. (Este adevărat că Sauval nu măsurase încă marea sală a castelului de Montargis). Piața Palatului, tixită de popor, oferea curioşilor dela ferestre aspectul unei mări, în care cinci sau şase străzi, ca tot atâtea guri de fluvii, vărsau la fiecare moment noi valuri de capete. Undele

mulţimii aceleia, ce creştea neçontenit, se loveau de colţurile caselor, cari ieşeau ici şi colo, ca tot atâtea limbi de pământ în basinul neregulat al pieţii.

In mijlocul înaltei faţade gotice a Palatului, scara cea mare, într'una urcată şi scoborâtă de către un îndoit curent, care, după ce se sfărâmase sub peronul intermediar, se răspândeà în mari valuri pe cele două pante laterale, scara cea mare, spun, şuvoia fără încetare în piaţă ca o cascadă într'un lac.

Strigătele, râsetele, tropăiturile acelor mii de picioare făceau un sgomot mare şi un mare vuet.

Din când în când, sgomotul şi vuetul acela se măreau, curentul care împingeà toată mulţimea aceea spre scara cea mare dà înapoi, se turburà, făceà vârtejuri. Erà lovitura bruscă a unui arcaş, sau calul vreunui sergent, care alergà spre a restabili ordinea; tradiţie admirabilă pe care a păstrat o jandarmeria noastră din Paris.

La uşi, la ferestre, la ferestrele podurilor, pe acoperişuri, furnicau mii de figuri burgheze, liniştite şi cinstite, privind Palatul, privind mulţimea şi ne cerând mai mult de cât atât; căci foarte mulţi oameni la Paris se mulţumesc cu spectacolul spectatorilor; lucru pentru noi foarte curios: e ca şi un zid în dosul căruia se petrece ceva.

Dacă ne-ar puteà fi dat nouă, oameni din 1830, de a cunoaşte gândurile parisienilor aceia din secolul al cincisprezecelea şi de a intrà cu ei, târâţi, înghiontiţi, daţi peste cap, în sala aceea imensă a Palatului, aşà de mică în ziua de 6 Ianuarie 1482, priveliştea nu ar fi nici fără interes, nici fără farmec, şi noi nu am aveà în jurul nostru lucruri aşà de vechi, cari ne ar păreà noi de tot.

Dacă cititorul consimte la aceasta, noi vom încercà să regăsim prin gândire impresia pe care el ar fi avut-o împreună cu noi trecând pragul acelei săli mari în mijlocul cetei acelcia în surcot [1]), în bluze soldăţeşti şi fustă excentrică.

---

1) Vestmânt de deasupra purtat de ambele sexe în evul mediu.

Şi mai întâiu, vâjîitură în urechi şi scânteiere în ochi. Deasupra capetelor noastre, o dublă boltă în ogivă, căptuşită cu sculpturi în lemn, zugrăvită ca cerul, ornată cu crini de aur; sub picioarele noastre, un pavaj alternativ de marmoră albă şi neagră. La câţi-va paşi de noi, un enorm stâlp, apoi un altul, apoi un altul, în totul şeapte stâlpi în lungimea sălii, susţinând în mijlocul lărgimei sale buzele dublei bolţi. In jurul celor patru primi stâlpi, prăvălii ce străluceau de atâtea sticlărie şi fluturaşi de aur; împrejurul ultimelor trei, bănci de stejar, uzate şi lustruite de pantalonii avocaţilor şi de roba procurorilor.

In jurul sălii, dealungul zidurilor înalte, între uşi, între ferestre, între stâlpi, şirul nesfârşit al regilor Franţii începând cu Pharamond; regi trândavi, cu braţele lăsate în jos şi cu ochii aplecaţi; regi vitregi şi răsboinici, cu capul şi mâinile ridicate curagios în sus spre cer. Apoi, la înaltele ferestre ogivale, geamuri de fel de fel de culori; la largile ieşiri ale sălii, uşi bogate şi fin sculptate; şi totul, bolţi, stâlpi, ziduri, pervazuri, tăblii, uşi, statui, acoperite de sus până jos de o splendidă culoare albastră şi aurie, care, întunecată puţin la epoca când noi o vedem, dispăruse aproape cu totul sub praful şi pânzele de păiajen în anul de graţie 1549, când du Breul o admiră încă prin tradiţie.

Inchipuiţi-vă acum sala acea imensă şi lungă, luminată de lumina palidă a unei zile din Ianuarie, inundată de o mulţime împestriţată şi sgomotoasă, care se târeşte dealungul zidurilor şi înconjură cei şeapte stâlpi, şi veţi aveà o idee confuză de ansamblul tabloului, căruia noi vom încercà să-i indicăm mai precis curioasele amănunte.

Este sigur că dacă Ravaillac nu ar fi asasinat pe Henric al IV-lea, nu ar fi existat dosare ale procesului lui Ravaillac depuse la grefa Palatului de Justiţie; nu ar fi fost complici interesaţi a face să dispară zisele dosare; prin urmare, nu s'ar fi găsit incendiari, siliţi, din lipsa unui alt mijloc mai bun, să dea foc grefei pentru a arde piesele procesului, şi să dea foc Palatului de Justiţie pentru a arde grefa; prin urmare, nu ar fi

avut loc incendiul din 1618. Vechiul Palat ar fi încă în picioare cu vechea sa sală mare; eu aş putea zice cetitorului: Duceţi-vă de o vedeţi; şi noi am fi astfel amândoi dispensaţi, eu de a o face şi el de a ceti o descripţie neperfectă. Ceea ce probează adevărul acesta nou: că ma.ile evenimente au urmări incalculabile.

Este adevărat că ar fi foarte posibil, mai întâiu ca Ravaillac să nu fi avut complici, în fine că complicii săi, dacă din întâmplare el avea, să nu aibă nici un amestec în incendiul din 1618. Există alte două explicaţii foarte admisibile. Intâia, marea stea în flăcări, lată de un picior şi înaltă de un cot, care căzu, după cum fiecare ştie, din cer pe Palat, la 7 Martie, după miezul nopţii. A doua, catranul lui Théophile:

De sigur, fu un joc trist
Când la Paris madam Justiţia
Pentru că mâncase prea piparat
Işi puse foc întregului palat.

Ori ce veţi crede despre această întreită explicaţie politică, fizică, poetică, a incendiului Palatului de Justiţie din 1618, faptul din nenorocire sigur, este incendiul. Rămâne puţin lucru astăzi, graţie acestei catastrofe, graţie mai cu seamă diverselor reparaţiuni succesive cari au distrus ceea ce catastrofa aceea cruţase, rămâne prea puţin lucru din această primă locuinţă a regilor Franţei, din palatul acela mai vechi decât Luvru, aşa de vechi încă de pe vremea lui Filip Frumosul, încât i se căutau urmele măreţilor clădiri ridicate de către regele Robert şi descrise de către Helgaldus. Aproape totul a dispărut. Ce a devenit cancelaria în care sfântul Ludovic *îşi consumă căsătoria?* grădina în care el împărţea dreptatea, «îmbrăcat într'o fustă de camelot, cu o bluză de postav ordinar fără mâneci şi deasupra cu o manta de santal negru, culcat pe covoare, cu Joinville»? unde se află camera lui Sigismund? aceea a lui Carol al IV-lea? aceea a lui Ioan fără Ţară? Unde este scara de pe care Carol al IV-lea promulgă edictul său de graţie? lespedea pe care Marcel sugrumă, în prezenţa fiului mai mare al regelui Franţei, pe Robert de Clermont şi pe mare-

şalul de Champagne? ghişeul unde fură rupte în bucăţi bulele falşului papă Benedict, şi de unde porniră aceia cari le adusese îmbrăcaţi cu mitra în cap în batjocură, şi recunoscându-şi greşelile prin întreg Parisul? şi sala cea mare, cu auriturile, cu azurul său, cu ogivele sale, cu statuele sale, cu stâlpii săi, cu imensa sa boltă toată ciopârţită de sculpturi? şi camera aurită? şi leul de piatră care stătea la uşe, în genunchi, cu capul aplecat, cu coada între picioare, ca leii tronului lui Solomon, în atitudinea umilită care convine forţei în faţa justiţiei! şi frumoasele uşi? şi frumoasele geamuri? şi ferecăturile ciselate cari descurajau pe Biscornette? şi delicatele lucrări de tâmplărie ale lui Hancy?... Ce a făcut timpul, ce au făcut oamenii din minunile acestea? Ce ni s'a dat pentru toate acestea, pentru toată istoria aceea gală, pentru toată arta aceea gotică? grelele bolţi cari se lasă în jos spre mijloc ale D-lui de Brosse, architectul acesta nepriceput al faţadei lui Saint-Gervais, aceasta pentru artă; cât priveşte istoria, noi avem amintirile guralive ale grosului stâlp, care răsună încă de bârfelile Patrus-ilor.

Aceasta nu este mare lucru. Să revenim la adevărata sală mare a adevăratului vechiu palat.

Cele două extremităţi ale acestui gigantic paralelogram erau ocupate, una de către vestita masă de marmoră, atât de lungă, atât de lată, şi aşa de groasă încât nici o dată nu s'a văzut, spun vechile hârtii seniorale, într'un stil care i-ar fi plăcut şi lui Gargantua, *o asemenea bucată de marmoră pe lume;* cealaltă, de către capela unde Ludovic al XI-lea pusese să fie sculptat în genunchi în faţa Fecioarei, şi unde el transportase, fără să-i pese că lasă două locuri goale în şirul statuelor regale, statuele lui Carolmagnul şi a sfântului Ludovic, doi sfinţi, pe cari el îi credea foarte influenţi în cer, ca regi ai Franţei. Capela aceasta, nouă încă, clădită abia de şase ani, era toată în genul acela fermecător de architectură delicată, de sculptură minunată, de fină şi profundă ciselare, care arată la noi sfârşitul erei gotice şi se perpetuă până către mijlocul secolului al 16-lea în fantaziile feerice ale Renaşterei. Mica rozace, făcută deasupra faţadei, era în

deosebi un cap de operă de subţirime şi de graţie; ai fi zis că este o stea de dantelă.

In mijlocul sălii, în faţa uşei celei mari, o estradă de brocat auriu, lipită în zid şi în care era făcută o intrare particulară printr'o fereastră a sălii camerei aurite, fusese ridicată pentru trimişii flamanzi şi pentru celelalte personagii însemnate, invitate la reprezentarea piesei biblice. Pe masa de marmora trebuea, după obicei, să fie reprezentată piesa. Ea fusese pregătită pentru aceasta încă de dimineaţă. Bogata sa placă de marmoră, cu totul lustruită de către breasla avocaţilor, suporta o colivie de lemn destul de înaltă, a cărei suprafaţă superioară, accesibilă privirii întregei săli, trebuia să servească de scenă, şi al cărei interior mascat de către tapiţerii, trebuia să ţină loc de vestiar personagiilor din piesă. O scară, aşezată în mod naiv în afară, trebuia să stabilească comunicaţia între scenă şi vestiar şi să-şi pună la dispoziţie ordinarele sale trepte pentru intrări şi eşiri. Nu exista personagiu ori cât de neprevăzut, peripeţie, lovitură de teatru, care să nu fie silită a se suì pe scara aceea. Nevinovată şi venerată copilărie a artei şi a maşinilor!

Patru sergenţi ai judecătoriei Palatului, gardieni obligaţi să ia parte la toate petrecerile poporului, în zilele de sărbătoare ca şi în zilele de execuţie, stăteau în picioare la cele patru colţuri ale mesii de marmoră.

Tocmai când aveau să bată orele douăsprezece la prânz, la marele orologiu al palatului, trebuia să înceapă piesa. Era prea târziu, fără îndoială, pentru o reprezentaţie teatrală; dar trebuise să se aleagă ora dorită de către ambasadori.

Ori toată mulţimea aceea aştepta de dimineaţă. Foarte mulţi dintre acei cinstiţi curioşi tremurau de frig, dela ivirea zorilor, în faţa scării Palatului; unii chiar afirmau că petrecuseră noaptea pe pragul uşii celei mari, pentru a fi siguri că vor intra cei dintâi. Mulţimea se îngroşea pe fiecare moment şi, ca o apă care îşi depăşeşte nivelul, începea să se sue dealungul zidurilor, să se umfle în jurul stâlpilor, să se reverse pe partea de sus a zidurilor, pe ciubuce, pe pervazurile ferestrelor, pe ieşiturile architecturei, pe toate reliefurile sculpturei. Astfel, jena,

nerăbdarea, plictiseala, libertatea unei zile de cinism şi de nebunie, certurile cari isbucneau în tot momentul pentru vre-o lovitură de cot sau pentru vre-o gheată potcovită, oboseala unei lungi aşteptări, dădeau cu mult înainte de ora când ambasadorii aveau să sosească, un accent înţepat şi amar vuetului poporului acela închis, împachetat, împins, strivit, sugrumat. Nu se auzeau decât plângeri şi înjurături la adresa Flamanzilor, a starostelui negustorilor, a cardinalului de Bourbon, a judecătorului Palatului, a Doamnei Margareta de Austria, contra sergenţilor, frigului, căldurei, vremei rele, episcopului din Paris, papei nebunilor, stâlpilor, statuelor, uşii aceleia închise, ferestrei aceleia deschise; totul spre marea distracţie a bandelor de şcolari şi de lachei răspândiţi în masă, cari amestecau la toată nemulţumirea aceasta glumele şi ironiile lor, şi întărâtau, pentru a ne exprima astfel, cu înţepături de ac, supărarea generală.

Erà între altele un grup de drăcoşi de aceştia veseli, cari, după ce scoseseră geamurile unei ferestre, se aşezase cu îndrăzneală pe partea de sus a zidului care susţinea acoperişul şi de acolo îşi arunca rând pe rând privirile şi glumele, înăuntru şi în afară, în mulţimea din sală şi în mulţimea din piaţă. După gesturile lor batjocoritoare, după râsetele lor răsunătoare, după strigările glumeţe, pe cari le schimbau dala un capăt la celalt al sălei cu camarazii lor, erà uşor de judecat că tinerii aceia nu împărtăşeau plictiseala şi oboseala restului asistenţilor, şi că ei ştiau foarte bine, pentru distracţia lor deosebită, să scoată din ceea ce ei aveau sub ochii lor un spectacol, care îi făceà să aştepte răbdători pe celalt.

— Pre legea mea, tu eşti, *Joannes Frollo de Molendino!* striga unul din ei unui fel de drăcuşor mic şi blond, cu o figură frumoasă şi rea, agăţat de partea de sus a unei coloane; te numeşti foarte bine Jehan du Moulin, căci cele două braţe şi cele două picioare ale tale au aerul a patru aripi cari merg după vânt.

De când te afli acolo?

— Din graţia dracului, răspunse Joannes Frollo, sunt mai bine de patru ceasuri şi sper că ele mi se vor socoti, scăzându-mi-se din purgatoriu. Am auzit pe cei

opt cântăreţi ai regelui Siciliei intonând primul verset al leturghiei celei mari dela ceasurile şeapte în Sfânta-Capelă.

— Frumoşi cântăreţi! reluă celalt, şi cari au vocea şi mai ascuţită decât bonetul lor! Inainte de a creea o leturghie sfântului Ioan, regele ar fi făcut bine să se informeze daçă sfântului Ioan îi place lătuia psalmodiată cu un accent provensal.

— A făcut aceasta tocmai pentru a întrebuinţa pe acei blestemaţi de çântăreţi ai regelui Siciliei! striga înţepat o femee bătrână, în mulţime, la picioarele ferestrei. Vă întreb! o mie de franci, parisienii pentru o leturghie! şi încà luaţi din vânzarea peştelui de mare în halele Parisului!

— Tăcere! bătrâno, reluă un personaj gras şi serios, care se ţinea de nas lângă negustoreasa de peşte; trebuia să se facă o leturghie. Ai vrea ca regele să se îmbolnăvească din nou?

— Foarte bine vorbeşti, domnule Gilles Lecornu, maestru blănar al regelui! strigă micul şcolar agăţat de coloană.

Un râset al tuturor şcolarilor isbucnì la auzul numelui nenorocit al sărmanului blănar al regelui.

— Lecornu! Gilles Leçornu! ziceau unii.

— *Cornitus et hirsutus!* relua un altul.

— Hei! desigur, continuă micul drac al coloanei. De ce râd! Om cinstit Gilles Lecornu, frate cu Jehan Lecornu, intendent al palatului regal, fiu al lui Mahiet Lecornu, prim portar al pădurei Vincennes, toţi burghezi din Paris, toţi însuraţi din tată în fiu!

Veselia se mărì şi mai mult. Grasul blănar, fără să răspundă vreun cuvânt, se silea să scape de privirile fixate asupra sa din toate părţile; dar el înăduşea şi sufla în zadar. Ca o pană care pătrunde în lemn, sforţările pe cari el le făcea nu-i serveau decât să înţepenească şi mai solid în umerii vecinilor săi, larga sa faţă apoplectiçă, roşie ca focul de ciudă şi de furie.

In fine unul din aceia, gras, scurt şi venerabil tot ca şi el îi veni în ajutor.

— Mârşevie! nişte şcolari să vorbească astfel unui

burghez! pe vremea mea ar fi fost bătuţi cu un teanc de nuele, cari ar fi fost arse în urmă.

Intreaga bandă începu să râdă.

— Hei! cine trăncăneşte? cine este cucuvaea aceea?

— Ascultă, îl recunosc, zise unul; este jupân Andry Musnier.

— Pentru că el este unul din cei patru librari ai Universităţii! zise celalt.

— Totul este câte patru în prăvălia aceasta, strigă un al treilea, cele patru naţiuni, cele patru facultăţi, cele patru sărbători, cei patru procurori, cei patru electori, cei patru librari.

— Ei bine, reluă Jean Frollo, trebue să le facem şi pe dracu împătrit.

— Musnier, avem să-ţi ardem cărţile.

— Musnier, avem să-ţi batem lacheul.

— Musnier, avem să-ţi înghesuim nevasta.

— Buna şi grasa domnişoară Oudarde,

— Care este tot aşa dè gingaşă şi tot aşa de veselă ca şi cum ar fi văduvă.

— Să vă ia dracu! mormăi jupân Andry Musnier.

— Jupân Andry, reluă Jehan, care stătea tot agăţat de coloana sa, taci sau îmi dau drumu să cad în capul tău:

Jupân Andry ridică privirea, păru că măsoară un moment înălţimea stâlpului, greutatea ştrengarului, înmulţi în minte greutatea aceea cu pătratul vitezii şi tăcu.

Jehan, stăpân pe câmpul de bătaie, urmă triumfător:

— Căci eu aşi face aceasta, cu toate că sunt fratele unui arhidiacon!

— Frumoşi domni mai sunt şi cei ai noştri dela Universitate! să nu facă să se respecte privilegiile noastre cel puţin într'o zi ca aceasta! In sfârşit, este sădire de arbori şi foc de artificii în oraş; se reprezintă o piesă biblică aci, se alege un papă al nebunilor şi se află ambasadori flamanzi la palat; şi la universitate nimic!

— Cu toate acestea, piaţa Maubert este destul de mare! reluă unul dintre secretarii de avocat ce şedea pe pervazul unei ferestre.

— Jos rectorul, electorii şi procurorii! strigă Joannes.

— Ar trebui să facem un foc de veselie astă seară în champ baillard, urmă celalalt, cu cărţile lui jupân Andry.

— Şi cu pupitrele copiştilor! zise vecinul său.

— Şi cu beţele paracliserilor!

— Şi cu scuipătorile decanilor!

— Şi cu bufeturile procurorilor!

— Şi cu căpisterele electorilor!

— Şi cu scaunele fără spate ale rectorului!

— Jos! reluă micul Jehan cu o voce ca de clopot; jos jupân Andry, paracliserii şi copiştii, teologiştii, medicii şi decretiştii, procurorii, electorii şi rectorul!

— Oare a sosit sfârşitul lumii! murmură Andry astupându-şi urechile.

— A! iată că tocmai trece rectorul prin piaţă, strigă unul din cei dela fereastre.

Toţi căutară să se uite în piaţă.

— Oare este într'adevăr venerabilul nostru rector maestrul Thibaut? întrebă Jehan Frollo du Moulin, care stând pe capitelul unui stâlp din interior, nu puteà să vadă ceeace se petreceà în afară.

— Da, da, răspunseră toţi ceilalţi, este chiar el, maestrul Thibaut, rectorul.

Intr'adevăr, rectorul şi toţi demnitarii Universităţii se îndreptau solemn spre ambasadă şi traversau în momentul acela piaţa Palatului. Şcolarii, înghesuiţi la fereastră, îi priviră în trecere cu glume şi aplauze ironice. Rectorul, care mergeà în capul procesiunei, fu luat în primire cel dintâiu. Şi încă zdravăn.

— Bună ziua, domnule rector! Hei! bună ziua!

— Cum se face că se află aci bătrânul jucător? şi-a părăsit oare zarurile?

— Cum mai merge pe măgăreaţa sa! ea are urechile mai puţin lungi decât ale lui.

— Hei! bună ziua, domnule rector Thibaut! *Tybolde aleator!* bătrân imbecil! bătrân jucător!

— Dumnezeu să vă aibă în pază! aţi făcut dese ori o dublă de şase astă noapte?

— Oh! ce figură neînsemnată, pământoasă, slabă şi obosită de atâta iubire a jocului şi a zarului.

— Unde vă duceţi aşà, Thibaut, *Tybolde ad dados*, întorcând spatele Universităţii şi călărind spre oraş?

— El se duce de sigur să caute o locuinţă în strada Thibautodé, strigă Jehan du Moulin.

Toată banda repetă gluma proastă cu o voce tunătoare şi aplaudând furios.

— Vă duceţi să vă căutaţi locuinţă în str. Thibautodé, nu este aşà, domnule rector, jucător al partidei dracului?

Apoi venì rândul celorlalţi demnitari.

— Jos paracliserii! jos uşierii!

— Ia spune Robin Poussepoin, cine este acela?

— Este Gibert de Suilly, *Gilbertus de Soliaco*, director al liceului din Autun.

— Uite, ţine gheata mea; tu eşti aşezat mai bine decât mine, aruncă-i-o în faţă.

— *Saturnalitias mittimus ecce mues.*

— Jos cei şase teologi cu stiharele lor albe.

— Aceia sunt teologi? Eu credeam că erau şase oi albe date de Sfânta Geneviève oraşului, pentru feudul de Rooguy.

— Jos medicii!

— Jos certurile cardinale!

— Ţine căciuliţa mea, director al Sainte-Geneviêvei! tu mi-ai făcut o favoare nedreaptă. — Aceasta este adevărat! el a dat locul meu în naţiunea Normandiei micului Ascanio Falzaspada, care este din provincia Bourges, de oarece este Italian.

— Aceasta este o nedreptate, ziseră toţi şcolarii. Jos directorul Sainte-Geneviêvei!

— Huideo! Ioachim de Ladehors! Huideo! Louis Dehiulle! Huideo! Lambert Hoctement!

— Să-l găsească toţi dracii pe procurorul naţiunei Germaniei.

— Şi pe capelanii Sfintei capele, cu blănurile lor cenuşii; *cum tunicis grisis!*

— *Seu de pelibus grisis fourratis!*

— Huideo! meşterii artelor! toate mantalele negre! toate mantalele roşii!

— Aceştia fac o coadă frumoasă rectorului.

— S-ar zice că este un duce al Veneţiei, care se duce la cununia mării.

— Ia spune, Jehan! călugării dela Sainte-Genovième!

— Să-i ia dracu pe toţi călugării!

— Abate Claude Choart! doctore Claude Choart! Nu cumva cauţi pe Maria la Giffarde?

— Ea stă în strada Glatigny.

— Ea face patul regelui desfrânaţilor.

— Ea îşi plăteşte cei patru dinari: *quatuor denarios.*

— *Aut unum bombum.*

— Vreţi ca ea să vă plătească în faţă?

— Camarazi! Simon Sanguin, electorul Picardiei, care are în spatele său călare pe cal pe soţia sa.

— *Post equitem sedet atra cura.*

— Indrăzneţ mai este Simon!

— Bună ziua, domnule elector!

— Noapte bună, doamnă electoare!

— Să fie ei oare fericiţi că văd toate acestea! zicea suspinând *Joannes de Molendino,* mereu cocoţat pe capitelul coloanei sale.

In timpul acesta, librarul Universităţii, Andry Musiner se apleca la urechea blănarului regelui, Gilles Lecornu.

— Vă spun, domnule, a sosit sfârşitul lumii. Nici odată nu s-a văzut asemenea fapte din partea şcolărimei. Acestea sunt blestematele invenţii ale secolului, care pierde totul. Artilerie, serpentine, tunuri şi mai cu seamă tipăritura, ciuma cealaltă a Germaniei. Adio, manuscrise, adio, cărţi. Tiparul omoară libraria. A sosit sfârşitul lumei.

— Observ aceasta după progresul pluşurilor, zise blănarul.

In momentul acela sună amiaza.

— A!... zise toată lumea într'un glas.

Şcolarii tăcură. Apoi se făcu o mare mişcare a picioarelor şi a capetelor, o mare isbucnire generală de tuse şi de batiste; fiecare se aranjă, se aşeză, se înălţă, se grupă; apoi o mare tăcere; toate gâturile rămaseră întinse, toate gurile deschise, toate privirile îndreptate spre masa de mamoră. Nimic nu apăru pe ea. Cei patru sergenţi ai judecătoriei erau tot acolo, drepţi şi nemişcaţi ca patru statui pictate. Toate privirile se îndreptară spre

estrada rezervată trimişilor flamanzi. Uşa rămânea închisă şi estrada goală. Mulţimea aceia aştepta de dimineaţă trei lucruri: prânzul, ambasada Flandrei şi reprezentarea piesei biblice. Numai prânzul sosise la timp.

Aşteptară unu, două, trei, cinci minute, un sfert de ceas; nimic nu venea. Estrada rămânea deşartă, teatrul mut. In timpul acesta, supărarea luase locul nerăbdărei. Cuvintele iritate circulau, spuse încet încă, este adevărat.

— Piesa! piesa! se murmura încet. Capetele fierbeau. O furtună, care deocamdată ameninţa numai, plutea la suprafaţa mulţimei aceleia. Jehan du Moulin făcu să-i isbucnească primul fulger.

— Piesa, şi să-i ia dracul pe Flamanzi! exclamă el din toată forţa plămânilor săi şi încolăcindu-se ca un şearpe în jurul coloanei sale.

Mulţimea aplaudă.

— Piesa, repetă ea, şi să o ia toţi dracii pe Flandra!

— Noi vrem să vedem piesa, imediat, reluă şcolarul; sau vom spânzura pe judecătorul Palatului ca exemplu de comedie şi de moralitate.

— Foarte bine, strigă poporul, şi să începem spânzurarea cu sergenţii săi.

Urmă o mare aclamare. Cei patru nenorociţi începeau să îngălbenească şi să se privească între ei. Mulţimea se punea în mişcare spre ei şi ei şi vedeau uşoara balustradă de lemn care îi separa de ea, îndoindu-se şi aplecându-se sub presiunea mulţimei.

Momentul era critic.

— Rupeţi totul! se strigă din toate părţile.

In momentul acela, tapiţeria vestiarului pe care noi l-am descris mai sus se ridică, şi lăsă să treacă un personaj a cărui singură vedere opri subit mulţimea şi îi schimbă ca prin farmec supărarea în curiozitate.

— Tăcere! tăcere! se strigă din toate părţile.

Personagiul, foarte puţin liniştit şi tremurând din tot corpul, înaintă până la marginea mesii de marmoră, făcând adânci revérenţe, cari, pe măsură ce el se apropia, semănau din ce în ce mai mult cu îndoituri de genunchi.

In timpul acesta, liniştea se restabilise încetul cu încetul. Nu mai rămânea decât sgomotul acela surd, care se desprinde totdeauna din tăcerea mulţimei.

— Domnilor burghezi, zise el, şi domnişoarelor burgheze, noi avem să avem onoarea de a declama şi reprezenta în faţa Eminenţei sale D-l Cardinal o foarte frumoasă piesă biblică, care se numeşte: *Buna judecată a fecioarei Maria*. Eu voi face pe Jupiter. Eminenţa Sa însoţeşte în momentul acesta ambasada foarte onorabilă a ducelui de Austria; care ascultă la ora aceasta cuvântarea solemnă a domnului rector al Universităţei, la poarta Baudets. Imediat ce prea eminentul Cardinal va sosi, noi vom începe.

Desigur că nimic altcevà nu trebuea decât intervenţia lui Jupiter, pentru a salva pe cei patru nefericiţi sergenţi ai judecătoriei Palatului. Dacă noi am avea fericirea de a fi inventat această istorie foarte adevărată şi, prin urmare, de a fi răspunzatori de ea în faţa Doamnei critice, nu contra noastră s'ar putea invoca în momentul acesta preceptul clasic: *Nec deus intersit*. De altfel, costumul seniorului Jupiter erà foarte frumos şi nu cu puţin contribuise la liniştirea mulţimii, atrăgând asupra sa toată atenţia ei. Jupiter erà îmbrăcat într'o cămaşe de zale acoperită cu catifea neagră, cu nasturi auriţi; în cap purtà un coif împodobit cu nasturi de argint aurit; şi dacă nu ar fi fost vopsit cu roşu şi dacă nu ar fi purtat o barbă mare roşie, care îi acoperea jumătate din fiecare obraz, dacă nu ar fi avut sulul de carton aurit, acoperit de curele aurite, pe care îl purta în mână şi în care ochii exersaţi ar fi recunoscut uşor fulgerul, dacă nu ar fi fost picioarele sale înfăşurate în panglici, după moda grecească, el ar fi putut suporta comparaţia, având în vedere severitatea ţinutei sale, cu un arcaş breton din corpul domnului de Berry.

II.

Pierre Gringoire.

Cu toate acestea, pe când el vorbea, satisfacţia, admiraţia unanimă excitate de costumul său se împrăştiau la cuvintele sale ; şi, când ajunse la conclusia aceea nenorocită : «Indată ce prea eminentul Cardinal va sosi noi vom începe», vocea sa se pierdu într'o furtună de huidueli.

— Incepeţi îndată! Piesa! piesa să înceapă îndată! striga poporul. Şi pe deasupra tuturor vocilor se auzea vocea lui Iohannes de Molendino, care străbătea sgomotul general ca un fluer într'o muzică drăcească dela Nimes. — Incepeţi îndată! striga şcolarul.

— Jos Jupiter şi Cardinalul de Bourbon! vociferau Robin Poussepain şi ceilalţi secretari de avocat cocoţaţi pe o fereastră.

— Să înceapă îndată reprezentaţia! repetă mulţimea. Imediat! îndată! Sacul şi funia pentru artişti şi cardinal! Sărmanul Jupiter, năuc, speriat, galben sub roşeaţa sa, lăsă să-i cadă din mână fulgerul, îşi luă coiful în mână apoi, salutând şi tremurând bâlbâia.

— Eminenţa sa... ambasadorii... Doamna Margareta de Flandra... El nu mai ştia ce să spună. In realitatea lui îi era teamă să nu fie spânzurat.

Spânzurat de popor pentru că aşteaptă, spânzurat de către Cardinal pentru că nu a aşteptat, el nu vedea din amândouă părţile decât un abis, adică o spânzurătoare.

Din fericire, cineva veni să-l scoată din încurcătură şi să-şi asume răspunderea.

Un individ, care stătea dincoace de balustradă în spaţiu lăsat liber în jurul mesei de marmură şi pe care nimeni nu-l observase încă, atât de adăpostită era înalta şi slaba sa persoană de ori ce rază vizuală, de către diametrul stâlpului de care era rǎzămat, individul acela, spunem, mare, slab, palid, blond, tânăr încă, cu toate

că sbârcit la frunte şi pe obraji, cu 'nişte ochi strălucitori şi o gură surâzătoare, îmbrăcat într'o manta neagră roasă şi lustruită de veche ce era, se apropie de masa de marmură şi făcu un semn sărmanului pacient. Dar celalt zăpăcit nu vedea nimic,

Noul venit făcu un pas mai mult. — Jupiter! zise el, scumpul meu Jupiter!

Celalt nu-l auzea de loc,

In sfârşit, marele blond scos din fire, îi strigă aproape în faţă:

— Michel Giborne!

— Cine mă cheamă? zise Jupiter, ca deşteptat repede din somn.

— Eu, răspunse personagiul îmbrăcat în negru.

— Ah! zise Jupiter.

— Incepeţi îndată, reluă celalt. Satisfaceţi poporul. Eu mă însărcinez să împac pe domnul judecător, care va împăca pe domnul Cardinal.

Jupiter respiră uşurat.

— Domnilor burghezi, strigă el din toată forţa plămânilor săi mulţimei care continua să huiduiască, noi avem să începem îndată.

— *Evohe, Jupiter! Plaudite, civis!* strigară şcolarii.

— Crăciun! Crăciun! strigă poporul.

Fură nişte aplauze asurzitoare, şi Jupiter intrase sub tapiţeria sa, când sala tremura încă de aclamaţiuni.

In timpul acesta, persoangiul necunoscut, care schimbase aşa de măreţ *furtună în linişte ca pe 'mare*, cum spune bătrânul şi scumpul nostru Corneille, se întorsese cu modestie în penumbra stâlpului său, şi ar fi rămas acolo, fără îndoeală nevăzut şi mut ca şi mai înainte, dacă nu ar fi fost tras de către două femei, cari aşezate în primul rând al spectatorilor, observaseră convorbirea sa cu Michel Giborne-Jupiter.

— Maestre, zise una dintre ele, făcându-i semn să se apropie,

— Ia taci, scumpa mea Liénarde, zise vecina sa, tânără, gingaşă, şi foarte îndrăzneaţă fiind gătită. Acesta

nu este un secretar de avocat, ci un laic, nu trebue să zici *maestre*. ci *domnule*.

— Domnule, zise Liénarde.

Necunoscutul se apropie de balustradă.

— Ce voiţi cu mine, domnişoarelor! întrebă el numai decât.

— Oh! nimic, zise Liénarde cu totul încurcată; vecina mea Gisquette la Geucienne vrea să vă vorbească.

— Nu, reluă Gisquette roşind; Liénarde v'a spus Maestre; eu i-am spus că se zice domnule.

Cele două fete tinere stăteau cu ochii aplecaţi. Celalt, care nu dorea altceva mai bine decât de a lega o conversaţie, le privea surâzând.

— Aşa dar, nu aveţi să mi spuneţi nimic, domnişoarelor?

— Oh! absolut nimic, răspunse Gisquette.

— Nimic, zise Liénarde.

Voinicul tânăr blond făcu un pas pentru a se retrage, Dar cele două curioase nu aveau gust să lase să le scape prada.

— Domnule, zise vioiu Gisquette cu repeziciunea unui stăvilar care se deschide sau a unei femei care ia o hotărâre, D-voastră cunoaşteţi aşa dar pe soldatul acela, care are să joace rolul Fecioarei în piesă?

— Voiţi să spuneţi rolul lui Jupiter? reluă necunoscutul.

— Ei, da, zise Liénarde, ce proastă este! Cunoaşteţi aşa dar pe Jupiter?

— Pe Michel Giborne? răspunse necunoscutul; da, doamnă.

— Frumoasă barbă are, zise Liénarde.

— Are să fie frumos ceeace au să joace? întrebă timid Gisquette.

— Foarte frumos, domnişoară, răspunse necunoscutul fără cea mai mică ezitare.

— Ce au să joace? zise Liénarde.

— *Buna judecată a Doamnei Fecioare*, piesă morală, domnişoară.

— Ah! aceasta este altceva, reluă Liénarde.

O scurtă tăcere urmă. Necunoscutul o rupse.

— Este o piesă nouă de tot şi care nu s'a mai reprezentat.

— Aşa dar nu este tot aceea, zise Gisquette, care s'a dat acum doi ani, în ziua intrării domnului trimis al Papei şi în care erau trei fete frumoase cari întrupau...

— Nişte sirene, zise Liénarde.

— Şi toate în pielea goală, adăugă tânărul.

Liénarde lăsă ochii în jos ruşinată. Gisquette o privi şi făcu tot aşa. El urmă zâmbind:

— Era un lucru frumos de văzut. Astăzi se dă o piesă morală făcută anume pentru doamna domnişoară de Flandra.

— Are să cânte cântece ciobăneşti? întrebă Gisquette.

— Ei! zise necunoscutul, cântece într'o piesă biblică! nu trebue confundate genurile. Dacă era vorba despre o farsă satirică, aşi înţelege.

— Păcat, reluă Gisquette. In ziua aceea se aflau la fântâna lui Ponceau bărbaţi şi femei sălbatice cari se luptau, şi cari făceau mai multe pause cântând mici motete şi cântece ciobăneşti.

— Ceeace ce convine pentru un trimis al Papei, zise destul de aspru necunoscutul, nu convine pentru o prinţesă.

— Şi lângă ei, reluă Liénarde, mai multe instrumente cântau nişte melodii frumoase.

— Şi pentru a răcori pe trecători, continuă Gisquette, fântâna arunca prin trei guri, vin, lapte şi hipocras, pe cari îl beau cine voia.

Şi puţin mai jos de Ponceau, urmă Liévarde, la Trinité, se arăta o scenă, întrupată de personagii, cari nu vorbeau.

— Imi aduc bine aminte! exclamă Gisquette: Christos răstignit şi cei doi tâlhari la dreapta şi la stânga.

Aci, tinerile cumetre, încălzindu-se la amintirea intrării domnului trimis al Papei, începură să vorbească deodată amândouă.

— Şi mai înainte, la poarta Peintres, se aflau alte persoane foarte bogat îmbrăcate.

— Şi la fântâna Saint-Innocent, vânătorul acela, care urmărea o căprioară în sgomotul a o mulţime de câini şi de cornuri de vânătoare!

— Şi la abatorul Parisului, schelele acelea cari figurau închisoarea din Dieppe!

— Şi când trimisul Papei trecu, tu ştii Gisquette, se dădu asaltul, şi Englezilor li se trăiară la toţi capetele.

— Şi în faţa porţii du Châtelet se aflau foarte frumoase personagii.

— Şi pe podul Change, care era tot îmbrăcat!

— Şi când trimisul Papei trecu, se dădu drumul pe pod la mai mult de două sute de duzini de tot felul de pasări; era foarte frumos - Liénarde.

— Are să fie mai frumos astăzi, reluă în sfârşit convorbitorul lor, care părea că le ascultă cu nerăbdare.

— Ne spuneţi că piesa aceasta va fi frumoasă, zise Gisquette,

— De sigur, răspunse el; apoi el adaugă cu o oare care îngâmfare: Domnişoarelor, autorul piesii sunt eu.

— Adevărat? ziseră tinerile fete uimite.

— Adevărat! răspunse poetul îngâmfându-se puţin; adică noi suntem doi: Jehan Marchand, care a tăiat scândurile şi a ridicat schelele teatrului şi a făcut toţi pereţii de lemn, şi eu, care am făcut piesa. Eu mă numesc Pierre Gringoire.

Autorul *Cidului* nu ar fi spus cu mai multă mândrie: *Pierre Corneille.*

Cititorii noştri au putut observa că se scursese un oarecare timp din momentul când Jupiter se întorsese sub tapiţerie până în momentul când autorul piesei fu obiectul admiraţiei naive a Gisquettei şi a Liénardei. Lucru remarcabil, toată mulţimea aceea, care cu câteva minute mai înainte era aşa de turbulentă, aştepta acum cu blândeţe, încrezându-se în cele spuse de artist; ceeace probează adevărul acesta etern şi încercat în toate zilele încă în teatrele noastre, că cei

mai bun mijloc de a face pe public să aştepte cu răbdare, este să-i afirmi că are să înceapă îndată reprezentaţia.

Cu toate acestea, şcolarul Joannes nu adormea.

— Hei ! strigă el deodată în mijlocul liniştitei aşteptări, care urmase după turburare, Jupiter, doamnă Fecioară, scamatori ai dracului ! vă bateţi joc ? piesa ! piesa ! Incepeţi, sau începem noi.

Nu trebui mai mult.

O muzică de instrumente se auzi în interiorul teatrului ; perdeaua se ridică ; patru personagii împestriţate şi fardate eşiră şi suiră scara teatrului, şi ajunse pe platforma superioară, se aşezară în rând în faţa publicului, pe care-l salutară adânc ; atunci simfonia încetă. Incepea piesa.

Cele patru personagii, după ce fură răsplătite îndelung pentru reverenţele lor prin aplauze, începură, în mijlocul unei tăceri religioase, un prolog, de care vom scuti bucuroşi pe cititor. De altfel, ceeace se întâmplă încă în zilele noastre, publicul se ocupa mai mult de costumele pe cari ei le purtau, decât de rolul pe care îl spuneau ; şi într'adevăr că aveau dreptate. Ei erau îmbrăcaţi toţi patru în robe, jumătate galbene, jumătate albe, cari nu se deosebeau între ele decât prin natura ştofei ; prima era de brocat cusut în fir de aur şi argint, a doua de mătase, a treia de lână, a patra de pânză. Primul dintre personagii purta în mâna dreaptă o spadă, al doilea două chei de aur, al treilea o balanţă, al patrulea o sapă ; şi pentru a veni în ajutorul inteligenţelor leneşe cari nu ar fi văzut bine prin transparenţa acestor atribute, se putea citi în litere mari negre brodate, la poalele robei de brocat, *Eu mă numesc Nobleţa* ; pe poalele robei de mătase : *Eu mă numesc Clerul* ; pe poalele robei de lână : *Eu mă numesc Negustoria* ; pe poalele robei de pânză : *Eu mă numesc Arătura*. Sexul celor două alegorii bărbăteşti era clar indicat oricărui spectator cu judecată prin robele lor mai puţin lungi şi prin cramignola pe care o purtau

pe cap, pe când cele două alegorii femeeşti, îmbrăcate cu robe mai lungi, purtau în cap o căciuliţă.

Ar fi trebuit de asemenea foarte multă rea voinţă pentru a nu înţelege, din poezia prologului, că Arătura era căsătorită cu Negustoria şi Clerul cu Nobilimea, şi că cele două fericite perechi posedau în comun un măreţ fiu de aur, pe care ele pretindeau că nu-l vor da decât celei mai frumoase fete. Ele cutreerau lumea căutând frumuseţea aceea, şi după ce înlăturaseră rând pe rând pe regina de Golconda, pe prinţesa de Trébisondá, pe fiica marelui Han al Tătarilor, etc', etc., Arătura, Clerul, Nobilimea şi Negustorimea veniseră să se odihnească pe masa de marmoră a Palatului de Justiţie, debitând în faţa cinstitului auditoriu, tot atâ.ea sentinţe şi maxime, câte se puteau spune atunci la Facultatea de arte la examene, sofisme, hotărâri, figuri şi acte, de unde maeştrii îşi luau diplomele de licenţă.

Totul era într'adevăr foarte frumos.

În timpul acesta, în mulţimea aceea asupra căreia cele patru alegorii vărsau într'una valuri de metafore; nu era nici o ureche mai atentă, nici o inimă care să palpite mai tare, nici o privire mai zăpăcită, nici un gâtlej mai mult întins, decât privirea, urechea, gâtul şi inima autorului, poetului, a acelui brav Pierre Gringoire, care nu îşi putuse stăpâni, cu câteva momente mai înainte, bucuria de a-şi spune numele celor două frumoase şi tinere fete. El se întorsese la câţiva paşi de ele, înapoia stâlpului său, şi de acolo, el asculta, privea, gusta. Binevoitoarele aplauze cari primiseră începutul prologului său îi răsunau încă în inimă, şi el era cu totul absorbit în felul acela de contemplare extagică cu care un autor vede ideile sale ieşind una câte una din gura actorului, în tăcerea unui numeros auditoriu. Demne Pièrre Gringoire!

Ne pare rău că o spunem, dar acest prim estaz fu foarte repede turburat. Gringoire abia îşi apropiase buzele de cupa aceea îmbătătoare de bucurie şi de triumf, şi o picătură de amărăciune veni să se amestese în ea,

Un cerşetor zdrenţuros care nu putea cerşi, pierdut cum era în mijlocul mulţimei, şi care de sigur nu găsise destui bani în buzunarele vecinilor săi, se gândise să se cocoţeze în vre un punct în evidenţă, pentru a atrage privirile şi pomana. El se ridică deci în timpul primelor versuri ale prologului, prin ajutorul stâlpilor estradei rezervată, până la ciubucul care mărginea balustrada la partea sa inferioară, şi el se aşezase acolo căutând să atragă atenţia şi mila mulţimei prin zdrenţele sale şi prin o rană oribilă, pe care o acoperea braţul său drept. De altfel, el nu spunea nici un cuvânt.

Tăcerea pe care el o păstra lăsa să se perinde prologul fără greutate, şi nici o dezordine însemnată nu s'ar fi întâmplat dacă nenorocirea nu ar fi vrut ca şcolarul Joannes să observe, de pe capitelul stâlpului său, pe cerşetor şi prefăcătoriile sale. Un râset nebun cuprinse pe tânărul ştrengar, care fără să-i pese că întrerupe spectacolul şi că turbură distracţia universală, exclamă cu vioiciune: — Uitaţi-vă la slăbuţul acela care cere de pomană!

Oricine a aruncat o piatră într'o baltă cu broaşte sau a tras un foc de puşcă într'un cârd de pasări poate să-şi facă o idee de efectul pe care îl produseră vorbele acestea necuvincioase, în mijlocul atenţinnei generale. Gringoire tresări ca sguduit de un curent electric. Prologul se întrerupse şi toate capetele se întoarseră repede spre cerşetor, care, departe de a se intimida, văzu în incidentul acesta o bună ocazie de recoltă, şi începu să spună cu un aer dureros, închizând puţin ochii: — Aveţi milă!

— Ei! dar pe legea mea, acesta este Clopin Trouillefou, reluă Joannes. Hei! amice, rana ta te jena aşa dar la picior şi de aceea ai pus-o pe braţ?

Pe când vorbea astfel, el aruncă cu o îndemânare de maimuţă o monedă în pălăria unsuroasă pe care cerşetorul o întindea cu braţul său bolnav.

Cerşetorul primi fără să zică nimic pomana sau batjocura, şi continuă cu un accent plângător:

— Aveţi milă!

Episodul acesta distrase foarte mult auditoriul, şi foarte mulţi spectatori, Robin Poussepain şi toţi secretarii în cap, aplaudau cu veselie la duo acela ciudat pe care îl improvizase, în mijlocul prologului, şcolarul cu vocea sa ascuţită şi cerşetorul cu neschimbata sa psalmodiare.

Gringoire era foarte nemulţumit. Venindu-şi în fire din prima sa uimire, el se silea să strige celor patru personagii în scenă: — Continuaţi! ce dracu! continuaţi! — fără să se înjosească de a arunca cel puţin o privire de dispreţ celor doi întrerupători. In momentul acela el se simţi tras de poalele surtucului său; el se întoarse, nu fără oarecare supărare şi cu destulă greutate putu să zâmbească. Cu toate acestea trebuea să o facă. Era braţul frumos al Gisquettei la Geucienne, care strecurată prin balustradă, cerea în modul acesta atenţiunea sa.

— Domnule, zise tânăra fată, au să continue?

— De sigur, răspunse Gringoire, destul de jignit de întrebarea aceasta.

— In cazul acesta, domnule, reluă ea, aţi avea gentileţea să-mi explicaţi...

— Ceea ce ei au să spună? întrerupse Gringoire, Ei bine! ascultaţi.

— Nu, zise Gisquette, ci ceea ce ei au spus până acum.

— Gringoire sări în sus ca un om căruia i-ai fi atins o rană vie.

Fată proastă şi mărginită! zise el printre dinţi. Din momentul acela, el pierdu orice părere bună despre Gisquetta.

In timpul acesta, actorii ascultaseră cererea sa şi publicul, văzând că ei începuseră să vorbească, începuse din nou să asculte, nu fără de a fi perdut o mulţime de frumuseţi, în modul de legătură care se făcu între cele două părţi ale piesii aşa de repede întrerupta. Gringoire reflecta ca amărăciune asupra întreruperii

acestela. Cu toate acestea, liniştea se potolise încetul cu încetul, şcolarul tăcea, cerşetorul număra câteva monede în pălăria sa; şi prèsa interesa iarăşi pe toţi.

Era într'adevăr o lucrare foarte frumoasă şi care ni se pare că s'ar putea foarte bine întrebuinţa astăzi cu mici schimbări. Expunerea, puţin cam lungă şi neinteresantă, adică îndeplinind toate regulele, era simplă, şi Gringoire, în nevinovatul sanctuar al focului său interior, îi admira claritatea. După cum vă închipuiţi de sigur, cele patru personagii alegorice erau puţin cam obosite după ce străbătuseră cele trei părţi ale lumei fără să fi putut să se scape de fiul lor de aur. După aceasta, elogiul poetului minunat, cu o mie de aluziuni delicate la tânărul logodnic al Margaretei de Flandra, retras atunci la Ambroise, şi nebănuind că arătura şi Clerul, Nobleţea şi negustoria ocoliseră pământul pentru el,

Sus zisul fiu, era tânăr, era frumos, era voinic şi mai cu seamă (măreaţă origină a tuturor virtuţilor regale!) el era fiul leului Franţei. Eu declar că metafóra aceasta îndrăzneaţă este admirabilă şi că istoria naturală a teatrului, într'o zi de alegorie şi de epitalam regal, nu se va speria deloc de un fiu mai mare al regelui Franţei, fiu al unui leu. Tocmai aceste rare amestecături dovedesc entusiasmul. Cu toate acestea, pentru a da cuvântul şi criticei, poetul ar fi putut să desvolte această idee frumoasă în mai puţin de două sute de versuri. Este adevărat că reprezentarea piesii trebue să ţină dela amiază până pela ceasurile patru. după ordonanţa domnului intendent general şi că trebue spus ceva. De altfel, lumea ascultà cu răbdare.

Deodată, în mijlocul celei mai frumoase certe dintre domnişoara Negustorimea şi doamna Nobleţe, în momentul când jupân Arătură pronunţa versul acesta uimitor:

Nu se văzu în pădure fiară mai triumfătoare!

uşa estradei rezervată, care până atunci rămăsese închisă, se deschise şi vocea răsunătoare a uşierului

anunţă brusc: *Eminenţa Sa, monseniorul cardinal de Bourbon.*

III

Domnul Cardinal.

Sărmane Gringoire! sgomotul tuturor plesnitorilor de la Saint-Jean, descărcătura a două zeci de puşti, detunătura acelei vestite serpentine din turnul de Billy, care, pe timpul asediului Parisului, Duminică 29 Septembre 1465, omorî şeapte Bourguignoni dintr'o dată, explozia întregei ierbi de puşcă, pentru tunuri înmagazinată la poarta du Temple, i-ar fi spart mai puţin urechile, în momentul acela solemn şi dramatic, decât acele puţine cuvinte ieşite din gura unui uşier: *Eminenţa sa, monseniorul cardinal de Bourbon.*

Nu pentru că Pierre Gringoire se temea de domnul cardinal sau îl dispreţuia. El nu avea nici slăbiciunea aceasta, nici această mare îndrăzneală. Adevărat eclectic, cum s'ar spune astăzi, Gringoire era unul din spiritele acelea înalte şi hotărâte, moderate şi liniştite, cari ştiu totdeauna să ţină linia de mijloc a orice, *stare in dimidio rerum*, şi cari sunt pline de raţiune şi de filosofie liberală. Rasă preţioasă şi nici odată întreruptă de filosofi, cărora înţelepciunea, ca o altă Ariană, pare că le-a dat un ghem de aţă, pe cari ei se duc depănându-l dela începutul lumii prin labirintul lucrurilor omeneşti. Îi regăseşti în toate vremurile, totdeauna aceiaşi, adică totdeauna acomodaţi la toate vremurile. Şi fără a socoti pe Pierre Gringoire al nostru, care i-ar reprezenta în secolul al cincisprezecelea, dacă noi am reuşi să-i dăm însemnătatea, pe care el o merită, cu siguranţă, că spiritul lor este acela care însufleţea pe tatăl lui du Breul, când el scria în secolul al şasesprezecelea cuvintele acestea atât de naivi şi de sublime, demne de toate secolele: «Eu sunt parisian din naştere şi parhisian la vorbă, deoarece *parrhisia* pe greceşte însemnează libertatea de a vorbi: pe care eu am întrebuin-

ţat-o chiar faţă de domnii cardinali, unchiu şi tată al monseniorului prinţ de Conty: întotdeauna cu respect faţă de mărimea lor şi fără să ofensez pe nimeni din suita lor, care era mare».

Nu era deci nici ură contra cardinalului, nici dispreţ faţă de prezenţa sa, în impresia neplăcută pe care ea o făcu lui Pierre Gringoire. Cu totul din contră; poetul nostru avea prea mult bun simţ şi o păcătoasă demanta prea roasă, pentru a nu da nici o importanţă deosebită faptului că mai multe aluziuni ale prologului său şi în deosebi glorificarea fiului mai mare al regelui, fiul leului Franţei, erau să fie auzite de o ureche prea eminentă. Dar în natura nobilă a poeţilor nu domină interesul. Eu presupun că entitatea unui poet ar fi reprezentată prin numărul zece, cu siguranţă că un chimist analizând-o şi farmacopolizând o, cum zice Rabelais, ar găsi-o compusă dintr'o parte de interes şi din nouă părţi de amor propriu. Ori, în momentul când uşa se deschisese pentru cardinal, cele nouă părţi de amor propriu al lui Gringoire, umflate şi mărite la suflul admiraţiei populare, erau într'o stare de creştere uimitoare, sub care dispărea ca înăbuşită acea neobservată moleculă de interes, pe care noi o distingeam adineauri în constituţia poeţilor; ingredient preţios de altfel, greutate a realităţii şi umanităţii fără de care ei nu ar atinge pământul. Gringoire se bucura de a simţi, de a vedea, de a pipăi, pentru a spune aşa o adunare întreagă de ticăloşi, este adevărat, dar ce are de aface! uimită, împietrită şi ca asfixiată în faţa nemăsuratelor tirade cari apăreau la fiecare moment din toate părţile epitalamului său. Eu afirm că el însuşi împărtăşea mulţumirea generală şi că contrariu lui La Fontaine, care la reprezentarea comediei sale *Florentin*, întreba: *Cine este poetul care a făcut rapsodia aceasta?* Gringoire ar fi întrebat bucuros pe vecinul său: *De cine este acest cap de operă?* Puteţi judeca acum ce efect produse asupra lui brusca şi nepotrivita sosire a cardinalului

De aceea ce el putea să se teamă se realiză. Intrarea Eminenţei sale puse în mişcare auditorul. Toate

capetele se întoarseră spre estradă. Nu se mai auzea nimic. — Cardinalul! Cardinalul! repetară toate gurile. Nenorocitul prolog se întrerupse pentru a doua oară.

Cardinalul se opri un moment pe pragul estradei. Pe când el plimba o privire destul de indiferentă, asupra auditorului, sgomotul se făcu şi mai mare. Fiecare voia să-l vadă mai bine. Era o întrecere de ridicare de capete peste umerile vecinului său pentru a-l vedea.

Cardinalul era într'adevăr un personagiu înalt, şi a cărui vedere făcea cât orice comedie. Charles, cardinal de Bourbon, archiepiscop şi conte de Lyon, primat al Galilor, era în acelaşi timp înrudit cu Ludovic al XI-lea prin fratele său Pierre, senior de Beaujeu, care se însurase cu fata mai mare a regelui şi înrudit şi cu Charles le Téméraire prin mama sa, Agnès de Bourgogne. Ori trăsătura dominantă, trăsătura caracteristică şi distinctivă a primatului Galilor, era spiritul de curtezan şi supunerea faţă de putere. Vă puteţi închipui încurcăturile nenumărate pe cari i le adusese această îndoită rudenie, şi toate primejdiile trecătoare printre cari barca sa spirituală trebuise să plutească în zig-zag, pentru a nu se sfărâma nici de Ludovic, nici de Charles, acea Charybde şi acea Scylla care mâncase capul ducelui de Nemours şi pe al intendentului general de Saint-Pol. Mulţumită cerului, el se strecurase destul de bine şi ajunsese la Roma fără piedici. Dar cu toate că se afla în port, şi tocmai pentru că el era în port, el nu-şi aducea aminte nici odată fără nelinişte de şansele diverse ale vieţii sale politice, atât de mult timp alarmată şi studioasă. De aceea el avea obiceiul să spună că anul 1476 fusese pentru el *negru şi alb*; înţelegând prin aceasta că el pierduse în acelaşi an pe mama sa, ducesa de Bourbonnais şi pe vărul său ducele de Bourgogne, şi că un doliu îl consolase de celalt doliu.

De altfel, el era un om bun. El ducea o viaţă veselă de Cardinal, se înveselea bucuros cu vin regal de Chaillot, nu ura pe Richarde la Garmoise şi pe Thomasse la Saillarde, făcea pomană mai de grabă fetelor

frumoase decât femeilor bătrâne şi pentru toate motivele acestea era foarte plăcut poporului de jos din Paris, El nu mergea decât înconjurat de o mică curte de episcopi şi de abaţi nobili, galanţi, îndrăzneţi şi făcând chef la nevoie; şi de foarte multe ori cinstiţii credincioşi dela Saint-Germain d'Auxerre, trecând seara pe sub ferestrele iluminate ale locuinţei lui de Bourbon, fuseseră scandalizaţi că aud aceleaşi voci cari le cântaseră vecernia ziua, psalmodind în sgomotul paharelor proverbul bachic al lui Benôit al XII-lea, papa acela care adăugase a o treia coroană la tripla coroană a papilor :—*Bibannus papaliter*.

Fără îndoială că popularitatea aceasta, câştigată aşa de drept, îl scuti, la intrerea sa, de vre-o primire rea din partea cetei aceleia, aşa de nemulţumită cu un moment mai înainte, şi, foarte puţin dispusă să respecte pe un cardinal chiar în ziua când ea avea să aleagă un papă.

Dar Parisienii nu sunt răsbunători ; şi apoi făcând să înceapă reprezentaţia prin autoritatea lor, bunii burghezi i o luaseră, şi triumful acesta le ajungea. De altfel, domnul cardinal de Bourbon era bărbat frumos, el avea o foarte frumoasă robă roşie pe care o purta foarte bine : aceasta însemnează că el avea de partea sa pe toate femeile şi prin urmare mai mult de jumătate din auditoriu. De sigur, ar fi fost nedrept şi de prost gust să huiduieşti un cardinal pentru că el a făcut să fie aşteptat la spectacol, când el este bărbat frumos şi când îşi poartă bine roaba sa roşie,

El intră deci, salută asistenţa cu surâsul acela ereditar al celor mari faţă de popor şi se îndreptă încet spre fotoliul său de catifea roşie, având aerul că se gândeşte cu totul la altceva. Cortegiul său, ceea ce noi am numi astăzi statul său major, de episcopi şi de abaţi, intră în urma sa pe estradă, ceeace mări sgomotul şi curiozitatea în parter. Toţi căutau să şi-i arate, să-i numească, să arate că cunoaşte pe unul cel puţin ; unul arăta pe d-nul episcop de Marsilia Alandeţ, dacă îmi aduc bine aminte ; altul arăta pe primicierul

dela Saint-Deins; altul pe Robert de Lespinasse, abate la Saint-Gnirmain-des-Prés, fratele acela desfrânat al unei amante a lui Ludovic al XI-lea; și totul era făcut cu foarte mari greșeli şl cacofoni. Cât privește pe școlari, ei înjurau. Aceasta era ziua lor, sărbătoarea nebunilor, saturnala lor, orgia anuală a micilor magistrați și a școlarilor. Nici o faptă rușinoasă nu exista care să nu fie un drept în ziua aceea și lucru sfânt. Şi apoi se aflau niște cumetre nebune în mulțime ca: Simone Quatre-livre, Agnès la Gadine, Robine Piedebou.
Nu aveai dreptul cel puțin să ți bați joc cum îți place de numele lui Dumnezeu, într'o zi așa de frumoasă, într'o așa de bună tovărășie a fețelor bisericești și a fetelor de petrecere? De aceia nu pierdeau ocazia și în mijlocul sgomotului era o muzică infernală de blesteme și de enormități, produsă de toate limbile acelea slobozite, limbi de copiști și de școlari, stăpânite în restul anului de teama fierului înroșit al sfântului Ludovic. Sărmane sfinte Ludovic, cât de puțin le păsau de tine în propriul tău palat de justiție. Fiecare dintre ei, din nou sosiți de pe stradă, luase în primire fiecare câte un anteriu negru, sau cenușiu, sau alb, sau violet. Cât privește pe Joannes Frollo de Molendino, în calitatea sa de frate al unui archidiacon, el luase în primire roba cea roșie pe care o ataca cu îndrăzneală și căuta să-ți spargă urechile, fixându-și privirea obraznică asupra Cardinalului. *Cappa repleta mero!*

Toate amănuntele acestea pe care noi le dăm pe față aci pentru edificarea cititorului, erau atât de mult înăbușite de sgomotul general, încât ele se pierdeau înainte de a ajunge la estrada rezervată. De altfel, Cardinalul s'ar fi emoționat prea puțin de ele, atât de mult erau obișnuite libertățile în ziua aceea. El avea de altfel o altă grije și fața îi era cu totul preocupată de ea, grije pe care el o urma de aproape și care intră aproape în acelaș timp ca și el pe estradă. Aceasta era ambasada landrei.

Nu pentru că el era un mare politician și că el căuta să tragă foloase din urmările posibile ale căsătoriei

verişoarei sale Margareta de Bourgogne cu vărul său, Charles; nici nu se gândea cât va ţine buna înţelegere cârpăcită cu ipsos dintre ducele de Austria şi regele Franţei, cum va privi regele Angliei dispreţuirea aceasta a fiicei sale, aceasta îl neliniştea prea puţin; şi el sărbătorea în fiecare seară vinul regal de Chaillot, fără să se gândească că câteva sticle din acelaş vin (dres puţin, este adevărat, de către medicul Coictier) oferite din toată inima lui Eduard al IV lea de către Ludovic al XI lea, vor scăpa într'o bună dimineaţă pe Ludovic al XI-lea de Eduard al IV-lea. *Prea onorata ambasadă a domnului duce de Austria* nu aducea cardinalului nici una din grijile acestea, dar ea îl indispunea într'o altă privinţă. El era puţin cam aspru şi noi am spus câteva cuvinte în privinţa aceasta la începutul acestui capitol, şi nu-i prea convenea de a fi silit să sărbătorească şi să primească bine, el Charles de Bourbon, pe nu ştiu cari burghezi; el cardinal, pe nişte consilieri municipali: el Francez, vesel comesean, pe nişte Flamanzi băutori de bere; şi aceasta în public. Aceasta era de sigur, una din cele mai plictisitoare prefăcătorii pe care el a făcut-o vre o dată pentru plăcerea regelui.

El se întoarse deci spre uşe, şi cu cea mai mare graţie din lume (atât de mult se studia), când uşierul anunţă cu o voce sonoră: *Domnii trimişi ai domnului duce de Austria*. Este inutil de a spune că sala întreagă făcu tot aşa.

Atunci sosiră, doi câte doi, cu o seriozitate care făcea contrast în mijlocul sglobiului cortegiu eclesiastic al lui Charles de Bourbon, cei patruzeci şi opt de ambasadori ai lui Maximilian de Austria, având în cap pe prea cucernicul Părinte, Jehan, abate la Saint-Bertini, cancelar al Lânei de aur şi pe Jacques de Goy, mare judecător la Gand. Se făcu în adunare mare tăcere, însoţită de râsete înăbuşite, pentru a asculta numele urâte şi toate calificativele burgheze pe care fiecare dintre personagiile acelea le transmitea nesinchisitori uşierului, care spunea în urmă nume şi calităţi talmeş balmeş şi

totul schilodit mulţimei. Era Loys Roeloz, consilier municipal al oraşului Louvain; Clays d'Etuelde, consilier municipal dela Bruxelles; Paul de Boeust, domn de Voirmizelle, preşedinte în Flandra; Jehan Coleghens primar al oraşului Anvers; George de la Moere, prim consilier municipal al oraşului Gand; Gheldolf van der Hage consilier municipal din Gand; şi domnul de Bierbecque, şi Jehan Pimock. şi Jehan Dymaerzelle, etc. etc., etc.,; judecători, consilieri municipali, primari; primari, consilieri municipali, judecători; toţi ţepeni, afectaţi, greoi, împodobiţi în catifea şi damasc, purtând în cap căciuli de catifea neagră cu ciucuri mari de fir de aur de Cipru; bune căpăţâni flamande, la urma urmii, figuri demne şi severe, din familia acelora pe cari Rembrandt le face să iasă în evidenţă aşa de puternic şi aşa de serios pe fondul negru al tabloului său *Ronde de nuit*; personagii cari purtau cu toţii scris pe frunte că Maximilian de Austria avusese dreptate să se încreadă *pe deplin*, cum zicea manifestul său, *în simţul lor, în bărbăţia, experienta şi lealitatea lor.*

Cu toate acestea, erà o excepţie. Aceasta erà o figură fină, inteligentă, şireată, un fel de mutră de maimuţă şi de diplomat, în faţa căruia cardinalul făcu trei paşi şi o adâncă reverenţă, şi care nu se chemà cu toate acestea decât *Guillaume Rym, consilier şi pensionar al oraşului Gand.*

Puţine persoane ştiau atunci cine era Guillaume Rym. Geniu rar care, pe o vreme de revoluţie, ar fi apărut cu strălucire deasupra evenimentelor, dar care în secolul al cincisprezecelea era silit să se ocupe cu intrigi şi *să trăiască în şanţuri*, cum zice ducele de Saint-Simon. De altfel, el era apreciat de către primul *sapator* al Europei; el uneltea în mod familiar cu Ludovic al XI-lea, şi dădea adeseori o mână de ajutor la îndeletnicirile secrete ale regelui. Toate lucruri foarte ignorate de mulţimea aceea, pe care o uimea politeţele cardinalului faţă de figura aceea slabă a judecătorului flamand.

IV.

Jacques Coppenole.

Pe când pensionarul din Gand şi Eminenţa Sa schimbau o reverenţă foarte adâncă şi câteva cuvinte şoptite, un bărbat de o statură înaltă, cu o faţă largă, cu nişte umeri puternici, se prezentă pentru a intra de odată cu Guillaume Rym; ai fi zis un dog în urma unei vulpi. Pălăria sa de pâslă şi haina sa de piele făceau o pată în mijlocul catifelelor şi al mătăsurilor cari îl înconjurau. Presupunând că acesta era vre-un rândaş ce greşise drumul, uşierul îl opri.

— Hei, amice! nu se poate intra.

Omul cu haina de piele îl dete la o parte cu umărul.

— Ce are cu mine păcătosul acesta? zise el cu o voce răsunătoare care făcu ca întreaga sală să fie atentă la dialogul acela ciudat, tu nu vezi că şi eu fac parte din ambasadă?

— Cum vă numiţi? întrebă uşierul.

— Jacques Coppenole,

— Funcţiunea D-voastră?

— Ciorăpar cu firma *La trei lănţişoare*, la Gand.

Uşierul stătu la îndoială. Să anunţi consilierii municipali şi primari, trece; dar pe un ciorăpar, prea era prea. Cardinalul se găsea pe spini. Tot poporul asculta şi privea. Erau două zile de când Eminenţa Sa se silea să cureţe pe urşii aceia flamanzi pentru a-i face ceva mai prezentabili în public şi nebunia aceasta era foarte grea. In timpul acesta, Guillaume Rym, cu zâmbetul său fin, se apropie de uşier.

— Anunţă pe Jacques Coppenole, secretar al consiliului municipal din Gand, îi suflă el foarte încet.

— Uşier, reluă cardinalul cu voce tare, anunţă pe Jacques Coppenole, secretar al consiliului municipal al ilustrului oraş Gand.

Aceasta fu o greşeală. Guillaume Rym singur ar fi înlăturat dificultatea; Coppenole auzise pe cardinal.

— Nu! exclamă el cu o voce tunătoare. Jacques Coppenole, ciorăpar. Inţelegi, uşier? Nimic mai mult, nimic mai puţin. Ei, ciorăpar, este destul de frumos. Domnul arhiduce de foarte multe ori a căutat mănuşile sale printre ciorapii mei.

Râsetele şi aplauzele isbucniră. O glumă este îndată înţeleasă la Paris, şi prin urmare totdeauna aplaudată. Să adogăm că Coppenole era din popor şi că publicul acela care îl înconjura era din popor. Deaceea înţelegerea dintre ei şi el se făcuse repede, electric. Semeţul scandal al ciorăparului flamand, umilind pe cei deja curte, zgândărise în toate sufletele plebeene nu ştiu ce sentiment de demnitate încă vag şi nelămurit în secolul al cincisprezecelea. Era un egal ciorăparul acela care înfruntase pe domnul cardinal! reflexiune foarte dulce pentru acei nefericiţi cari erau obişnuiţi cu respectul şi supunerea faţă de valeţii sergenţilor judecătorului parochiei Sainte-Geneviève, purtătorul trenei cardinalului.

Coppenole salută cu mândrie pe Eminenţa Sa, care înapoie salutul atotputernicului burghez temut de Ludovic al XI-lea. Apoi, pe când Guillaume Rym, *om înţelept şi batjocoritor*, cum zice Filip de Comines, îi urmărea pe amândoi cu un zâmbet de ironie şi de superioritate, ei îşi ocupară fiecare locul lor, cardinalul cu totul uimit şi îngrijat, Coppenole, liniştit şi mândru şi gândindu-se de sigur că la urma urmei titlul său de ciorăpar făcea cât şi un altul şi că Maria de Bourgogne, mama Margaretei aceleia pe care Coppenole o mărita astăzi, s'ar fi temut mai puţin de el dacă ar fi fost cardinal decât ciorăpar, căci un cardinal nu ar fi întărâtat pe locuitorii din Gand contra favoriţilor fiicei lui Charles le Teméraire, un cardinal nu ar fi îndârjit mulţimea cu un cuvânt faţă de lacrămile şi rugăciunile sale, când domnişoara de Flandra veni să roage poporul său pentru ei până la picioarele eşafodului lor; pe când ciorăparul nu făcuse altceva decât să şi ridice cotul său de piele pentru a face să cadă cele două capete

ale voastre, prea iluştri seniori, Guy d'Hymbercourt, cancelar Guillaume Hugonet!

Totuşi, acest sărman cardinal nu scăpase de totul şi el trebuia să bea până la fund cupa pentru faptul că se afla într'o tovărăşie aşà de rea.

Cititorul nu a uitat poate pe obrăznicul cerşetor, care venise să se agaţe, dela începutul prologului, de ciucuri estradei cardinalului. Sosirea iluştrilor oaspeţi nu'l făcuse deloc să-i scape prada din mână şi pe când prelaţii şi ambasadorii se înghesuiau, ca nişte adevărate scrumbii flamande, în stalurile tribunei, el se aşezase comod şi îşi încrucişase picioarele pe architravă. Neobrăzarea era mare şi nimeni nu o observase în primul moment, atenţiunea fiind îndreptată aiurea. El din parte-i nu observa nimic în sală; el îşi bălăngănea capul cu o nepăsare de napolitan, repetând din când în când în sgomotul sălii, cu o obişnuinţă mecanică: «Aveţi milă!» Şi cu siguranţă că el erà, în toată asistenţa, probabil singurul care nu se deranjase să întoarcă capul la cearta lui Cappenole şi a uşierului. Ori, întâmplarea vru ca ciorăparul din Gand, pe care poporul îl simpatiza aşa de mult şi asupra căruia erau fixaţi toţi ochi, să vie să se aşeze tocmai în rândul întâiu al estradei, deasupra cerşetorului; şi nu fu mică mirarea de a vedea pe ambasadorul flamand, după ce privi cercetător pe nenorocitul aşezat în faţa sa, că bate prieteneşte spatele acela acoperit de sdrenţe. Cerşetorul se întoarse: fu o surprindere, recunoaştere, înveselire a celor două feţe etc., apoi, fără să-i pese câtuşi de puţin de spectatori, ciorăparul şi zdrenţărosul începură să vorbească încet, ţinându-se de mână, pe când zdrenţele lui Clopin Trouillefou, înşirate pe pânza cusută cu fir a estradei, făceau efectul unei omizi pe o portocală.

Noutatea acestei scene ciudate aţâţă o aşa mişcare de nebunie şi de veselie în sală încât cardinalul nu întârzie să observe; el se aplecă puţin şi ne putând, din locul în care era aşezat, decât să zărească prea puţin pălăria scârboasă a lui Trouillefou, el îşi închipui destul de natural că cerşetorul cerea de pomană şi revol-

tat de îndrăzneală, el exclamă : — Domnule judecător al Palatului, aruncă-mi pe păcătosul acesta în râu!

— Domnule Cardinal, zise Coppenole fără să dea drumul mânei lui Clopin, acesta este unul dintre prietenii mei.

— Crăciun! Crăciun! strigă mulţimea. Din momentul acela Coppenole avu la Paris, ca şi la Gand, *mare influenţă cu poporul; căci oamenii de fetul acesta o au* zice Filip de Comines, *când ei sunt aşa de dezordonaţi.*

Cardinalul îşi muşcă buzele. El se apleacă spre vecinul său, abatele dela Sainte-Geneviève, şi îi zise încet :

— Nostimi ambasadori ne mai trimite domnul archiduce pentru a ne anunţa pe doamna Margareta!

— Eminenţa Voastră, răspunse abatele, îşi pierde zadarnic politeţa cu nespălaţii aceştia de flamanzi. *Margaritas ante porcos.*

— Spuneţi mai bine, răspunse Cardinalul cu un surâs: *Porcos ante Margaritam.*

Toată mica curte în anteriu se extazie de jocul acesta de cuvinte. Cardinalul se simţi uşurat puţin ; el îi plătise lui Coppenole: avusese şi el o glumă aplaudată.

Acum, acei dintre cititorii noştrii cari au puterea de a generaliza o imagine şi o idee, cum se spune în stilul de astăzi, să ne permită de a i întreba, dacă ei îşi figurează bine spectacolul pe care l oferea, în momentul când le oprim atenţia, vastul paralelogram al sălii cele mari a palatului. In mijlocul sălii, lipită de zidul dela apus, o largă şi măreaţă estradă de brocat cusut în fir, în care intră solemn, printr'o mică uşe ogivală, nişte personagii serioase anunţate succesiv de vocea ţipătoare a unui uşier. Pe primele bănci, stau nişte figuri respectabile, înfăşurate în hermină, în catifele şi în postavuri stacojii. In jurul estradei, care rămâne tăcută şi demnă, jos, în faţă, pretutindeni, mare mulţime şi mare sgomot. Mii de priviri ale poporului pe fiecare faţă a estradei, mii de şoapte despre fiecare nume. De sigur, spectacolul este curios, şi merită îndeajuns atenţia spectatorilor. Dar colo jos, la capăt de tot, ce este

oare lângă scenă, omul acela, cu mantaua neagră și cu figura palidă? Vai! scumpul meu cititor, acesta este Pierre Gringoire și prologul său.

Noi îi uitasem toți cu totul.

Iată tocmai de ceea ce se temea el.

Din momentul când cardinalul intrase, Gringoire nu încetase de a se agita pentru scăparea prologului său. El peruncise mai întâiu actorilor, rămași neîntrerupți, de a continua și de a ridica vocea, apoi, văzând că nimeni nu ascultă, el îi oprise, și de aproape un sfert de ceas, de când ținea întreruperea, el nu încetase de a bate din picior, de a se svârcoli, de a întreba pe Gioquette și pe Liénarde, de a încuraja pe vecinii săi să asculte urmarea prologului; totul în zadar. Nimeni nu și întoarce privirea dela Cardinal, dela ambasadă și dela estradă, mic centru al cercului acela vast de raze vizuale. Trebue să credem de asemenea, și noi o spunem cu regret, că prologul începea să plictisească puțin auditoriul, în momentul când Eminența Sa venise să facă o diversiune într'un mod așa de îngrozitor. La urma urmii, pe estradă ca și pe masa de marmură era acelaș spectacol, conflictul dintre Arătură și Cler, dintre Nobleță și Negustorime. Și foarte multă lume dorea mai bine să vadă totul viu, respirând, mișcându-se, lovindu-se cu coatele, în carne și în oase, în ambasada aceea flamandă, în curtea aceea episcopală, sub roba Cardinalului, sub haina lui Coppenole, decât fardați, împopoțonați, vorbind în versuri, și pentru a ne exprima așa, împăiați sub tunicele galbene și albe cu cari îi gătise așa de caraghios Gringoire.

Cu toate acestea, când poetul nostru văzu liniștea puțin restabilită, el imagină o stratagemă, care ar fi salvat totul.

— Domnule, zise el întorcându-se spre unul dintre vécinii săi, un brav și gras bărbat cu figura liniștită, dacă s'ar reîncepe?

— Ce? zise vecinul.

— Ei! piesa, zise Gringoire.

— Cum doriți, răspunse vecinul.

Această jumătate de aprobare ajunse lui Gringoire, şi făcându şi afacerile singur, el începu să strige, confundându se cât mai mult posibil cu mulţimea.

— Reîncepeţi piesa! reîncepeţi!

— Drace! zise Joannes de Molendino, ce tot strigă aceia colo jos la capăt? (Căci Gringoire făcea un sgomot cât patru). Ia spuneţi, camarazi! oare piesa nu s'a sfârşit? Ei vor să o reînceapă, aceasta nu este drept.

— Nu, nu, strigară toţi şcolarii, Jos piesa! Jos! Dar Gringoire striga şi mai tare: — Reîncepeţi; reîncepeţi!

Strigătele acestea atraseră atenţia cardinalului.

— Domnule judecător al Palatului, zise el unui bărbat voinic, îmbrăcat în negru şi aşezat la câţiva paşi de el, nu cumva ştrengarii aceia se află într'un cazan, de fac sgomotul acesta?

Judecătorul palatului era un fel de magistrat amfibiu, un fel de liliac al tagmei judiciare, fiind în acelaşi timp şi guzgan şi pasăre, şi judecător şi soldat.

El se apropie de Eminenţa Sa şi fără să se teamă prea mult de nemulţumirea sa, el explică încet de tot mojicia populară; că prânzul sosise înaintea Excelenţei Sale şi că actorii fuseseră siliţi să înceapă fără a aştepta pe Eminenţa Sa.

Cardinalul isbucni în râs.

— Pre legea mea, domnul rector al Universităţii ar fi făcut bine să facă tot aşa. Ce părere aveţi domnule Guillaume Rym?

— Monseniore, răspunse Guillaume Rym, să ne mulţumim că am scăpat de jumătate din comedie. Tot am câştigat ceva.

— Ticăloşii aceia îşi pot continua farsa? întrebă judecătorul.

— Continuaţi, continuaţi, zise Cardinalul, îmi este tot una. In vremea aceasta am să-mi citesc breviarul.

Judecătorul înaintă până la marginea estradei, şi strigă, după ce făcuse tăcere, cu un gest din mână:

— Burghezi, săteni şi locuitori, pentru a satisface pe

aceia cari vor ca piesa să se sfârşească, Eminenţa Sa ordonă ca să se continue.

Şi unii şi alţii din cele două părţi trebuiră să se rezemneze. Cu toate acestea, autorul şi publicul fură mult timp nemulţumit contra cardinalului.

Personagiile în scenă îşi reluară rolurile şi Gringoire speră că cel puţin restul operii sale are să fie ascultat.

Speranţa aceasta nu întârzie să fie spulberată ca şi celelalte iluzii ale sale, tăcerea într'adevăr se restabilise aşa şi aşa în auditoriu; dar Gringoire nu observase că, în momentul când cardinalul dăduse ordinul de a continua, estrada nu era plină, şi că după trimişii flamanzi veniseră noi personagii cari făceau parte din cortegiu, ale căror nume şi funcţiuni, strigate în timpul dialogului său de către vocea intermitentă a uşierului, producea în sală o turburare îngrozitoare. Inchipuiţi-vă, în mijlocul reprezentării unei piese de teatru, lătratul unui uşier, aruncând, între două rime, şi adeseori între două jumătăţi de vers, paranteze ca acesta:

D-l Jacques Charmoluc, procuror al regelui la curtea bisericească;

Jehan de Harlay, scutaş, comandant al pazei de noapte al oraşului Paris.

D-l Galiot de Genoilhac, cavaler, senior de Brussac, comandant al artileriei regelui!

D-l Dreux-Ragnier, păzitor al apelor şi pădurilor regelui domnul nostru, al Franţei, Champagnei şi Brie-i!

D-l Louis de Graville, cavaler, consilier şi şambelan al regelui, amiral al Franţei, păzitor al pădurei Vincennes!

D-l Denis Le Mercier, director al casei orbilor din Paris!—Etc., etc., etc.

Lucrul acesta devenea de nesuportat.

Această ciudată acompaniare, care făcea reprezentarea piesii foarte grea, indigna cu atât mai mult pe Gringoire cu cât el nu putea să nu arate că interesul creştea mereu şi că nu lipsea operii sale decât de a fi

ascultată. Era într'adevăr greu de imaginat o înlănţuire mai ingenioasă şi mai dramatică. Cele patru personagii ale prologului se plângeau în groasnica lor încurcătură, când Venus în persoană, *vera incessu patiut dea*, se prezentase, îmbrăcată într'o frumoasă fustă, ce avea pe ea marca Parisului, o corabie. Ea venea în persoană să ceara pe fiul mai mare al regelui Franţei promis fetei cele mai frumoase. Jupiter, al cărui fulger se auzea bubuind în vestiar, o sprijinea, şi zeiţa avea să-l ia, adică, fără nici o ceremonie avea să se mărite cu fiul regelui, când o tânără copilă îmbrăcată în damasc alb şi ţinând în mână un mărgăritar (diafană personificare a domnişoarei de Flandra) venise să se lupte cu Venus. Lovitură de teatru şi peripeţie. Neînţelegându-se, Venus, Margareta şi culisele conveniseră să se supue bunei judecăţi a Sfintei Fecioare.

Mai era încă un rol frumos, acela al lui dom Pédre, rege al Mesopotannei ; dar printre atâtea întreruperi era greu să pricepi la ce servea el. Toţi aceştia se suiseră pe scară sus pe scenă.

Dar era lucru hotărât, nici una din frumuseţile acestea nu era simţită şi nici înţeleasă. La intrarea cardinalului ai fi zis că un fir nevăzut şi magic atrăsese deodată toate privirile dela masa de marmoră spre estradă, dela extremitatea de sud a sălii spre partea de apus a ei. Nimic nu putea să desfarmece auditoriul. Toţi ochii rămăseseră fixaţi acolo, şi noii sosiţi, şi numele lor blestemate, şi feţele lor, şi costumele lor erau o distracţie continuă. Era ceva dezolant. Afară de Gisquette şi de Liénarde, care se întorceau din când în când, când Gringoire le trăgea de mânecă, afară de grasul vecin liniştit, nimeni nu asculta, nimeni nu privea în faţă sărmana piesă părăsită. Gringoire nu mai vedea decât profiluri.

Cu câtă amărăciune vedea el prăbuşindu-se bucată cu bucată toată schela sa de glorie şi de poezie! Şi când te gândeşti că poporul acela fusese aproape gata să se revolte contra domnului judecător, nerăbdător de a i auzi opera! acum când o auzea, puţin îi păsa de ea.

Reprezentaţia aceea care începuse într'o aşa de unanimă aclamaţie! Etern flux şi reflux al favorii populare. Şi când te gândeşti că sergenţii judecătorului erau cât pe aci să fie spânzuraţi.

Ce nu ar fi dat el să se găsească încă în ora aceea de miere.

Brutalul monolog al uşierului încetă cu toate acestea. Toată lumea sosise şi Gringoire respiră. Actorii continuau cu bărbăţie. Dar iată că jupân Coppenole, ciorăparul, se ridică de odată şi Gringoire îl aude pronunţând, în mijlocul atenţiei universale, discursul acesta îngrozitor:

— Domnilor burghezi şi nobili din Paris, eu nu ştiu, pre legea mea, ce facem aci. Eu văd colo, în colţul acela, pe scena aceea, nişte oameni cari au aerul că voesc să se bată. Eu nu ştiu dacă aceasta este ceeace numiţi D-voastră o piesă biblică, dar ştiu că nu este amuzantă de loc. Ei se ceartă numai cu vorba şi nimic mai mult. Este un sfert de ceas de când aştept să văd prima lovitură. Nimic nu se întâmplă. Sunt nişte laşi cari nu-şi aruncă de cât insulte. Trebuiau aduşi luptători dela Londra sau dela Rotterdam; şi atunci, mai înţeleg! aţi fi văzut nişte pumni, cari s'ar fi auzit din piaţă. Dar aceştia îţi fac milă. Ar fi trebuit să ne joace cel puţin un dans sau vre-o drăcie!

Nu mi se spusese că are să fie aşa. Mi se promisese o serbare a nebunilor, cu alegerea papei. Avem şi noi la Gand pe papa nebunilor şi în privinţa aceasta noi nu suntem în urmă, pre legea mea.

Dar iată ce facem noi. Se adună o ceată ca aci. Apoi fiecare la rândul său îşi bagă capul printr'o gaură şi face o strâmbătură la ceilalţi. Acela care face cea mai urâtă strâmbătură, în aclamarea tuturor este ales papă.

Aţi înţeles? Lucrul acesta este foarte hazliu. Voiţi ca noi să alegem pe papa al vostru după moda ţării noastre? In orice caz va fi mai puţin plictisitor decât să ascultaţi pe flecăreţii aceştia. Dacă ei voesc să vină să se strâmbe pe gaură, vor fi primiţi. Ce ziceţi despre

aceasta, domnilor burghezi? Se află aci destui caraghioşi din ambele sexe, pentru ca să râdem să ne prăpădim şi avem destule feţe urâte pentru a ne aştepta la vre-o strâmbătură frumoasă.

Gringoire ar fi vrut să răspundă. Uimirea, furia, indignarea îl amuţiră. De altfel propunerea cioräparului popular fu primită cu un aşa entuziasm de burghezii aceia îngâmfaţi că fuseseră numiţi *nobili*, că orice rezistenţă era zadarnică. Nu puteai face altceva decât să te laşi tărât de curent. Gringoire îşi ascunse obrazul în mâini, ne având fericirea de a avea o manta ca să-şi acopere capul, ca Agamemnon de Timaute.

V.

Quasimodo.

Intr'o clipire, totul fu gata pentru a executa ideia lui Coppenole. Burghezi, şcolari şi magistraţi inferiori se puseseră la lucru. Mica capelă situată în faţa mesii de marmoră fu aleasă drept teatru al strâmbăturilor. Un geam spart al frumoasei rozace de deasupra uşii lăsa liber un cerc de piatră prin care convenirä că vor trece capul toţi concurenţii. Ajungea pentru a ajunge acolo să te sui pe două butoaie, cari fuseseră aduse de nu ştiu unde şi aşezate unul peste altul. Fu hotărât că fiecare candidat, bărbat sau femee (căci se putea face şi o papă) pentru a lăsa întreagă impresia grimazei sale, îşi va acoperi faţa şi se va ţine ascuns în capelă până în momentul de a-şi face apariţia. In mai puţin de o clipă capela fu plină de concurenţi, în urma cărora uşa se închise.

Coppenole dela locul său ordona totul, dirija totul, aranja totul. In timpul zăpăcelii şi sgomotului, cardinalul, nu mai puţin uimit decât Gringoire, sub pretext de afaceri şi de leturghie, se retrăsese cu toată suita sa, fără ca mulţimea aceea, pe care sosirea sa o turburase aşa de puternic, să se fi mirat câtuşi de puţin de plecarea sa. Guillaume Rym fu singurul care observă fuga cardinalului. Atenţiunea populară, ca şi soarele

îşi urma drumul său ; plecată dela un capăt al sălii, după ce se oprise câtva timp în mijloc, ea se găsea acum la celalt capăt. Masa de marmoră, estrada de brocat avuseseră momentul lor; acum venise rândul capelei lui Ludovic al XI-lea. Câmpul era de aci înainte liber pentru orice nebunie. Nu se mai aflau pe el de cât flamanzi şi drojdia poporului.

Grimazele începură. Prima figură care apăru la fereastră cu ploapele răsturnate, o gură deschisă ca de animal şi o frunte încreţită ca cismele noastre de husari de pe vremea imperiului, făcu să isbucnească un râs aşa de necontenit încât Homer ar fi luat pe bădăranii aceia drept zei. Cu toate acestea sala cea mare nu era altceva decât un Olimp şi sărmanul Jupiter al Gringoire o ştia aceasta mai bine ca ori cine. O a doua grimază, o a treia urmară, apoi o alta şi într'una râsetele şi veselia erau şi mai mari. Era în spectacolul acesta nu ştiu ce ameţeală deosebită, nu ştiu ce putere de îmbătare şi de fascinare de care ar fi greu să dăm o idee cititorului din zilele noastre şi din saloanele noastre. Inchipuiţi-vă o serie de figuri prezentând succesiv toate formele geometrice, dela triunghiu până la trapez, dela con până la poliedru ; toate expresiunile omeneşti, dela mânie până la desfrâu ; toate vârstele, dela zbârciturile noului născut până la zbârciturile bătrânei muribunde ; toate nălucirile religioase, dela Faune până la Belzebuth ; toate profilurile de animale, dela gură mare până la cioc, dela căpăţână până la bot. Inchipuiţi-vă toate figurile groteşti ale Podului Nou, luând fiinţă şi venind rând pe rând să vă privească în faţă cu ochi arzători, toate măşcile carnavalului din Veneţia succedându-se prin faţa D-voastră, într'un cuvânt, un caleidoscop omenesc.

Orgia devenea din ce în ce mai flamandă. Teniers nu ar da despre ea decât o prea slabă idee. Inchipuiţi-vă într'o petrecere sgomotoasă bătălia de Salvator Rosa. Nu mai erau nici şcolari, nici ambasadori, nici burghezi, nici bărbaţi, nici femei ; nici Clopini Trouillefou, nici Gilli Lecornu, nici Marie Quatre-livre, nici

Robini Poussepain. Totul dispărea în libertatea comună. Sala cea mare nu mai era decât un cuptor mare de obrăznicie şi de petrecere, unde fiecare gură era un ţipăt, fiecare faţă o grimază, fiecare individ o postură. Totul ţipa şi urla. Feţele ciudate cari veneau rând pe rând să scrâşnească dinţii la rozace erau ca tot atâtea torţe aruncate pe foc. Şi din toată mulţimea aceea efervescentă se ridica ca vaporii dintr'un cuptor, un sgomot ascuţit, neplăcut, tăios, suflant ca aripele unui ţânţar.

— He! blestem!

— Ia uită te la figura aceea!

— Nu face două parale!

— Uite alta!

— Guillemette Maugerepins, ia te uită la botul acela de taur, nu-i mai lipseşte decât coarnele. Acesta nu este bărbatul tău.

— O alta!

— Burtă de papă! ce însemnează grimaza aceea?

— Hei! suntem înşelaţi. Nu trebue să ni se arate decât faţa.

— Păcătoasa aceea de Perette Callebotte? ea este capabilă să facă aşa ceva.

— Crăciun! Crăciun!

— Mă sufoc!

— Uite unul care nu-şi poate trece urechile!

Etc., etc.

Trebue totuşi să recunoaştem meritul amicului nostru Jehan. In mijlocul gălăgiei aceleia infernale, îl distingeai încă deasupra stâlpului său, ca un marinar pe un catarg. El se svârcolea cu o furie neînchipuită. Gura sa era larg deschisă şi din ea ieşea un ţipăt, care nu se auzea, nu peutru că el era înăbuşit de sgomotul general, oricât de mare ar fi fost el, ci pentru că el atingea fără îndoială limita sunetelor ascuţite perceptibile, cele două spre zece mii de vibraţiuni ale lui Sauveur sau cele opt mii ale lui Biot.

Cât priveşte pe Gringoire, după ce-i trecuse primele clipe de descurajare, el îşi revenise în fire. El se oţe-

lise contra nenorocului. — Continuaţi! spusese el pentru a treia oară actorilor săi, maşini vorbitoare.

Apoi, plimbându-se cu paşi mari prin faţa mesii de marmură, îi venea câte odată să se ducă să apară la rândul său la fereastra capelei, numai ca să aibă plăcerea de a se strâmba la poporul acela ingrat. — Dar nu, lucrul acesta nu ar fi demn de noi; la oparte răsbunarea! să luptăm până la sfârşit, îşi repeta el. Puterea poesiei este mare asupra poporului; eu am să-i aduc din nou aci. Vom vedea cine va învinge, grimazele sau versurile frumoase.

Vai! el rămăsese singurul spectator al piesei sale.

Acum era mai rău decât adineauri. El nu mai vedea decât spatele oamenilor.

Eu mă înşel. Grasul bărbat liniştit, pe care el îl consultase într'un moment critic, rămăsese cu faţa spre scenă. Cât priveşte pe Gisquette şi pe Lienarde, ele fugiseră de mult.

Gringoire fu mişcat în fundul inimei de credinţa unicului său spectator. El se apropie de el şi i se adresă sguduindu-i uşor braţul; căci bravul om era răzămat de balustradă şi dormea puţin.

— Domnule, zise Gringoire, vă mulţumesc.

— Domnule, răspunse grasul bărbat cu un căscat, pentru ce îmi mulţumiţi?

— Eu pricep ceeace vă plictiseşte, reluă poetul, este tot sgomotul acesta care vă împiedică de a asculta în linişte. Dar fiţi liniştit! numele D-voastră va trece la posteritate. Cum vă numiţi, mă rog?

— Renault Château, păzitorul peceţiei dela Chatelet de Paris.

— Domnule, D-voastră sunteţi aci singurul reprezentant al muzelor, zise Gringoire.

— Sunteţi prea cinstit, domnule, răspunse păzitorul peceţiei dela Chatelet.

— D voastră sunteţi singurul, reluă Gringoire, care aţi ascultat cum trebuie piesa. Cum o găsiţi?

— He! he! răspunse grasul magistrat pe jumătate deşteptat, destul de nostimă, într'adevăr.

Trebui ca Cringoire să se mulţumească cu elogiul acesta; căci un tunet de aplauze, amestecat cu o nemai pomenită aclamaţie, veni să întrerupă conversaţia lor. Papa nebunilor fusese ales.

— Crăciun! Crăciun! Crăciun! strigă poporul din toate părţile.

Intr'adevăr, grimaza care se vedea în momentul acela la gaura rozacei era o grimază minunată. După toate figurile pentagonale, hexagonale şi ciudate, cari se succedaseră la ferestruia aceea fără să realizeze idealul acela al caraghiozlâcului, care se făcuse în imaginaţiunile exaltate prin orgie, nu trebuea altceva pentru a întruni toate voturile decât grimaza sublimă care fermecase adunarea. Chiar jupân Coppennole aplaudă şi Clopin Trouillefou, care concurase şi Dumnezeu ştie câtă mărime de urâţenie putuse atinge faţa sa, se declară bătut. Noi vom face tot aşa. Nu vom încerca să dăm cititorului o idee de nasul acela tetraedru, de gura aceea în formă de potcoavă, de acel mic ochiu stâng astupat de o sprânceană roşcată şi sbârlită, pe când ochiul drept dispărea sub un neg enorm, de dinţii aceia nealiniaţi şi ştirbiţi ici colo, ca crenelurile unei fortăreţe, de buza aceea groasă pe care unul dintre dinţi încăleca ca trompa unui elefant, de bărbia acea desfăcută în două şi mai cu seamă de fizionomia acestui tot, de amestecul acela de batjocură de mirare şi de tristeţe.

Inchipuiţi-vă, dacă puteţi, ansamblul acesta.

Aclamaţia fu unanimă. Cu toţii dădură năvală spre capelă. Scoaseră în triumf pe-prea fericitul papă al nebunilor. Dar tocmai atunci surprinderea şi admiraţia ajunseră la culme. Grimaza era chiar faţa sa.

Sau mai de grabă toată persoana sa era o grimază. Un cap mare acoperit cu un păr roşcat; între cei doi umeri o cocoaşă enormă; nişte coapse şi nişte gambe aşa de strâmbate încât ele nu se puteau atinge decât prin genunchi, şi, văzute din faţă, semănau cu două secere care se uneau prin mânerele lor; nişte picioare mari, nişte mâini monstruoase; şi cu toată diformitatea

aceasta, nu ştiu ce aer temut de putere, de agilitate şi de curaj; ciudată excepţie la regula eternă care vrea ca forţa, ca şi frumuseţea, să rezulte din armonie. Acesta era papa pe care nebunii şi-l aleseseră.

Ai fi zis de el că este un gigant zdrobit şi vindecat cu diformităţi.

Când felul acesta de ciclop apăru pe pragul capelei, nemişcat, scund şi aproape tot aşa de gros pe cât de înalt, *pătrat prin bază*, cum zice un om mare, cu mantaua sa jumătate roşie şi violetă, presărată cu clopote de argint, şi mai cu seamă după perfecţiunea urâţeniei sale, poporul îl recunoscu imediat şi exclamă într'un singur glas:

— Acesta este Quasimodo, trăgătorul de clopote! este Quasimodo, cocoşatul dela Notre Dame! Quasimodo chiorul! Quasimodo hăitaşul! Crăciun! Crăciun!

Vedeţi că nenorocitul avea o mulţime de porecle; nu avea de cât să-şi aleagă.

— Păziţi-vă femei însărcinate! strigau şcolarii.

— Sar cine doreşte să fie, relua Joannes.

Femeile, într'adevăr, îşi ascundeau faţa.

— Oh! maimuţa scârboasă! zicea una.

— Este tot aşa de rău pe cât este de urât, relua o alta.

— Acesta este dracul, adăogă o a treia.

— Eu am avut nefericirea să locuesc lângă Notre Dame; toată noaptea îl aud dând târcoale pe la streaşină.

— Cu pisicile.

— El totdeauna este pe acoperişurile noastre.

— El ne aruncă fel de fel de lucruri pe coş.

— Acum câteva seri el a venit să se strâmbe la fereastra podului meu. Eu credeam că era un om; am tras o aşa spaimă!

— Eu sunt sigură că el se duce în iad. Odată a lăsat o mătură pe lighianul meu.

— Oh! ce faţă scârboasă de cocoşat.

— Oh! ce suflet ticălos!

— Brr!

Bărbaţii, din contră, erau încântaţi şi aplaudau.

Quasimodo, obiect al tumultului, stătea mereu în uşa capelii, în picioare, tăcut şi grav, lăsându-se să fie admirat.

Un şcolar, Robin Poussepain, mi se pare, veni să-i râdă în nas, foarte aproape. Quasimodo se mulţumi să-l ia de brâu şi să-l arunce la zece paşi prin mulţime. Şi totul fără să spună un cuvânt.

Coppenole, uimit, se apropie de el.

— Pre legea mea! Pe Dumnezeul meu! tu eşti într'adevăr cel mai urât om pe care l'am văzut în viaţa mea. Tu ai merita papalitatea la Roma ca şi la Paris.

Vorbind, astfel el îi punea mâna vesel pe umăr.

Quasimodo nu se clinti. Coppenole urmă:

— Tu eşti un păcătos cu care doresc foarte mult să chefuesc, de m'ar costa aceasta o duzină nouă de douăsprezece turniruri. Ce zici?

Quasimodo nu răspunse.

— Pre legea mea! zise ciorăparul, nu cumva eşti surd?

El era surd într'adevăr.

Cu toate acestea, începea să se supere de modul de a se purta al lui Coppenole, şi se întoarse de odată spre el cu o scrâşnire de dinţi aşa de îngrozitoare, încât gigantul flamand se dădu înapoi, ca un buldog în faţa unei pisici.

Atunci se făcu în jurul ciudatului personaj un cerc de teroare şi de respect, care avea de rază cel puţin cincisprezece paşi geometrici. O femee bătrână explică lui Coppenole că Quasimodo era surd.

— Surd! zise ciorăparul cu un râset răsunător. «Pre legea mea, atunci este un papă desăvârşit.

— Hei! eu îl recunosc, exclamă Jehan, care se scoborâse în fine de pe stâlpul său pentru a vedea pe Quasimodo mai de aproape, acesta este trăgătorul de clopote al fratelui meu archidiaconul. — Bună ziua, Quasimodo!

— Afurisit om! zise Robin Poussepain, zăpăcit încă de căderea sa. El apare: este un cocoşat. El merge: este un hăitaş. El vă priveşte; este un orb. Ii vorbiţi: este un surd. — Ah! dar ce face cu limba sa, Polyphème acesta?

— El vorbeşte când vrea, zise bătrâna. El a devenit surd tot trăgând clopotele. El nu este mut.

— Asta îi mai lipseşte, observă Jehan.

— El are un ochiu mai mult, adăogă Robin Poussepain.

— Nu, zise cu multă dreptate Jehan. Un chior este mai necomplet decât un orb. El ştie ceea ce-i lipseşte. In vremea aceasta, toţi cerşetorii, toţi lacheii, toţi pungaşii împreună cu şcolarii, se duseseră să caute cu solemnitate, în dulapul magistraţilor inferiori, coroana de carton şi roba papei nebunilor. Quasimodo se lăsă să fie îmbrăcat cu ea fără să se mişte şi cu un fel de docilitate orgolioasă. Apoi îl aşezară pe o targă împopoţonată. Doisprezece ofiţeri din confreria nebunilor o ridicară pe umerii lor; şi un fel de bucurie amară şi batjocoritoare se răspândi pe faţa posacă a ciclopului, când văzu sub picioarele sale diforme toate capetele acelea de oameni drepţi şi bine făcuţi.

Apoi, procesiunea sgomotoasă şi zdrenţăroasă se puse în mişcare, pentru a face, după obiceiu, înconjurul interior al galeriilor Palatului, înainte de plimbarea pe străzi şi pe la răspântii.

VI

Esmeralda

Suntem fericiţi de a avea să comunicăm cetitorilor noştri că în tot timpul acestei scene, Gringoire şi piesa sa nu se daseră bătuţi. Actorii săi, siliţi de el, nu încetaseră de a-i debita comedia şi el nu încetase de a o asculta. El se hotărâse să meargă până la capăt,

sperând într'o întoarcere a atenţiunei din partea publicului. Raza aceasta de speranţă se mări când el văzu pe Quasimodo, pe Coppenole şi întreg cortegiul asurzitor al papei nebunilor eşind cu mare sgomot din sală. Mulţimea fugi repede în urma lor. Bun, îşi zise el, iată pe toţi încurcă lume că se duc. — Din nenorocire, toţi acei încurcă-lume era publicul. Intr'o clipă sala cea mare fu goală.

La drept vorbind, rămâneau încă câţiva spectatori, unii răspândiţi, alţii grupaţi în jurul stâlpilor, femei, bătrâni sau copii, cari erau sătui de tărăboi şi sgomot. Câţiva şcolari rămăseseră încălecaţi pe pervazurile ferestrelor şi priveau în piaţă.

— Ei bine! se gândi Gringoire, iată încă destui pentru a auzi sfârşitul piesei mele. Ei sunt puţini, dar acesta este un public de elită, un public cult.

Peste o clipă, o simfonie, care, trebuea să producă cel mai mare efect la sosirea sfintei Fecioare, lipsi. Gringoire observă că muzica sa fusese luată de către procesiunea papei nebunilor. — Treceţi mai departe, zise el stoic.

El se apropie de un grup de burghezi, care i se păru că discută despre piesa sa. Iată crâmpeiul de conversaţie pe care-l prinse.

— Ştii, Cheneteau, hotelul de Navarre, care era al d-lui de Nemours.

— Da. In faţa capelei de Braque.

— Ei bine, fiscul l'a închiriat lui Guillaum Alexandre, istoric, pentru şase franci şi opt solzi parisiani pe an.

— Cum se mai scumpesc chiriile!

— Ei! zise Gringoire suspinând, ceilalţi ascultă.

— Camarazi, strigă de odată unul dintre ştrengarii aceia tineri dela ferestre, *Esmeralda! Esmeralda* în piaţă.

Cuvântul acesta produse un efect magic. Tot ceeace rămânea în sală fugi la ferestre, suindu-se pe ziduri pentru a vedea, şi repetând: *Esmeralda! Esmeralda!* In acelaşi timp se auzea afară un mare sgomot de aplauze.

— Ce însemnează aceasta, Esmeralda? zise Gringoire împreunându-şi mâinile dezolat. Ah! Doamne! se pare că acum a venit rândul ferestrelor!

El se întoarse spre masa de marmoră şi văzu că reprezentarea era întreruptă. Era tocmai în momentul când Jupiter trebuea să apară cu fulgerul său. Ori Jupiter stătea nemişcat jos, la picioarele scenei.

— Michel Giborne! strigă poetul iritat, ce faci acolo? acesta este rolul tău? sue-te odată!

— Vai! răspunse Jupiter, un şcolar mi-a luat scara.

Gringoire se uită. Lucrul era foarte adevărat. Orice comunicaţie era întreruptă între încurcătura intrigei şi desnodământul său.

— Pungaşul! murmură el. Şi pentru ce a luat scara aceea?

— Pentru a se duce să vadă pe Esmeralda, răspunse jalnic Jupiter. El a zis: Uite, iată o scară care nu serveşte la nimic! şi a luat-o.

Aceasta era ultima lovitură. Gringoire o primi cu resemnare.

— Dracu să vă ia! zise el actorilor şi, dacă eu sunt plătit, aveţi să fiţi şi voi.

Atunci el se retrase, cu capul lăsat în jos, dar cel din urmă, ca un general care s'a bătut bine.

Şi scoborând scările Palatului: Frumoasă cireadă de măgari şi de mojici mai sunt şi parizienii aceştia! murmura el printre dinţi. Ei vin să vadă reprezentarea unei piese şi nu ascultă nimic! Ei s'au ocupat de toată lumea, de Clopin Trouillefou, de Cardinal, de Coppenole, de Quasimodo, de dracu! dar de fecioara Maria de loc! Dacă aşi fi ştiut, v'aşi fi dat eu Fecioare Marii, găgăuţilor! Şi eu! să viu pentru a vedea feţe şi să nu văd decât spinări! să fii poet şi să ai succesul unui spiţer! Este adevărat că Homer a cerşit prin oraşele greceşti şi că Nasou muri în exil la Moscoviţi. Dar dracu să mă ia dacă pricep ce vor ei să înţeleagă prin Esmeralda lor! Mai întâi ce este cuvântul acesta? este ceva din Egipt!

CAPITOLUL AL DOILEA

I

Din Charybda în Scylla

Noaptea soseşte repede în lanuarie. Străzile erau întunecate, când Gringoire eşi din Palat. Intunerecul acela îi plăcu! era nerăbdător de a apuca pe vre-o stradelă obscură şi deşeartă, pentru a medita în linişte şi pentru ca filosoful să pună primul pansament pe rana poetului. Filosofia era de altfel singurul său refugiu, căci el nu ştia unde să locuiască. După neisbânda răsunătoare a încercării sale teatrale, el nu îndrăznea să se întoarcă în locuinţa pe care o ocupa, în strada Grenier-sur-l'eau, în faţa lui Port-au-Foin, de oarece sperase că d-l Intendent general avea să i plătească pentru epitalamul său, pentru a plăti lui Guillaume Doulx Sire cele şase luni de chirie, pe cari i le datora, adică douăsprezece solzi parizieni; de douăsprezece ori valoarea a ceea ce poseda el pe lume, coprinzându-se în aceasta pantalonii săi, cămaşa sa şi pălăria sa. După ce reflectase un moment, adăpostit provizoriu sub micul ghişeu al casierului dela Sainte Chapelle, în privinţa culcuşului pe care avea să şi-l aleagă pentru la noapte, având de ales toate pavagiile Parisului, el îşi aminti că

observase, în strada dela Saveterie, la uşa unui consilier al parlamentului, o scară pe care să o sui călare pe catâr şi că îşi zisese că piatra aceea ar fi, la nevoie, o foarte bună pernă pentru un cerşetor sau pentru un poet.

El mulţumi Providenţii că îi trimesese ideia aceea bună; dar, pe când se pregătea să traverseze piaţa Palatului pentru a ajunge în întortochiatul labirint din Cité unde şerpuesc toate surorile acelea bătrâne, străzile dela Barillerie, dela Vieille Draperie, dela Saveterie, dela Juiverie, etc., astăzi încă în picioare cu casele lor cu nouă etaje, el văzu procesiunea papei nebunilor, care ieşea de asemenea din Palat şi se îndrepta traversând drumul său, cu strigăte ascuţite, la lumina torţelor şi cu muzica lui, pe care i-o luaseră. Vederea aceasta zgândări rănile amorului său propriu; el fugi. In amărăciunea nenorocirii sale dramatice, tot ceea ce-i amintea serbarea din ziua aceea îl amăra şi făcea să-i sângereze rana. El vru să apuce pe podul Saint-Michel; copiii alergau pe el încoace şi încolo cu artificii şi cu rachete.

— Să le ia toţi dracii artificiile! zise Gringoire; şi el se îndreptă spre podul au Change. La casele dela capătul podului se pusese trei drapele reprezentând pe rege, pe fiul regelui şi pe Margareta de Flandra şi şase mici drapele cu ducele de Austria, cu cardinalul de Bourbon, d-l de Beaujeu şi doamna Jeanne de France, şi d-l copil din flori de Bourbon, şi nu mai ştiu cine încă; totul luminat de torţe. Mulţimea admira.

— Fericit pictor Jehan Fourbault! zise Gringoire cu un adânc suspin; şi el întoarse spatele drapelor. O stradă se deschidea în faţa lui; el o găsi aşa de întunecată şi aşa de părăsită încât speră să scape în ea de tot sgomotul ca şi de toată iluminaţia serbărei. El se înfundă în ea. După câteva momente, piciorul i se isbi de un obstacol; se împiedică şi căzu. Era un mănunchiu de arbori, pe cari magistraţii inferiori îl depuseseră de dimineaţă la uşa unui president al parla-

mentului, în cinstea solemnităţii zilei. Gringoire suportă eroic această nouă întâlnire. El se ridică şi se duse pe malul apei. După ce lăsase în urma lui turnuleţul civil şi turnul criminal şi după ce trecuse pe lângă zidurile mari ale grădinelor regelui, pe piaţa aceea nepavată unde noroiul îi venea până la glesne, el ajunse în partea de răsărit a insulei Cité, şi privi câtva timp insula de pe Passeur-aux-Vaches, care a dispărut sub canalul de bronz al podului Nou. Insula îi apărea în umbră ca o masă neagră dincolo de cursul îngust de apă alburie, care îl despărţea de ea. Ghiceai, după razele unei mici lumini, felul acela de baracă în formă de stup, unde luntraşul se adăpostea în timpul nopţii.

— Fericit luntraş! se gândi Gringoire; tu nu te gândeşti la glorie şi tu nu faci epitalamuri! Ce-ţi pasă ţie de regii cari se însoară şi de ducesele de Bourgogne? Tu nu cunoşti alte mărgăritare decât pe acelea pe cari pajiştea ta le oferă de păscut vacilor tale! Şi eu, poet, eu sunt huiduit, şi eu tremur de frig, şi eu datorez şase zeci de bani şi pingelele mele sunt aşa de transparente încât ar putea servi de geam la lanterna ta. Iţi mulţumesc, luntraş; coliba ta îmi desfată privirea şi mă face să uit Parisul!

El fu deşteptat din extazul său aproape liric de o puternică plesnitoare dela Saint Jean, care porni de o dată din fericita colibă.

Era luntraşnl care îşi făcea şi el parte din distracţiile zilei şi trăgea un foc de artificiu.

Plesnitoarea aceasta făcu să i se sbârlească pielea lui Gringoire.

— Afurisită serbare! exclamă el, nu cumva ai să mă urmăreşti pretutindeni? Oh! Doamne, până şi în casa luntraşului!

Apoi el privi Sena ce curgea la picioarele sale şi o ispită oribilă îl cuprinse:

— Oh! zise el, cât de bucuros m-aşi îneca, dacă apa nu ar fi aşa de rece!

Atunci luă o hotărâre disperată. De oarece el nu

putea să scape de papa nebunilor, de drapelele lui Jehan Fourbault, de mănunchiurile de arbori şi de artificii, el se hotărî să pătrundă cu curaj în chiar inima serbării, să se ducă în piaţa Grevei.

Acolo cel puţin, se gândi el, voiu avea poate un tăciune dela focul de veselie pentru a mă încălzi şi voiu putea să mănânc câteva bucăţele din cele trei mari dulapuri de zahăr regal, cari se vor fi aflând pe bufetul public al oraşului.

II

Piaţa Grevei

Nu mai se află astăzi decât o neînsemnată urmă din piaţa Grevei, aşa cum exista ea pe atunci; această urmă este fermecătorul turnuleţ, care ocupă unghiul nordic al pieţii şi care, înmormântat sub urâta vopsea care îngroaşe colţurile ascuţite ale sculpturilor sale, va dispare în curând poate, înecat de înmulţirea aceea de case noi care distruge aşa de repede toate faţadele vechi ale Parisului.

Persoanele, cari ca şi noi, nu trec nici odată prin piaţa Grevei fără să nu arunce o privire de milă şi de simpatie acelui sărman turnuleţ sugrumat între două clădiri mari de pe timpul lui Ludovic al XV-lea, pot să reconstruiască uşor în mintea lor totalul de edificii căruia aparţinea el şi să regăsească întreagă vechea piaţă gotică din secolul al cincisprezecelea.

Ea era, ca şi astăzi, un trapez neregulat, mărginit de o parte de cheiu şi de alte trei părţi de o serie de case înnalte, strâmte şi întunecate. Ziua, puteai admira varietatea edificiilor sale, toate sculptate în piatră sau în lemn şi prezentând mostre complecte a diverselor arhitecturi domestice ale evului mediu, scoborându-te dela secolul al cincisprezecilea până la al unsprezecelea, dela fereastra care începea să detroneze o-

giva, până la bolta în semicerc romană, care fusese înlocuită de către ogivă şi care ocupă încă dedesubtul ei, primul etaj al acelei vechi case de la Tour-Roland ce forma unghiul pieţei spre Sena, din spre strada de la Tannerie. Noaptea nu se distingea din masa aceea de edificii decât dinţătura neagră a acoperişurilor desfăşurând în jurul pieţii lanţul lor de unghiuri ascuţite. Căci una din deosebirile radicale ale oraşelor de atunci şi ale oraşelor de acum, este că astăzi faţadele privesc spre pieţe şi străzi şi că atunci acoperişurile priveau. De două secole, casele s-au schimbat.

In centru, spre partea de răsărit a pieţii, se ridica o greoaie şi hibridă construcţie formată din trei locuinţe suprapuse. Era numită cu trei nume care explică istoria sa, destinaţia sa şi arhitectura sa: *la Maison-au-Dauphin*, pentru că Carol al V-lea, pe când era moştenitor al tronului, locuise în ea; *la Marchandise*, pentru că ea servise de primărie; *la Maison-aux-Piliers* (domus ad piloria), din cauza unui şir de stâlpi groşi cari îi susţineau cele trei etaje ale sale. Oraşul găsea acolo tot ce trebue unui bun oraş ca Parisul: o capelă, pentru a te ruga lui Dumnezeu; o sală, pentru a judeca şi pentru a pune la locul lor pe servitorii regelui şi în pod, un arsenal plin de artilerie. Căci burghezii din Paris, ştiu că nu este de ajuns să te rogi şi să te judeci pentru scutirea de taxe a cetăţii şi ei au totdeauna în rezervă în podul primăriei vre-o bună puşcă ruginită.

Piaţa Grevei avea încă de pe atunci aspectul acela sinistru pe care i-l păstrează încă şi astăzi ideea urâtă pe care ea o redeşteaptă şi întunecata Primărie a lui Dominique Bocador, care a înlocuit la Maison-aux-Piliers. Trebue să spunem că o spânzurătoare şi un stâlp de infamie permanenţi, o justiţie şi o scară, cum se zicea pe atunci, ridicate una lângă alta în mijlocul drumului, nu cu puţin contribuiau a face să-ţi întorci ochii dela piaţă aceea fatală, unde atâtea fiinţe pline de sănătate şi de viaţă au murit; unde avea să se nască cu cincizeci de ani mai târziu acea *febră a lui Saint-Vallier*,

boala aceea a fricei de eşafod, cea mai monstruoasă din toate boalele, pentru că ea nu vine de la Dumnezeu, ci de la om.

Este o idee consolantă, să o spunem în treacăt, când te gândeşti că pedeapsa cu moarte, care acum trei sute de ani, umplea încă cu roţile sale de fier, cu spânzurătorile sale de piatră, cu toate uneltele sale de tortură, permanente şi înţepenite în pavaj, piaţa Grevei, Halele, piaţa Dauphine, crucea du Trahoir, piaţa de purcei, oribilul acela de Montfaucon, bariera des Sergents, piaţa de pisici, poarta Saint-Denis, Champeaux, poarta Baudets, poarta Saint-Jaques, fără a socoti înecările judecătoreşti din Sena; este consolant astăzi, după ce a pierdut succesiv toate piesele armurei sale, luxul său de chinuri, pedepsele imaginate şi fantastice, tortura căreia ea îi refăcea la fiecare cinci ani câte un pat de piele la Grand-Châtelet, suverana aceea bătrână a societăţii feudale, aproape îndepărtată din legile noastre şi din oraşele noastre, micşorată din cod în cod, gonită din piaţă în piaţă, că nu mai are în imensul nostru Paris decât un colţ dezonorat al Grevei decât o mizerabilă ghilotină, ascunsă, neliniştită, ruşinată, care pare totdeauna că se teme să nu fie prinsă în flagrant delict, atât de repede dispare după ce şi-a făcut treaba!

III

Besos para Golpes.

Când Pierre Gringoire sosi în piaţa Grevei, el era rebegit de frig. El o luase pe podul aux Meuniers pentru a evita mulţimea de pe podul au Change şi drapelele lui Jehan Fourbault; dar roţile tuturor m rilor episcopului îl stropiseră în trecere şi mantaua sa era udă. Lui i se părea în plus că, căderea piesii sale îl făcea şi mai riguros încă. De aceea el se grăbi să se apropie

de focul de veselie, care ardea măreţ în mijlocul pieţii. Dar o mulţime foarte mare făcea cerc înprejur.

— Afurisiţi parisieni! îşi zise el în gând, căci Gringoire, ca un adevărat poet dramatic era obişnuit cu monoloagele, iată-i că mi-se pun şi în faţa focului. Cu toate acestea eu am multă nevoe de un colţişor cald. Ghetele mele sunt ude şi toate blestematele acelea de mori au plouat peste mine. Să-l ia dracu pe episcopul Parisului cu morile sale! Aşi dori să ştiu ce face un episcop cu o moară! nu cumva se aşteaptă să devină din episcop, morar? Dacă nu i trebue decât blestemul meu pentru aceasta, eu i-l trimit şi catedralei sale şi morilor sale! Ia să vedem puţin, dacă mitocanii aceştia se vor da puţin la o parte! Eu vă întreb, ce fac ei acolo! Ei se încălzesc; frumoasă distracţie! Ei privesc cum arde o sută de surcele; frumoasă privelişte!

Examinându-l mai de aproape, el observă că cercul era cu mult mai mare decât trebuea pentru a te încălzi la focul regelui şi că afluenţa aceea de spectatori nu era atrasă numai de frumuseţea celor o sută de lemne cari ardeau.

Intr'un vast spaţiu lăsat liber între mulţime şi foc, o fată tânără dansa.

Dacă fata aceea tânără era o fiinţă omenească, sau o zeiţă, sau un înger, însu-şi Cringoire, oricât de filosof sceptic, ori cât de poet ironic era el, nu putu să o spună în primul moment, atât fu de uimit de viziunea aceea fermecătoare.

Ea nu era voinică, dar părea că este, atât de sveltă îi era fina sa talie. Ea era oacheşă, dar ghiceai că ziua pielea sa trebuea să aibă acel frumos reflect aurit al Andaluzelor şi al Romanelor. Piciorul său mic de asemenea era andaluz, căci el se afla în voe într'o gheată strâmtă şi graţioasă. Ea dansa, se învârtea, pe un vechiu covor de Persia, aruncat nepăsător sub picioarele sale; şi ori de câte ori, învârtindu-se, figura sa strălucitoare vă trecea prin faţă, marii săi ochi negri vă aruncau un fulger.

In jurul ei toate privirile erau fixe, toate gurile cás-

cate; şi într'adevăr, pe când ea dansa astfel în sunetul dairei, pe cari cele două braţe ale sale rotunde şi curate o ridicau deasupra capului său, plăpândă, gingaşă şi vioaie ca o viespe, cu corsagiul său auriu fără nici o cută, cu rochia sa împodobită, care se înfoia, cu umerii săi goi, cu picioarele sale fine pe cari rochia sa le descoperea câte odată, cu părul său negru, cu ochii săi de flăcări, era o creatură supranaturală.

— Intr'adevăr, se gândi Gringoire, aceasta este o salamandră; este o nimfă, o zeiţă, o bacantă.

In momentul acela, una din buclele părului «salamandrei» se desfăcu şi o bucată de aramă care îi era agăţată în păr căzu pe pământ.

— Hei! nu, zise el, aceasta este o vagabondă.

Orice iluzie dispăruse.

Ea reîncepu să danseze. Ea luă de jos două spade al căror vârf îl sprijini pe fruntea sa şi pe care le învârti într'un sens, pe când ea se învârtea într'altul. Ea era într'adevăr o vagabondă. Dar oricât de desamăgit fu Gringoire, ansamblul tabloului acela nu era lipsit de prestigiu şi de magie; focul o lumina cu o lumină vie şi roşie, care tremura pe cercul feţelor mulţimei, pe fruntea oacheşă a tinerei fete şi pe fundul pieţii, aruncând o palidă lumină amestecată cu tremurăturile umbrelor lor, de o parte pe vechea faţadă neagră şi sbârlită a clădirei Maison-aux-Piliers, de cealaltă pe braţele de piatră ale spânzurătorii.

Printre miile de feţe cărora lumina aceea le dădea o culoare roşie stacojie, era una care părea mai mult decât toate absorbită în contemplarea dansatoarei.

Era o figură de bărbat serioasă, liniştită şi întunecată. Omul acela al cărui costum era ascuns de mulţimea care îl conjura, nu părea să aibă mai mult de treizeci şi cinci de ani; cu toate acestea el era chel, abia pela tâmple dacă avea câteva şuviţe rare de păr încărunţit; fruntea sa largă începea să se acopere de sbârcituri, dar în ochii săi înfundaţi strălucea o tinereţe extraordinară, o viaţă arzătoare, o pasiune a-

adâncă. El îi ţinea fără încetare aţintiţi asupra vagabondei şi pe când nebuna tânără de şaseprezece ani dansa şi se învârtea pentru distracţia tuturor, el părea că cade într'o visare din ce în ce mai mohorâtă. Din când în când câte un surâs şi câte un suspin se observa pe buzele sale, dar surâsul era mai dureros decât suspinul.

Tânăra fată, ostenită, se opri însfârşit şi poporul o aplaudă cu dragoste.

— Djali! zise boemiana.

Atunci Gringoire văzu că soseşte o mică capră albă, vioaie, deşteaptă, curată, cu coarnele aurite, cu picioarele aurite, cu un colier aurit, pe care el nu o observase încă şi care stătuse până atunci culcată pe un colţ al covorului privind cum dansează stăpâna sa.

— Djali, zise dansatoarea, a venit rândul tău.

Şi, aşezându se, ea prezentă graţios daireaua sa caprei.

— Djali, continuă ea, în ce lună a anului ne aflăm?

Capra ridică piciorul său de dinainte şi lovi o dată în dairea. Intr'adevăr, se aflau în prima lună a anului. Mulţimea aplaudă.

— Djali, reluă tânăra fată întorcând daireaua sa pe cealaltă parte, în ce zi din lună ne aflăm?

Djali ridică micul său picior aurit şi bătu de şase ori în dairea.

— Djali, urmă egipţiana făcând o mişcare cu daireaua, la ce oră din zi ne aflăm?

Djali bătu şeapte lovituri. In acelaşi moment orologiul dela Maison aux Piliers sună orele şapte.

Poporul era fermecat.

— Asta este fermecătorie, zise o voce sinistră în mulţime. Vocea aceea era a omului chel, care nu pierdea din ochi pe vagabondă.

Ea tresări şi se întoarse; dar aplauzele isbucniră şi acoperiră morăcănoasa exclamaţie.

Ele o şterseră chiar aşa de complet în spiritul său, încât ea continuă să întrebe pe capra sa.

— Djali, cum face Guichard Grand Remy, căpitan al

sergenţilor oraşului, la procesiunea dela Chandeleur ?

Djali se ridică pe picioarele sale dinapoi şi începu să behăiască, mergând cu o seriozitate aşa de drăgălaşe, încât cercul întreg al spectatorilor isbucni în râs la imitarea aceea a cucerniciei interesate a căpitanului de sergenţi.

— Djali, reluă tânăra fată încurajată de succesul acesta crescând, cum predică Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericească ?

Capra se aşeză pe şezutul său şi începu să behăiască, muşcându şi picioarele dinainte într'un mod aşa de ciudat, încât, lăsând la oparte franţuzeasca şi latina stricată, gestul, accentul, atitudinea, toate erau ale lui Jacques Charmolue.

Şi mulţimea începu să aplaude nebuneşte.

— Sacrilegiu ! profanare ! reluă vocea bărbatului chel.

Boemiana se întoarse încă odată.

— Ah ! zise ea, este scârbosul acela de bărbat !

Apoi întinzându-şi buza inferioară dincolo de cea superioară, ea făcu o mică strâmbătură, care părea că îi este obişnuită, se învârti într'un călcâiu şi începu să strângă într'o dairea darurile mulţimei.

Monedele de toate mărimile curgeau. Deodată ea trecu prin faţa lui Gringoire. Gringoire duse aşa de năuceşte mâna la buzunar, că ea se opri. — Drace ! zise poetul, găsind în fundul buzunarului său realitatea, adică vidul. Cu toate acestea, frumoasa fată se afla acolo, privindu l cu ochii săi mari, întinzându-i daireaua sa şi aşteptând. Lui Gringoire i se ivi pe frunte mari broboane de sudoare.

Dacă el ar fi avut Peru în buzunarele sale, cu siguranţă că l'ar fi dat dansatoarei ; dar Gringoire nu avea Perul şi, de altmintrelea, America nu fusese încă descoperită.

Din fericire un incident neaşteptat îi veni în ajutor.

— Ai de gând să o ştergi de aci, lăcustă din Egipt ? atrigă o voce ascuţită, care pornia din colţul cel mai întunecat al pieţii.

Tânăra fată se întoarse speriată. Aceasta nu mai era

vocea bărbatului chel, era o voce de femee, o voce cucernică şi răutăcioasă.

De altfel, strigătul acesta, care înspăimântă pe vagabondă, provocă veselia unei cete de copii, cari se învârteau pe acolo.

— Asta este schimnica dela Tour-Roland, exclamară ei cu râsete dezordonate, asta este sacul care mârâe! Nu cumva nu a mâncat? să-i ducem vre-un rest dela bufetul oraşului.

Toţi alergară spre Maison-aux-Piliers.

In vremea aceasta Gringoire profitase de turburarea dansatoarei pentru a o şterge. Strigătele copiilor îi amintiră că nici el nu mâncase. El alergă deci la bufet. Dar micii drăcuşori aveau picioare mult mai bune decât el; când sosi el, ei mâncaseră totul. Nu mai rămânea nici cel puţin vre-o păcătoasă bucată de camichon de cincizeci de bani chilogramul. Nu se mai afla pe zid decât zveltele flori de crin, amestecate cu trandafiri, pictaţi în 1434 de Mathieu Biterne. Acesta era un supeu sărac.

Este un lucru neplăcut să te culci fără să mănânci; este un lucru şi mai puţin plăcut încă să nu mănânci şi să nu ştii unde să te culci. Gringoire ajunsese aci. Nici pâine, nici culcuş; el se vedea zorit din toate părţile de către necesitate şi el găsea necesitatea morăcănoasă. El descoperise de mult timp adevărul acesta, că Jupiter creiase pe oameni într'un acces de misantropie şi că în timpul întregei vieţi a înţeleptului, destinul său ţine în stare de asediu filozofia sa. Cât îl priveşte pe el, el nu văzuse nici odată blocusul aşa de complect; el îşi auzea stomacul bătând semnalul de predare şi găsea foarte deplasat ca soarta rea să i ia filozofia prin foamete. Visarea aceasta tristă îl absorbea din ce în ce mai mult, când un cântec ciudat, cu toate că plin de dulceaţă, veni deodată să-l deştepte. Era tânăra egipţiană, care cânta.

Vocea sa era ca şi dansul său, ca şi frumuseţea sa. Era de nedefinit şi fermecătoare; ceva curat şi sonor, aerian şi înaripat, pentru a ne exprima aşa.

Erau continue înveseliri, melodii, cadenţe neaşteptate, apoi fraze simple, se mănate de note ascuţite şi şuerătoare, apoi salturi de game cari ar fi încurcat şi pe o privighetoare, dar în căre armonia se regăsea întotdeauna, apoi ondulaţiuni uşoare de octave cari se ridicau şi se scoborau ca şi sânul tinerei cântăreţe. Faţa sa frumoasă urma cu o mobilitate ciudată toate capriciile cântecului, dela inspiraţia cea mai desmăţată până la cea mai castă demnitate. Ai fi zis că este când o nebună, când o regină.

Cuvintele, pe cari ea le cânta, erau într'o limbă necunoscută lui Gringoire şi care părea că îi este necunoscută ei însă şi, atât de mult expresiunea pe care ea o da cântecului se raporta la sensul cuvintelor. Astfel, aceste patru versuri în gura sa erau de o veselie nebună :

Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del, nuevas banderas
Con figuras de espantar.

Şi un moment în urmă, la accentul pe care îl punea la strofa aceasta :

Alarabes de cavallo
Sin poderse menear
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar.

Gringoire îşi simţea venindu i lacrămile în ochi. Cu toate acestea, din cântecul său se degaja mai cu seamă veselia, şi ea părea că cântă, ca şi pasărea, din senin şi din nepăsare.

Cântecul vagabondei turburase reveria lui Gringoire, dar, după cum lebăda turbură apa. El îl asculta cu un fel de încântare şi de uitare de orice. Acesta era, după atâtea ceasuri, primul moment când el simţi că nu suferă.

Momentul acesta fu scurt.

Aceiaşi voce de femee, care întrerupsese dansul vagabondei, veni să-i întrerupă şi cântecul.

— Nu ai de gând să taci, greere din iad! strigă ea tot din acelaşi colţ întunecat al pieţii.

Sărmanul greere se opri îndată. Gringoire îşi astupă urechile.

— Oh! exclamă el, blestemat ferestrău ştirbit, care ai sfărâmat lira!

In timpul acesta, ceilalţi spectatori murmurau ca şi el: — Lua-o-ar dracu de sac! ziceau mai mulţi... Şi bătrâna turburătoare a serbării ar fi putut să se căească de agresiunile sale contra boemienii, dacă ei nu ar fi fost distraţi chiar în momentul acela prin procesiunea papei nebunilor, care, după ce străbătuse o mulţime de străzi şi de răspântii, sosea în piaţa Grevei cu toate torţele sale şi cu tot tămbălăul său.

Procesiunea aceasta, pe care cititorii noştri au văzut-o plecând dela palat, se organizase în drum şi recrutase pe toţi mitocanii, pe toţi hoţii şi vagabonzii liberi din Paris; astfel că ea prezinta un aspect respectabil când ajunse în piaţa Grevei.

Mai întâiu, păşea Egiptul. Ducele d'Egipt, în cap, călare, cu conţii lui pe jos, îi ţineau frâul şi scările; în urma lor, egipţienii şi egipţienile, talmeş-balmeş, cu micii lor copii ţipând pe umerii lor; toţi, duce, conte, popor, în zdrenţe şi în fireturi. Apoi venea regatul argoului, adică toţi hoţii din Franţa, înşiraţi după gradul de demnitate; cei mai neînsemnaţi trecând înainte. Astfel defilau patru câte patru, cu deosebitele lor insigne ale gradelor lor în acea ciudată facultate, cea mai mare parte betegi, unii schiopi, alţii ologi. In mijlocul conclavului de făţarnici abia puteai distinge pe regele argoului, stând pe vine într'o cărucioară trasă de doi câini mari. După regatul argoului venea imperiul Galileii Guillaume-Rousseau, împărat al Galileii, mergea majestos în roba sa de purpură pătată de vin, precedat de mucaliţi, cari se făceau că se bat şi dansau, înconjuraţi de secretari ai curţii de compturi. In fine, venea breasla magistraţilor inferiori, cu arborii săi plini de flori, cu robele negre, cu muzica sa demnă de infern şi cu lu-

mânări de ceară galbenă. In mijlocul acestei mulţimi, marii ofiţeri din confreria nebunilor purtau pe umerii lor o targă mai încărcată de lumânări decât racla Sfintei Genevieva în vreme de ciumă. Şi pe targa acea strălucea, cu cârja, cu mantia şi mitra, noul papă al nebunilor, trăgătorul clopotelor dela Notre-Dame, Quasimodo Cocoşatul.

Fiecare din secţiunile procesiunei acesteia caraghioase avea muzica sa deosebită. Egipţienii cântau din dairelele lor din Africa. Argoutierii, rasă prea puţin muzicală, aveau viole şi trâmbiţe învechite.

Imperiul Galieu nu stătea mai bine; abia dacă se distingea în muzica sa vre o păcătoasă de vioară cu trei coarde din copilăria artei, închisă încă în *re-la-mi*. Dar în jurul papei nebunilor se desfăşurau într'o cacofonie măreaţă, toate bogăţiile muzicale ale epocii. Nu erau decât viori, flaute şi instrumente de vânt. Vai! cititorii noştri îşi amintesc că aceasta era orchestra lui Gringoire.

Este greu de a da o idee de strălucirea orgolioasă şi fericită la care trista şi oribila faţă a lui Quasimodo ajunsese în timpul parcursului dela Palai până în piaţa Grevei. Aceasta era cea dintâiu măgulire a amorului său propriu, pe care o simţise vre-o dată.

El nu cunoscuse până atunci decât umilinţa, dispreţul pentru starea sa, desgustul pentru persoana sa. De aceea, aşa surd cum era, el gusta ca un adevărat papă aclamaţiunile mulţimei aceleia, pe care el o ura pentru că se simţea urât de către ea. Că poporul său era o adunătură de nebuni, de ologi, de hoţi, de cerşetori, ce are de a face? era un popor şi el un suveran. Şi el lua în serios toate aplauzele acelea ironice, tot respectul acela falş, în care noi trebue să o spunem că se amesteca totuş în mulţime puţină teamă foarte reală. Căci cocoşatul era voinic, căci hăitaşul era agil, căci surdul era răutăcios; trei calităţi cari tempereazā ridiculul.

Că noul papă al nebunilor îşi dete seama de simămintele pe cari le avea şi de sentimentele pe cari le

inspira, aceasta nu o credem. Spiritul care locuia în corpul acela nedesăvârşit avea cu siguranţă ceva necomplect şi surd. De aceea, ceeace el simţea în momentul acela era pentru el absolut vag, nedistinct şi confuz. Numai bucuria îşi deschidea un drum, orgoliul domina. In jurul acelei întunecate şi nefericite figuri era numai strălucire.

Deci, nu cu puţină mirare şi fără spaimă se văzu deodată în momentul când Quasimodo, în semi-beţia aceea, trecea triumfător prin faţa clădirii Maison aux-Piliérs, că un om se repede din mulţime şi îi smulge din mâini, cu un gest de furie, cârja sa de lemn aurit insignă a nebunei sale papalităţi.

Omul acela, îndrăzneţul acela, era personagiul cu capul chel, care, cu un moment mai înainte, amestecat în grupul boemienei, îngheţase de frică pe sărmana fată cu cuvintele sale de ameninţare şi de ură. El era îmbrăcat cu costumul eclesiastic. In momentul când el ieşea din mulţime, Gringoire, care nu-l observase deloc până atunci, îl recunoscu : — Hei! zise el, cu un strigat de mirare, acesta este domn Claude Frollo, arhidiaconul.! Ce dracu are cu urâtul acesta de chior! Are să fie sfâşiat.

Un strigăt de groază isbucni într'adevăr. Puternicul Quasimodo sărise jos de pe targă şi femeile îşi întorceau capul, pentru a nu-l vedea sfâşiind pe archidiacon.

El făcu o săritură până la preot, îl privi şi căzu în genunchi.

Preotul îi smulse coroana, îi sfărâmă cârja, îi rupse în bucăţi mantaua cu fluturaşi de aur.

Quasimodo rămase în genunchi, lăsă capul în jos şi îşi împreună mâinile.

Apoi începu între ei un ciudat dialog de semne şi de gesturi, căci nici unul, nici celalt nu vorbea. Preotul, în picioare, iritat, ameninţător, poruncitor; Quasimodo, prosternat, umil, rugător. Şi cu toate acestea este sigur cu Quasimodo ar fi putut zdrobi pe preot.

In fine, archidiaconul, sguduind tare puternicul umăr

al lui Quasimodo, îi făcu semn să se ridice și să-l urmeze.

Quasimodo se ridică.

Atunci confreria nebunilor, după ce se desmeteci din uimirea sa, vru să apere pe papa lor așa de repede detronat. Egipțieni, argotierii și toată breasla magiștraților inferiori veniseră să urle în jurul preotului.

Quasimodo se așeză în fața preotului, își încordă mușchii mâinilor sale atletice și privi pe năvălitori cu scrâșnitul din dinți al unui tigru supărat.

Preotul își reluă gravitatea-i posomorâtă, făcu un semn lui Quasimodo și se retrase în tăcere.

Quasimodo mergea înaintea lui, dând la o parte mulțimea din drumul său.

Când ei străbătură mulțimea și piața, ceata de curioși și de trândavi vru să-i urmeze. Quasimodo luă atunci ariergarda și urmă pe archidiacon deandaratele, bondoc, arțăgos, monstruos, sbârlit, desăvârșindu și apărarea de mistreț, mormăind ca o fiară sălbatică și imprimând imense oscilații mulțimei cu un gest sau cu o privire.

Fură lăsați să se înfunde amândoi într'o stradă strâmtă și întunecată, unde nimeni nu îndrăzni să riște să-i urmeze; atât de bine îi bara intrarea numai singură chimera lui Quasimodo scrâșnind din dinți.

— Iată ceva minunat, zise Gringoire; dar unde dracu voi găsi să mănânc.

IV.

Inconvenientele de a urmări o femee frumoasă seara pe străzi.

Gringoire, la întâmplare, se pusese să urmărească pe boemiană. El o văzuse luând-o pe strada dela Coutellerie împreună cu capra sa; o luase și el pe strada dela Coutellerie.

— Pentru ce nu? își zisese el.

Gringoire, filosof practic al străzilor Parisului, ob-

servase că nimic nu este mai nemerit pentru visare ca faptul de a urmări o femee frumoasă, fără să ştii unde merge ea. Este în abdicarea aceasta voluntară a liberului tău arbitru, în fantazia aceea care se supune unei alte fantezii, care nici nu bănueşte lucrul acesta, un amestec de independenţă fantastică şi de supunere oarbă, nu ştiu ce intermediar între sclavie şi libertate, care îi plăcea lui Gringoire, spirit cu totul mixt, nedecis şi complex, ţinând capătul tuturor extremelor, suspendat într'una între toate imboldirile omeneşti şi neutralizându-le una printr'alta. El se compara singur şi bucuros cu cosciugul lui Mahomet, atras în sens invers de două magnete şi care există veşnic între sus şi jos, între boltă şi pavaj, între cădere şi ridicare, între zeint şi nadir.

Dacă Gringoire ar fi trăit în zilele noastre, ce mijlocie frumoasă ar fi ţinut el între clasic şi romantic.

Dar el nu era destul de primitiv, pentru a trăi trei sute de ani şi este păcat. Absenţa sa este un gol, care se simte foarte mult astăzi.

Dealtfel, pentru a urmări astfel pe străzi pe trecători (şi mai cu seamă pe trecătoare) ceeace Gringoire făcea bucuros, nu exista o mai bună dispoziţie decât aceea de a nu şti unde să te culci.

El mergea deci cu totul gânditor în spatele tinerei fete, care îşi grăbea paşii şi făcea să alerge pe frumoasa sa capră, văzând întorcându-se acasă pe burghezi şi închizându-se cârciumele, singurele prăvălii, cari fuseseră deschise în ziua aceea.

— La urma-urmii, se gândea el, ea trebue să locuească undeva; boemienele au inimă bună. Cine ştie?... Şi era în punctele de suspensie cu cari el continuă întrebarea aceasta în spiritul său, nu ştiu ce idei destul de gingaşe.

In vremea aceasta, din când în când, trecând prin faţa ultimelor grupuri de burghezi ce îşi închideau uşile, el prindea câteva crâmpee din conversaţiunile cari veneau să rupă înlănţuirea surâzătoarelor sale hipoteze.

Aci erau doi bătrâni cari se acostau.

— Da frig mai este Thibaut Fernicle!

(Gringoire ştia aceasta dela începutul iernii).

— Da, Boniface Disome! Nu cumva vom avea o iarnă ca cea de acum trei ani, în 80, când lemnele costau opt solzi mulul?

— Ei! asta nu este nimic, Tibaut, în comparaţie cu iarna din 1407, când îngheţă dela Saint-Martin până la Chandeleur! şi cu o astfel de furie încât pana grefierului parlamentului îngheţa, în camera cea mare, din trei în trei cuvinte! ceeace întrerupse înregistrarea dreptăţii.

Mai departe erau nişte vecini la ferestrele lor cu lumânări, pe cari ceaţa le făcea să pârâie.

— Soţul d-tale ţi-a povestit nenorocirea, domnişoară La Boudroque?

— Nu. Despre ce este vorba, d-ră Turquaut?

— Calul D lui Gilles Godin, notar la Châtelet, care s'a speriat de flamanzi şi de procesiunea lor şi care a trântit la pământ pe Filippot Avrillot?

— Adevărat?

— Chiar aşa.

— Un cal burghez! aceasta este cam mult! Dacă era un cal de cavalerie, mai înţeleg!

Şi ferestrele se închideau. Dar şi Gringoire îşi pierdea firul ideilor sale.

Din fericire, el îl regăsea repede şi îl înoda fără greutate, graţie boemienei, graţie lui Djali, cari mergeau mereu înaintea lui, două creaturi fine, delicate şi fermecătoare, cărora el le admira micile picioare, frumoasele forme, graţioasele maniere, confundându-le aproape în contemplarea sa; pentru inteligenţa şi buna prietenie, crezându-le pe amândouă două fete tinere; pentru sprintenie, agilitate, îndemânarea la mers, găsindu-le capre pe amândouă.

Străzile, în vremea aceasta, deveneau în tot momentul mai întunecoase şi mai pustii; Stingerea fusese sunată de mult şi începeai să nu mai întâlneşti decât la rare intervale pe câte un trecător pe stradă, câte o lumină la ferestre. Gringoire intrase, în urmărirea egipţienei

în labirintul acela încurcat de stradele, de răspântii și de fundături, cari înconjură vechiul mormânt des Saints-Innocents, și care seamănă cu o jurubiță de ață încurcată de o pisică. — Iată străzi cari au prea puțină logică! zicea Gringoire! pierdut în acele mii de ocoluri în care tânăra fată urma un drum care i se părea foarte cunoscut, fără să stea la îndoială și cu un pas din ce în ce mai repede. Cât îl privește pe el, el ar fi ignorat cu totul unde se află, dacă nu ar fi zărit în trecere, la cotitura unei străzi, masa octogonă a stâlpului halelor, al cărui vârf găurit își proecta tăetura neagra pe o fereastră luminată încă de pe strada Verdelet.

De câteva momente, el atrăsese atenția tinerei fete; ea întoarse în mai multe rânduri capul spre el cu neliniște; ea chiar se oprise odată și profitase de o rază de lumină, care se strecura dintr'o bucătărie întredeschisă, pentru a-l privi fix de sus până jos; apoi, după ce aruncă privirea aceasta, Gringoire o văzu făcând strâmbătura aceea pe care el o mai remarcase și ea trecuse înainte.

Strâmbătura aceea mică dădu de gândit lui Gringoire. Era de sigur dispreț și batjocură în grimaza aceea grațioasă. De aceea el începea să lase capul în jos, să numere pietrele pavajului și să urmărească pe tânăra fată ceva mai de departe, când la cotitura unei străzi cari îl făcuse să o piardă din vedere, el o auzi scoțând un strigăt pătrunzător.

El grăbi pasul.

Strada era plină de întunerec. Totuși, niște câlți îmbibați cu uleiu, cari ardeau într'un felinar de fier la picioarele sfintei Fecioare din colțul străzii, permise lui Gringoire să distingă pe boemiană sbătându-se în brațele a doi bărbați, cari se sileau să-i înăbușe strigătele. Sărmana capră mititică, cu totul speriată, își apleca coarnele și behăia.

— Ajutor, domnilor străjeri! esclamă Gringoire și el înaintă curajos. Unul dintre bărbați, cari țineau pe tânăra fată, se întoarse spre el. Acesta avea figura îngrozitoare a lui Quasimodo.

Gringoire nu o rupse la fugă, dar nici nu făcu un pas mai înainte.

Quasimodo veni la el, îl aruncă la patru paşi cu o smucitură de mână şi se înfundă repede în întunerec, ducând pe tânăra fată încovoiată pe unul din braţele sale ca pe o eşarfă de mătase. Tovarăşul său îl urma şi sărmana capră alerga după toţi, cu behăitul său plângător.

— Ajutor! asasinii! asasinii! striga nefericita boemiană.

— Opriţi-vă, ticăloşilor, şi daţi-mi mie pe desfrânata aceea! zise de o dată, cu o voce de tunet, un călăreţ care se ivi deodată din răspântia vecină.

Acesta era un căpitan de arcaşi din garda regelui, înarmat din cap până în picioare şi cu sabia în mână.

El smulse pe boemiană din braţele lui Quasimodo încremenit, o aşeză deacurmezişul şeii sale, şi, în momentul când temutul cocoşat, desmeticit din încremenirea sa, se aruncă asupra lui pentru a-şi relua prada, cincisprezeçe sau şasesprezece arcaşi, cari urmau de aproape pe căpitanul lor, apărură cu spada în mână. Aceasta era o patrulă din garda regelui, care făcea controlul pazei de noapte, din ordinul domnului Robert d'Estoutiville, dela intendenţa generală a Parisului.

Quasimodo fu apucat şi legat fedeleş. El mugea, făcea spume la gură, muşca şi, dacă ar fi fost ziua, fără îndoială că singură faţa sa, devenită şi mai oribilă încă din cauza furiei, ar fi pus pe fugă întreaga patrulă. Dar noaptea el era dezarmat de arma sa cea mai de temut, de urîţenia sa.

Tovarăşul său dispăruse în timpul luptei.

Boemiana se ridică graţios pe şeaua ofiţerului; ea îşi sprijini cele două mâini pe cei doi umeri ai tânărului şi îl privi fix câteva secunde, ca răpită de faţa sa frumoasă şi de bunul ajutor pe care el i-l dase. Apoi, rupând tăcerea cea dintâiu, ea îi zise, făcându-şi şi mai dulce încă dulçea sa voce:

— Cum vă numiţi, domnule jandarm?

— Căpitanul Phoebus de Châteaupers, gata să vă servesc, frumoasa mea! răspunse ofiţerul înălţându-se.

— Mulţumesc, zise ea.

Şi, pe când căpitanul Phoebus îşi răsucea mustaţa, ea sări de pe cal ca o săgeată care cade la pământ şi fugi.

Un fulger nu ar fi dispărut mai repede.

— Buric de papă! zise căpitanul, poruncind să fie mai mult strânse curelele lui Quasimodo, aşi fi dorit să păstrez mai bine pe desfrânata.

— Ce să facem, căpitane? zise un jandarm, pitulicea a sburat, liliacul ne-a rămas.

V.

Urmarea incoveniențelor.

Gringoire, cu totul zăpăcit de căderea sa, rămăsese pe pavaj în faţa bunei fecioare din colţul străzii. Incetul cu încetul, el îşi reveni în simţiri; el pluti mai întâiu câteva minute într'un fel de vis, pe jumătate somnolent, care nu era lipsit de dulceaţă, în care figurile aeriene ale vagabondei şi ale caprei se amestecau cu greutatea pumnului lui Quasimodo.

Starea aceasta ţinu puţin. O impresie destul de puternică de frig în partea corpului său care se găsea în contact cu pavagiul, îl deşteptă deodată şi îl făcu să şi vină în simţiri.—De unde îmi vine oare răcoarea aceasta? îşi zise el deodată. El observă atunci că se află aproape în mijlocul apei ce curgea dealungul trotuarului.

— Afurisit ciclop cocoşat! mormăi el printre dinţi şi vru să se ridice. Dar era prea buimăcit şi prea mult lovit; fu silit să rămână pe loc. El avea dealtfel o mână destul de liberă; îşi astupă nasul şi se rezemă.

— Noroiul din Paris, se gândi el (căci el era sigur că acolo are să i fie culcuşul.

Şi ce faci în culcuşi, dacă nu visezi?

noroiul din Paris miroase urât. El trebue să cuprindă foarte multe săruri volatile şi nitroase. Aceasta este de altfel opinia lui Nicolas Flamel şi a alchimiştilor...

Apoi, deodată îşi aminti de archidiaconul Claude Frollo. Işi aminti de scena violentă pe care o văzuse, că boemiana se sbătea între doi oameni, că Quasimodo avea un tovarăş şi figura posacă şi mândră a archidiaconului îi trecu în mod confuz prin minte.

— Ar fi ciudat! se gândi el. Şi el se puse să construiască, cu data aceasta şi pe basa aceasta, fantasticul edificiu al ipoteselor, castelul acela de cărţi de joc al filosofilor. Apoi, deodată, revenind încă odată la realitate:

— Ah! am să deger! exclamă el.

Locul, într'adevăr, devenea din ce în ce mai nesuportabil. Fiecare moleculă de apă lua o moleculă de căldură din spinarea lui Gringoire şi echilibrul între temperatura corpului său şi temperatura apei, ce curgea pe lângă trotoar, începea să se stabilească într'un mod foarte repede.

O neplăcere de natură cu totul diferită veni deodată să-l nelinişească.

Un grup de copii, de aceia mici, sălbatici, desculţi, cari în toate timpurile au bătut străzile Parisului sub numele veşnic de *ştrengari*, şi cari, când noi eram copii, deasemenea copii, ne au luat la ochi cu pietre pe toţi, seara, la ieşirea dela şcoală, pentru că pantalonii noştri nu erau rupţi, un roiu de aceşti mici nenorociţi alerga spre răspântea unde zăcea Gringoire, cu râsete şi strigăte, cari păreau că puţin le pasă de somnul vecinilor. El trăgeau după ei nu ştiu ce sac fără formă, şi numai sgomotul saboţilor lor ar fi deşteptat şi pe un mort. Gringoire, care nu era încă mort, se ridică puţin.

— Ei! Hennequin Dandéche! ei Jehan Puicabourde! strigau ei să-ţi spargă urechile; bătrânul Eustache Monbon, potcovarul din colţ, a murit. Noi avem salteaua sa, avem să facem un foc de veselie. Doar astăzi este ziua flamanzilor.

Şi iată că ei aruncară salteaua tocmai pe Gringoire, lângă care sosiseră fără să-l vadă. In acelaş timp, unul

dintre ei luă o mână de paie, pe care o aprinse la candela bunei Fecioare.

— Ei, drăcia dracului! mormăi Gringoire, nu cumva are să-mi fie prea cald acum?

Momentul era critic. El avea să fie prins între foc şi apă, el făcu o sforţare supraomenească, o sforţare de calpuzan care are să fie fiert şi care caută să scape. El se ridică în picioare, aruncă salteaua pe ştrengari şi fugi.

— Sfântă Fecioară! strigară copii; stafia potcovarului! Şi ei fugiră la rândul lor.

Salteaua rămase stăpână pe câmpul de bătae. Belleforet, P. Le Juge şi Corrozet spun că a doua zi ea fu ridicată cu mare pompă de către clerul cartierului şi dusă în biserica Sainte-Opportune, unde paracliserul îşi făcu până în 1780 un venit destul de frumos cu marea minune a statuei Fecioarei din colţul stradei Monconseil, care gonise, numai prin prezenţa sa, în memorabila noapte de 6 spre 7 Ianuarie 1482, pe defunctul Eustache Monbon, care, pentru a-şi bate joc de dracu, pe când murise, îşi ascunsese în batjocură sufletul în salteaua sa.

VI

Urciorul spart

După ce fugise din toată puterea câtva timp, fără să ştie unde, isbindu-se cu capul de mai multe ori la cotiturile străzilor, băgându-şi picioarele în o mulţime de mocirle, străbătând o mulţime de străzi, o mulţime de înfundături, o mulţime de răspântii, căutând să şi facă drum printre toate şerpuiturile vechiului pavaj al Halelor, explorând în teama sa ceea ce frumoasa latinească a hărţilor numeşte *tota via, cheminmum viariaei*, poetul nostru se opri de odată, obosit mai întâiu, apoi sugrumat oare şi cum de o dilemă, care apăruse în mintea sa. — Mi se pare, maestre Pierre Gringoire, îşi zise el, ducându-şi degetul la frunte, că alergi ca un

nebun. Micilor ştrengari nu le-a fost mai mică frica de tine, decât ţie de ei. Mi se pare, îţi spun, că ai auzit sgomotul saboţilor lor cari o luau la fugă spre sud, pe când tu fugeai spre nord. Ori, din două lucruri unul: ori ei au fugit, şi atunci salteaua pe care ei trebue să o fi uitat în spaima lor este tocmai patul acela aspitalier după care alergi de azi de dimineaţă, şi pe care sfânta Fecioară ţi l trimite în mod miraculos, pentru a te răsplăti pentru că ai făcut în onoarea sa o piesă biblică cu succes splendid şi cu mascaradă; sau copiii nu-au fugit şi în cazul acesta ei au pus foc saltelei şi tocmai acolo se găseşte focul acela minunat de care ai nevoe pentru a te desmorţi, a te usca şi a te încălzi. In amândouă cazurile, foc bun sau pat bun, salteaua este un dar al cerului. Fecioara Maria, care se află în colţul străzii Monconsul nu a făcut să moară pe Eustache Monbon poate, decât pentru aceasta; şi este o nebunie să fugi aşa pe drum ca un Picard în faţa unui Francez, lăsând în urma ta ceea ce cauţi mai înainte; şi eşti un prost!

Atunci se întoarse, şi, orientându-se, cu nasul în vânt şi urechea aţintită, el se sili să regăsească prea fericita saltea. Dar în zadar. Nu regăsi decât intersecţii de case, înfundături, răspântii, în mijlocul cărora el ezita şi stătea la îndoială nehotărât, mai încurcat şi mai zăpăcit în labirintul acela de stradă întunecată decât ar fi fost în labirintul hotelului des Tournelles. In sfârşit, el îşi pierdu răbdarea şi esclamă solemn:

— Afurisite să fie răspântiile! căci au fost făcute de către dracu după imaginea furcii sale,

Exclamaţia aceasta îl uşură puţin şi un fel de reflect roşiatec, pe care el îl zări în momentul acela la capătul unei străzi lungi şi strâmte, îi mai ridică puţin moralul. — Domnul fie lăudat! zise el, acolo este! Iată salteaua mea care arde. Şi comparându-se cu luntraşul care se cufundă în noapte: — *Salve*, adăogă el evlavios, *salve maris stela*!

Adresa el fragmentul acesta de rugăciune sfintei Fecioare sau saltelei? lucrul acesta îl ignorăm cu desăvârşire.

Abia făcuse câţiva paşi în lunga stradă, care era în pantă, ne pavată şi din ce în ce mai noroioasă şi mai înclinată şi observă ceva destul de ciudat. Ea nu era pustie. Ici şi colo, în lungimea sa, se târau nu ştiu ce mase nelămurite şi informe, îndreptându-se toate spre lumina ce licărea la capătul străzii, ca insectele acelea cari se târesc noaptea de pe un fir de iarbă pe altul spre un foc ciobănesc.

Nimic nu te face mai aventuros ca faptul de a nu-ţi simţi locul buzunarului, Gringoire continuă să înainteze şi ajunse în curând pe aceea dintre lavre, care se târa cea mai leneş în urma celorlalte. Apropiindu-se de ea el văzu că nu era decât un mizerabil de olog, care mergea cu cele două mâini, ca un păianjen de câmp, care nu mai are decât două piçioare. In momentul când el trecu pe lângă specia acela de păianjen cu faţă omenească, ea înălţă spre el o voce plângătoare: — *La buona mancia, signor! la buona mancia!*

— Dracu să te ia, zise Gringoire şi împreună cu tine şi pe mine, dacă ştiu ce vrei să zici!

Şi, el trecu mai departe.

El întâlni o altă masă ambulantă şi o examină. Era un olog, schiop şi ciung în acelaş timp şi aşa de ciung şi aşa de schiop încât sistemul complicat de cârji şi de picioare de lemn, cari îl susţineau, îi dădeau aerul unei schele de zidar în mers. Gringoire, căruia îi plăceau comparaţiile nobile şi clasice, îl compară în gândul său cu tripiedul viu al lui Vulcain.

Tripiedul acesta viu îl salută când trecu, dar oprindu-şi pălăria în dreptul bărbiei lui Gringoire, ca un vas de ras şi strigându-i în urechi: — *Senor caballero, pare comprar un pedaso de pan!*

Se pare, zise Gringoire că şi aceasta vorbeşte aceaşi limbă; dar aceasta este o limbă aspră, şi el este mai fericit decât mine, dacă o înţelege.

Apoi, ducându-şi mâna la frunte, printr'o subită tranziţie de idei: — A propos, dar ce dracu voiau să spună ei azi de dimineaţă cu *Esmeralda* lor?

El vru să iuţească pasul; dar pentru a treia oară

ceva îi bară drumul. Acest ceva sau mai bine zis acest cineva era un orb, un mic orb cu fața roșcată și păroasă, care se mișca în spațiul din jurul său cu un baston și condus de un câine mare, îi vorbi pe nas cu un accent unguresc: — *Facitote caritatem*!

— Iată unul, zise Pierre Gringoire, care vorbește în sfârșit o limbă creștină. Trebue ca eu să am mutra prea miloasă de mi se cere de pomană în starea de slăbiciune în care se află punga mea. Amicul meu (și el se întoarse spre orb) eu mi-am vândut săptămâna trecută ultima mea cămașe; adică, de oarece nu pri cepi decât limba lui Cicero: *Vendidi hebdomade nuper transita mea ultimam chemisam.*

Zicând acestea, el întoarse spatele orbului și își urmă drumul. Dar orbul se luă după el și iată că ologul, iată că ciungul se ivesc și ei în mare grabă și cu un mare sgomot de bliduri și de cârji pe pavaj. Apoi toți trei, ținându se scaiu după sărmanul Gringoire, începură să-i cânte cântecul lor.

— *Caritatem*! cânta orbul.

— *La buona mancia*! cânta ologul.

Și schiopul relua fraza muzicală, repetându i:

Un pedaso de pan! Gringoire își astupă urechile.

— O, turn al lui Babel! exclamă el.

Și el începu să fugă. Orbul fugi. Schiopul fugi. Ologul fugi.

Și, apoi, pe măsură ce el se înfunda pe stradă, ologi, orbi, schiopi, răsăreau în jurul lui și ciungi, chiori și leproși cu rănile lor, unii eșind din case, unii din mici străzi vecine, unii din răsuflători de pimniță, urlând, răgind, chelălăind, toți schiopătând, alergând spre fâșia de lumină și tăvălindu-se în noroiu ca melcii după ploaie.

Gringoire mereu urmărit de cei trei persecutori ai săi și neștiind cum are să iasă afacerea aceasta, mergea speriat în mijlocul celorlalți, lovindu se de schiopi, împiedecându-se de ologi, cu picioarele încurcate în furnicarul acela de betegi, ca acel căpitan englez care se încurcase cu picioarele în o ceată de raci de mare.

Atunci îi veni ideia să încerce să se întoarcă. Dar era prea târziu. Toată legiunea aceea se închisese în spatele lui şi cei trei cerşetori îl ţineau. El merse deci înainte, împins în acelaşi timp de valul acela irezistibil, de frică şi de o ameţeală care îl făcea să aibă un fel de vis îngrozitor de toate acele lucruri.

Insfârşit, el ajunse la capătul străzil. Ea dădea într'o piaţă imensă, în care mii de lumini licăreau în ceaţa confuză a nopţii. Gringoire o luă spre ea, sperând să scape prin iuţeala picioarelor sale de cele trei spectre infirme cari se agăţaseră de el.

— *Onde vas hombre!* strigă ologul, aruncându-şi cârjile şi alergând după el cu cele mai bune picioare cari au făcut vre-odată un pas geometric pe pavajul Parisului.

In timpul acesta, ologul, în picioare, punea în capul lui Gringoire strachina sa grea şi ţintuită şi orbul îl privea în faţă cu nişte ochi scânteietori.

— Unde mă aflu? zise poetul îngrozit.

— In Curtea minunilor, răspunse un al patrulea spectru care venise şi el.

— Pe sufletul meu, reluă Gringoire, eu văd bine pe orbii cari privesc şi pe şchiopii cari aleargă; dar unde se află Mântuitorul?

Ei răspunseră printr'un hohot de râs îngrozitor. Sărmanul poet aruncă ochii în jurul său. El se afla în acea temută Curte a Minunilor, unde nici odată un om cinstit nu pătrunsese la o asemenea oră: cerc fermecat în care ofiţerii dela Châtelet şi sergenţii intendenţii generale, cari se aventurau în ea, dispăreau; cetate a hoţilor, neg scârbos al feţii Parisului; canal din care eşea în fiecare dimineaţă şi unde venea să zacă în fiecare noapte râul acesta de vicii, de cerşetorie şi de vagabondaj, totdeauna revărsat în străzile capitalelor; cuib monstruos, unde se întorcea în fiecare seară cu prada lor toţi bondarii societăţii; spital înşelător unde vagabondul, călugărul răspopit, şcolarul pierdut, pungaşii din toate naţiunile, spanioli, italieni, germani din toate religiunile, ovrei, creştini, mahomedani, acoperiţi de răni

nereale, cerşind ziua, se transformau noaptea în tâlhari; imens vestiar, într'un cuvânt, unde se îmbrăcau şi se desbrăcau la epoca aceea toţi actorii comediei aceleia eterne pe care furtul, prostituţia şi omul o joacă pe pavajul Parisului.

Aceasta era o piaţă neregulată şi rău pavată, ca toate pieţele din Paris pe atunci. Focuri, în jurul cărora furnicau grupuri ciudate, străluceau ici şi colo.

Totul se ducea, venea, striga. Se auzeau râsete ascuţite, scâncete de copii, voci de femei. Mâinile, capetele mulţimii aceleia, negre pe fondul luminos, făceau mii de gesturi ciudate. Câte odată, pe pământ, unde tremura lumina focurilor, amestecată cu mari umbre nedefinite, puteai vedea trecând un câine care semăna cu un om, un om care semăna cu un câine.

Limitele raselor şi speciilor păreau că se şterg în cetatea aceea, ca într'un pandemonium Bărbaţi, femei, animale, vârstă, sex, sănătate, boale, totul părea că este comun pentru poporul acela; totul mergea împreună amestecat, confundat, suprapus; fiecare participa cu totul.

Lumina licăritoare şi slabă a focurilor îi permitea lui Gringoire să distingă, cu toată turburarea sa, de jur împrejurul imensei pieţe, o încadrare oribilă de case vechi ale căror faţade roase, sbârcite, jigărite, găurite fiecare de una sau două ferăstrui iuminate, îi păreau în umbră nişte capete enorme de femei bătrâne, aşezate, în cerc, monstruoase şi morăcănoase, cari priveau tămbălaul clipind din ochi.

Era ca un fel de lume nouă necunoscută, neauzită, diformă, hrăpăreaţă, mişunând, fantastică.

Gringoire, din ce în ce mai îngrozit, ţinut de către cei trei cerşetori ca de câte trei cleşti, ameţit de o mulţime de alte feţe cari se încreţeau şi lătrau în jurul lui, nefericitul Gringoire căuta să-şi recâştige prezenţa sa de spirit pentru a-şi aminti dacă se afla într'o Sâmbătă. Dar sforţările sale erau zadarnice; firul memoriei şi al gândirei sale se rupsese; şi îndoindu se de totul şovăind între ceeace el vedea şi ceeace simţea, el îşi

punea întrebarea aceasta fără răspuns: — Dacă eu sunt viu, lucrurile acestea există? şi dacă aceste lucruri există, sunt eu viu?

In momentul acela, un strigăt distinct se ridică din ceata bârâietoare care îl înconjura: — Să-l ducem la rege! să-l ducem la rege.

— Sfântă Fecioară! murmură Gringoire, regele de aci trebue să fie un ţap.

— La rege! La rege! repetară toate vocile.

Il luară. Toţi voiau să pună ghiara pe el. Dar cei trei cerşetori nu-şi lăsau prada din mână, şi-l smulgeau din mâinile celorlalţi urlând: El este al nostru.

Tunica şi aşa bolnavă a poetului îşi dete ultima suflare în lupta aceea.

Pe când străbătea oribila piaţă, ameţeala îi trecu. După ce făcu câţiva paşi, simţimântul realităţei îi revenise. El reîncepea să se acomodeze atmosferii locului. In primul moment, din capul său de poet sau poate pur şi simplu şi cu totul prosaic, din stomacul său gol se ridicase un fel de fum, nişte vapori pentru a ne exprima aşa, cari răspândindu-se între lucruri şi el, nu-l lăsase să le întrevadă de cât în ceaţa incoerentă a visului urît, în întunerecul viselor cari fac să tremure toate contururile, să se strîmbe toate formele, să se aglomereze obiectele în grupuri nemăsurate, mărind lucrurile în himere şi oamenii în fantome. Incetul cu încetul, după halucinaţia aceasta urmă o privire mai puţin zăpăcită şi mai puţin măritoare. Realul îşi făcea loc în jurul său, îi isbea ochii, îi isbea picioarele şi dărîma bucată cu bucată toată înspăimântătoarea poezie de care el se crezuse mai întâi înconjurat. Trebui să-şi dea seama că nu merge pe Styx, ci prin noroiu, că nu era înghiontit de către draci, ci de către hoţi, că nu era vorba despre sufletul său, ci pur şi simplu despre viaţa sa (de oarece îi lipsea împăcătorul acela preţios care se aşează aşa de folositor între bandit şi omul cinstit, punga).

In sfârşit: examinând orgia mai de aproape şi cu mai

mult sânge rece, el căzu dintr'o adunare de vrăjitori într'o cârciumă.

Curtea Minunilor nu era în realitate de cât o cârciumă, dar o cârciumă de tâlhari, tot aşa de înroşită de sânge ca şi de vin.

Spectacolul ce se înfăţişa privirei sale, când escorta sa în zdrenţe îl depuse la capătul drumului său, nu era nemerită pentru a-l readuce la poezia iadului său. Era mai mult ca ori când prosaica şi brutala realitate a cârciumei.

Dacă noi nu ne am afla în secolul al cinci-spre-zecelea, am spune că Gringoire se scoborâse dela Michel Ange la Callot.

In jurul marelui foc care ardea pe o mare lespedă şi care înroşea cu flacările sale picioarele şi braţele unui tripied gol pentru un moment, câteva mese roase de cari erau aşezate ici şi colo, la întâmplare, fără ca cel mai neînsemnat tâmplar să se fi înjosit să ajusteze paralelismul lor sau să vegheze ca cel puţin ele să nu se taie în nişte unghiuri prea neobişnuite. Pe mesele acelea străluceau câteva oale pline cu vin şi în jurul acestor oale se grupau foarte multe feţe bachice, înpurpurate de vin şi de căldură. Un bărbat, cu o burtă mare şi cu o figură veselă, îmbrăţişa zgomotos pe o fată de petrecere, grasă şi rotundă.

Era un fel de falş soldat, care îşi desfăcea fluerând bandagele falşei sale răni şi care îşi desmorţea genunchiul sănătos şi viguros, înfăşurat de dimineaţă în o mie de legături. Inapoi era un slăbănog, care îşi pregătea cu rostopască şi cu sânge de bou piciorul pentru a doua zi. Două mese mai departe un pungaş, cu costumul său complect de pelerin silabisea jeluirea de Sainte-Reine, fără să uite psalmodia şi vorbirea pe nas.

Mai departe, un tânăr tâlhar lua lecţie de epilepsie dela un bătrân pungaş, care îl învăţa arta de a face spume la gură mestecând o bucată de săpun. Alături un hidropic se desumfla şi astupa nasul la patru sau cinci hoţoaice, cari îşi disputau la aceiaşi masă un copil

furat în seara aceea. Fapte cari, peste două secole, *părură aşa de ridicole la curte*, cum zice Sanval, *în cât ele serviră de petrecere regelui şi de început baletului regal din La Nuit împărţit în patru părţi şi jucat pe scena teatrului Petit-Bourbon.* «Nici odată, adaogă un martor ocular din 1653, subitele metamarfoze ale Curţii Minunilor nu au fost mai bine reprezentate, Benserade ne pregăti pentru aceasta prin versuri destul de galante».

Râsetele isbucneau pretutindeni, ca şi cântecele obscene. Fiecare îşi vedea de el, vorbind şi înjurând fără să asculte pe vecin. Oalele se ciocneau şi certurile se năşteau la ciocnirea oalelor şi oalele ştirbite făceau să se sfâşie zdrenţele.

Un câine mare privea focul. Câţiva copii erau amestecaţi în orgia aceasta. Copilul furat, care plângea şi ţipa. Un altul, un băiat mare de patru ani, aşezat cu picioarele atârnate în aer pe o bancă prea înaltă, având masa până la bărbie şi ne spunând nici un cuvânt. Un al treilea întindea grav cu degetul pe masă seul topit care curgea dintr'o lumânare. Un altul şi ultimul, mic, stând pe vine în noroiu, aproape pierdut într'un cazan pe care îl curăţa cu o ţiglă şi pe care îl făcea să scoată un sunet, care ar fi făcut să leşine pe Stradivarius.

Un butoiu se afla lângă foc şi un cerşetor pe butoiu. Acesta era regele pe tronul său.

Cei trei cari aveau pe Gringoire îl aduseră în faţa butoiului acela şi toată orgia făcu un moment tăcere, afară de cazanul locuit de către copil.

Gringoire nu îndrăznea să respire nici să-şi ridice ochii.

Hombre, quita tu sombrero, zise unul din cei trei pungaşi al cărora era ; şi înainte ca el să fi înţeles ce înseamnă aceasta, celalt îi luă pălăria. Pălărie mizerabilă este adevărat, dar bună încă într'o zi cu soare sau într'o zi cu ploaie. Gringoire suspină.

In timpul acesta regele, din înălţimea polobocului său, îi adresă cuvântul.

— Ce este cu mitocanul acesta ?

Gringoire tresări. Vocea aceea, cu toate că accen-

tuată de către amenințare, îi aduse aminte de o altă voce care chiar în dimineața aceea dăduse prima lovitură piesei sale, zicând pe nas în mijlocul auditorului : *Aveți milă!* El ridică capul. Acesta era într'adevăr Clopin Trouillefou.

Clopin Trouillefou împodobit cu insignele regale, nu avea vre-o zdreanță mai mult sau mai puțin. Rana sa de pe braț dispăruse. El purta în mână unul din bicele acelea cu curea de piele albă de care se serveau pe atunci sergenții, pentru a strânge mulțimea și care se numea *boullayes*. El avea pe cap un fel de coafură, dar era greu de distins dacă coafura aceasta era o scufie de copil sau o coroană de rege, atat de mult se asemănau aceste două lucruri.

In timpul acesta, lui Gringoire, fără să știe pentru ce, îi revenea puțină speranță recunoscând în regele Curții Minunilor pe blestematul său de cerșetor din sala cea mare a Palatului.

— Jupâne, bâlbâi el... Monseniore... Sire... cum trebue să vă numesc? zise el în sfârșit, ajuns la punctul culminant al crescendo-ului său și ne mai știind cum să se sue, nici cum să se coboare.

— Monsenior, majestate sau camarade, numește-mă cum ai vrea. Dar grăbește-te. Ce ai de spus pentru apărarea ta?

Pentru apărarea ta! se gândi Gringoire, lucrul acesta nu-mi place. El reluă bâlbâind :—Eu sunt acela care azi de dimineață...

— Pe unghiile dracului! întrerupse Clopin, cum te chiamă, mojicule, atât și nimic mai mult. Ascultă. Tu te afli în fața a trei suverani puternici : eu, Clopin Trouillefou, rege de Thunes, succesor al marelui coësre*), suveran suprem al regatului argou-lui; Mathias Hungadi Spicali, duce de Egipt și de Bohême, bătrânul acela galben pe care îl vezi colo cu o otreapă în jurul capului; Guillaume Rousseau, împărat al Galileei, grasul acela care ne ascultă și care mângâie pe o desfrâ

*) rege în argou.

nată. Noi suntem judecătorii tăi. Tu ai intrat în regatul argoului fără să fii argotier, tu ai violat privilegiile oraşului nostru. Tu trebue să fii pedepsit, afară numai dacă tu nu eşti hoţ, cerşetor sau vagabond. Eşti ceva din acestea? Justifică te. Spune-ţi calităţile.

— Vai! zise Gringoire, eu nu am onoarea aceasta. Eu sunt autorul...

— De ajuns, reluă Trouillefon fără să-l lase să sfârşească. Tu ai să fi spânzurat. Lucru foarte simplu, domnilor cinstiţi burghezi! după cum voi trataţi pe ai noştri la voi, noi tratăm pe ai voştri la noi. Legea pe care o faceţi pentru haimanale, haimanalele v'o aplică. Este vina voastră dacă ea este rea? Este bine să se vadă din când în când o strâmbătură de om cinstit deasupra colierului de cânepă; aceasta face afacerea onorabilă. Aide, amice, împarte-ţi zdrenţele la domnişoarele acestea. Eu am să pun să te spânzure, pentru a distra pe haimanale şi tu le vei da punga pentru a bea. Dacă tu ai de făcut vre-o mascaradă, se află colo în piuliţa de lemn un foarte bun Dumnezeu-Tatăl, de piatră, pe care l am furat dela Saint-Pierre-aux-Boeufs. Tu ai patru minute pentru ca să-i arunci în cap sufletul tău.

Cuvântarea era îngrozitoare.

— Bine a vorbit, pe sufletul meu! Clopin Trouillefou predică ca un papă! exclamă împăratul Galileei spărgându-şi oala pentru a înţepeni masa sa.

— Monseniori împăraţi şi regi, zise Gringoire cu sânge rece (căci nu ştiu cum îi revenise hotărârea şi el vorbea hotărât) voi nici nu vă daţi seama. Eu mă numesc Pierre Gringoire, eu sunt poetul căruia i s'a reprezentat azi de dimineaţă o piesă biblică în sala cea mare a Palatului.

— Ah! tu eşti, maestre! zise Clopin. Mă aflam şi eu acolo. Ei bine! camarade, este vre-un motiv oare pentru că tu ne-ai plictisit azi de dimineaţă ca să nu fii spânzurat astăseară?

— Are să-mi fie foarte greu ca să scap, se gândi, Gringoire. El încercă cu toate acestea. — Eu nu văd pentru ce, zise el, poeţii nu sunt socotiţi printre hai-

manale. Vagabond, Aesopus fu; cerşetor, Homer fu; Mercurius era...

Clopin il întrerupse.—Mi se pare că vrei să ne ameţeşti cu ştiinţa ta neînţeleasă. Aide, lasă-te să fii spânzurat şi nu mai face mofturi.

— Iertare, monsenior rege de Thunes, răspunse Gringoire, disputând terenul pas cu pas. Lucrul acesta face atâta osteneală... Un moment!... Ascultaţi-mă, nu mă veţi condamna fără să mă ascultaţi...

Nefericita sa voce, într'adevăr, era acoperită de zgomotul care se făcea în jurul său. Micul băeţaş răcâia căldarea cu mai multă tragere de inimă ca nici odată şi ca culme, o femee bătrână pusese pe pirostii o tigaie plină cu grăsime, care sfârâia pe foc cu un sgomot asemănător ţipetelor unei cete de copii, cari urmăresc o persoană mascată.

In timpul acesta, Clopin Trouillefou păru că discută un moment cu ducele de Egipt şi cu împăratul Galilei care era cu desăvârşire beat. Apoi, el strigă ascuţit: Tăcere odată! şi cum căldarea şi tigaia nu-l ascultau şi continuau duo-ul lor, el sări jos de pe butoiul său şi dădu o lovitură de picior cazanului, cari se rostogoli la zece paşi de copil, o lovitură de picior în tigaie, a cărei toată grăsime se vărsă pe foc şi el se sui grav pe tronul său fără să se sinchisească de plânsetele înnăbuşite ale copilului, nici de mormăiturile bătrânei, a cărei supeu se transformase într'o frumoasă flacără albă.

Trouillefou făcu un semn, şi ducele şi împăratul şi înalţii consilieri veniră de se aşezară în jurul lui în formă de potcoavă, al cărei centru era ocupat de către Gringoire, căruia cei trei cerşetori nu-i dăduseră drumul de loc. Acesta era un semicerc de zdrenţe, de cârpe, de furci, de săcuri, de picioare ce se clătinau din cauza beţiei, de braţe grase şi goale, de figuri scârnave, stinse şi zăpăcite. In mijlocul acestei mese rotunde a cerşetoriei, Clopin Trouillefou, ca dogele acestui Senat, ca regele acestei pairii, ca papa acestui conclav, domina, mai întâiu din toată înălţimea butoiului său, apoi cu nu ştiu ce aer mândru, sălbatec şi îngrozitor

care făcea să-i scânteieze ochii şi îndrepta în profilul săul sălbatec tipul bestial al rasei haimanalelor. Ai fi zis o căpăţână printre nişte râturi.

— Ascultă, zise el lui Gringoire mângâindu-şi bărbia diformă cu mâna sa aspră; eu nu văd pentru ce tu nu ai fi spânzurat. Este adevărat că lucrul acesta are aerul să-ţi displacă; şi aceasta este foarte natural, căci voi burghezii nu sunteţi obişnuiţi cu spânzurătoarea. Voi vă faceţi despre ea o idee greşită.

La urma urmei noi nu-ţi voim răul. Iată un mijloc de a scăpa cu faţa curată pentru moment.

Vrei să faci parte dintr'ai noştri?

Vă puteţi închipui efectul pe care l făcu propunerea aceasta asupra lui Gringoire, care vedea viaţa, ducându-i-se şi începea să obosească ţinând-o. El se agăţă de ea cu putere.

— Vreau, de sigur, zise el.

— Consimţi, reluă Clopin, să te înrolezi printre membrii micei flacări?

— Micei flăcări. De sigur, răspunse Gringoire.

— Tu te recunoşti membru al adevăratei burghezi? reluă regele de Thnneo.

— Al adevăratei burghezi.

— Supus al regatului argou-lui.

— Al regatului argou-lui.

— Haimana?

— Haimana.

— Cu sufletul?

— Cu sufletul.

— Te fac să observi, reluă regele, că făcând acestea nu vei scăpa de spânzurătoare.

— Drace! zise poetul.

— Atât numai, continuă Clopin nepăsător, că tu vei fi spânzurat mai târziu, cu mai multă ceremonie, pe cheltuiala bunului oraş Paris, de o frumoasă spânzurătoare de piatră şi de către oameni cinstiţi. Aceasta este o consolare.

— Cum spuneţi, răspunse Gringoire.

— Sunt alte avantaje. In calitate de adevărat bur-

ghez tu nu vei avea de plătit nici noroiul, nici pe săraci, nici felinarele, la care sunt supuşi, burghezii din Paris.

— Aşa să fie, zise poetul. Consimt. Eu sunt haimana, argotier, adevărat burghez, flacără mică, tot ceea ce veţi voi. Şi eram toate acestea dinainte, domnule rege de Thunes, căci eu sunt filosof; *et omnia in philosophia, omnes in philosophio continentur*, după cum ştiţi.

Regele de Thunes încruntă sprâncenile.

— Drept cine mă iei amice? Ce argou de ovreiu din Ungaria ne înşiri aci? Eu nu ştiu ovreeşte. Pentru a fi bandit nu eşti evreu. Eu chiar nici nu mai fur, eu fac mai mult decât aceasta, omor. Să omor, da; să fur, nu.

Gringoire încercă să strecoare câteva scuze printre aceste scurte cuvinte, pe care înfuriarea le întretăia din ce în ce mai mult.

— Vă cer iertare, monseniore. Aceasta nu este pe evreeşte, ci pe latineşte.

— Iţi spun, reluă Clopin înfuirat, că! eu nu sunt ovreiu şi că am să pun să te spânzure, burtă de sinagogă! ca şi pe păcătosul acela mic din Iudeia care se află lângă tine şi pe care sper să-i văd bătut în cue într'o zi pe o teşghea, ca o piesă falşă ce este!

Vorbind astfel el arăta cu degetul pe micul ovreiu unguresc bărbos, care, acostase pe Gringoire cu *facitate caritatem* al său şi care, ne înţelegând altă limbă, privea cu uimire la supărarea regelui de Thunes care se vărsa asupra sa.

In sfârşit, monseniorul Clopin se linişti,

— Mitocane, zise el poetului nostru, tu vrei aşa dar să fii haimana?

— De sigur, răspunse poetul.

— Nu este totul numai să vrei, zise morocănos Clopin. Buna voinţă nu pune o ceapă mai mult în ciorbă şi nu este bună decât pentru a te duce în raiu; ori raiul şi argoul sunt două lucruri deosebite. Pentru a fi primit în argou, trebue ca tu să dovedeşti că eşti bun la ceva şi pentru aceasta tu ai să cauţi prin buzunare manechinul.

— Am să caut, zise Gringoire tot ceeace vă va place. Clopin făcu un semn. Câţiva argotieri se deslipiră din cerc şi veniră apoi peste un moment. Ei aduceau doi stâlpi terminaţi la extremitatea lor inferioară prin două lopăţici de lemn, cari îi făceau să poată sta cu uşurinţă pe picioare. La extremitatea superioară a celor două lopăţici, ei adaptară o grindă transversală şi totul constitui o foarte frumoasă spânzurătoare, pe care Gringoire avu satisfacţia de a o vedea ridicându-se în faţa lui într'o clipă. Nimic nu i lipsea, nici chiar frânghia care se mişca graţios dedesubtul grindei.

— Ce vor să facă? se întreba Gringoire cu oarecare nelinişte. Un sgomot de clopoţei, pe care îl auzi în acelaşi moment, puse capăt neliniştei sale.

Era un manechin pe care haimanalele îl atârnau de gât la funie, un fel de sperietoare de pasări, îmbrăcat în roşu şi atât de încărcat de clopoţei în cât ai fi putut pune la treizeci de [illegible] de clopoţe. sunară câtva timp la oscilaţiunile funiei, apoi încetară încetul cu încetul şi tăcură în sfârşit, când manechinul fu readus la imobilitate prin legea aceea a pendulului care a detronat ceasornicul cu apă şi ceasornicul cu nisip.

Atunci Clopin, indicând lui Gringoire un scaun vechiu ce se mişca aşezat dedesubtul manechinului:

— Sue-te pe el, îi zise.

— Drace! obiectă Gringoire, am să-mi rup gâtul. Scaunul vostru schioapătă ca un distic de Martial; el are un picior exametru şi un picior pentametru.

— Sue-te, reluă Clopin.

Gringoire se sui pe scaun şi reuşi, nu fără oarecari oscilaţiuni ale capului şi ale braţelor, să-şi regăsească centrul de gravitate.

— Acum, urmă regele de Thunes, întoarce-ţi piciorul tău drept în jurul gambei stângi şi ridică te pe vârful piciorului stâng.

— Monseniore, zise Gringoire, vreţi oare să-mi rup vre-un membru?

Clopin ridică capul.

— Ascultă, amice, tu vorbeşti prea mult. Iată în

două cuvinte despre ce este vorba. Tu ai să te ridic în vârful piciorului, cum ți-o spun, astfel încât ai să poți ajunge până la buzunarul manechinului; tu ai să scotocești în el, ai să scoți o pungă care se găsește acolo și dacă tu faci toate acestea fără să se audă sunetul vre unui clopoțel, este bine; tu vei fi haimana. Nu vom mai avea decât să te batem timp de opt zile.

— Drace! nu voiu fi în stare, zise Gringoire. Și dacă fac ca clopoțeii să sune?

— Atunci ai să fii spânzurat. Ințelegi?

— Nu înțeleg de loc, răspunse Gringoire.

— Ascultă încă odată. Tu ai să scotocești prin buzunarul manechinului și ai să-i iei punga; dacă un singur clopoțel se mișcă în timpul operațiunei, tu ai să fii spânzurat. Ințelegi aceasta?

— Bine, zise Gringoire; înțeleg lucrul acesta. Pe urmă?

— Dacă tu reușești să iei punga fără ca să se audă clopoței, tu ești haimana și tu vei fi bătut timp de opt zile consecutiv. Tu înțelegi, de sigur, acum?

— Nu, monseniore, nu înțeleg. Unde este câștigul meu? spânzurat într'un caz, bătut în celalt?

— Și haimanaua, reluă Clopin, și haimanaua, nu este nimic? In interesul tău te vom bate, pentru a te obișnui cu loviturile.

— Foarte mulțumesc, răspunse poetul.

— Aide, repede, zise regele lovind cu piciorul pe tronul său, care răsună ca o casă de rezonanță. Scotocește prin buzunarele manechinului. Te înștiințez pentru ultima oară că dacă aud sunând un singur clopoțel tu vei lua locul manechinului.

Banda argotierilor aplaudă la cuvintele lui Clopin și se așeză în cerc în jurul spânzurătoarei cu un râs așa de neîndurător, încât Gringoire văzu că el îi distra prea mult pentru a nu avea să se teamă prea mult de ei. Nu-i mai rămânea nici o speranță, afară poate de slaba șansă de a reuși în îngrozitoarea operație, care îi era impusă.

El se hotărî să o riște, dar nu fără de a adresa mai

înainte o călduroasă rugăciune manechinului, pe care avea să-l buzunărească și care ar fi fost mai ușor de înduioșat decât haimanalele. Acele mii și mii de clopoțele cu micile lor limbi de aramă i se păreau tot atâtea guri de șearpe veninos, deschise, gata să muște și să șuere.

— Oh! zicea el încet de tot, să fie oare posibil ca viața mea să depindă de cea mai neînsemnată vibrațiune a celui mai neînsemnat dintre clopoțeii aceștia? Oh! adăoga el cu mâinile împreunate, clopoțele, nu sunați!

El făcu o ultimă sforțare, asupra lui Trouillefou.

— Și dacă o sufla vântul? îl întrebă el.

— Tu vei fi spânzurat, răspunse celalt fără să ezite.

Văzând că nu era posibilă vre o fugă sau să i se dea un răgaz, el se hotărî cu bărbăție. El își întoarse piciorul drept în jurul piciorului său stâng, se ridică pe piciorul său stâng și întinse brațul; dar, în momentul când atingea manechinul, corpul său care nu mai avea de cât un picior se clătină pe scaunul, care nu mai avea decât trei picioare; el vru mașinalicește să se sprijine de manechin, pierdu echilibrul și căzu greoi jos pe pământ, cu totul asurzit de fatala vibrațiune a miilor de clopoței ai manechinului, care cedând impulsiei mâinei sale, descrise mai întâi o rotație în jurul lui însu-și, apoi se balansă majestos între cei doi stâlpi.

— Blestem! strigă el căzând și rămase ca mort cu fața la pământ.

Cu toate acestea, el auzea îngrozitoarele clopoțele deasupra capului său și râsul drăcesc al haimanalelor și vocea lui Trouillefou, care zicea: — Ridicați mi pe ticălosul acela și spânzurați-mi-l bine.

El se ridică. Manechinul fusese luat pentru a-i face loc.

Argotierii îl suiră pe scaun. Clopin veni la el, îi trecu funia pe după gât și lovindu l pe umăr:

— Adio, amice! Tu nu mai poți scăpa acum, chiar dacă ai digera cu mațe de papă.

Cuvântul de *grație* se stinse pe buzele lui Gringoire. El își plimbă privirile în jurul său. Dar nici o speranță; toți râdeau.

— Bellevigne de l'Etoile, zise regele de Thune unei enorme haimanale, care eși din rânduri, sue-te pe grindă.

Bellevigne de l'Etoile se sui repede pe grinda transversală, și peste un moment Gringoire, ridicând ochii, îl văzu cu groază stând pe vine deasupra capului său.

— Acum, reluă Clopin Trouillefou; imediat ce eu voiu bate din palme, Andry le Rouge, tu vei arunca scaunul cu o lovitură de genunchiu; Francois Chaute-Prune, tu te vei agăța de picioarele mitocanului; și tu Bellevigne, tu te vei arunca pe umerii săi; și toți trei deodată, ați auzit?

Gringoire se cutremură.

— Sunteți gata? zise Clopin Trouillefou celor trei argotieri gata să se arunce pe Gringoire ca trei păianjeni pe o muscă? Sărmanul pacient avu un moment de așteptare îngrozitoare, pe când Clopin împingea liniștit cu vârful piciorului în foc câteva bucăți de viță, pe cari flacăra nu le coprinsese. — Sunteți gata? repetă el, și el își depărtă mâinile pentru ca să bată din palme. O secundă mai mult și totul era sfârșit.

Dar, el se opri ca și cum ar fi fost avertizat de o idee subită. — Un moment! zise el; eu uitasem! Este obiceiul că noi nu spânzurăm pe un bărbat fără a întreba dacă se află vre o femee care îl vrea. Camarade, aceasta este ultima ta resursă. Trebue ca tu să te însori cu o haimana sau cu funia spânzurătorii.

Legea aceasta boemiană, ori cât de ciudată ar putea părea cititorului, este și azi încă scrisă în vechea legislație engleză. Vedeți *Buringt:n's Observations.*

Cringoire răsuflă. Aceasta era pentru a doua oară când revenea la viață într'o jumătate de oră. De aceea el nu îndrăzni să spere prea mult.

— Ei! strigă Clopin, suit pe butoiul tău, ei! femei, se află printre voi, vre-o desfrânată care să voiască de bărbat pe desfrânatul acesta? Hei! Colette la Charonne!

Elisabeth Tronvain! Simone Jodonyne! Marie Pieueoou! Thonne-la-Longue! Bérarde Fananel! Michelle Genaille! Claude Rouge oreille! Mathurine Giroron! Ei! Isabeau-la Thierrye! Veniţi şi vedeţi! un bărbat pe nimic! Cine îl vrea?

Gringoire, în starea aceea mizerabilă, era de sigur foarte puţin atrăgător. Haimanalele se iviră, prea puţin mişcate de propunere. Nenorocitul le auzi răspunzând:

— Nu! nu! spânzuraţi-l, ne vom distra toate.

Trei cu toate acestea ieşiră din mulţime şi veniră să l examineze. Cea dintâiu era o fată grasă cu faţa pătrată. Ea examină cu atenţie tunica mizerabilă a filosofului. Mantaua era usată şi mai găurită decât o tigae de copt castane.

Fata făcu o strâmbătură. — Postav vechiu! murmură ea; şi, adresându-se lui Gringoire:

— Ia să-ţi văd mantaua? — Am pierdut o, zise Gringoire. — Pălăria ta? — Mi-au luat-o.

— Ghetele tale? — Ele încep să nu nu mai aibă pingele — Punga? — Vai! bâlbâi Gringoire, nu mai am nici o para. — Lasă-te să fii spânzurat şi spune *merci*! răspunse haimanaua întorcându i spatele.

A doua, bătrână, neagră, sbârcită, hidoasă, urâtă în cât chiar pentru Curtea Minunilor făcea o pată, se învârti în jurul lui Gringoire. El tremura aproape ca nu cumva să i placă. Dar ea zise printre dinţi: — Este prea slab! şi se îndepărtă.

Cea de a treia era o fată tânără destul de gingaşă şi nu prea urâtă. — Salvează-mă! îi zise cu o voce înceată nenorocitul. Ea îl privi un moment cu un aer de milă, apoi lăsă ochii în jos, făcu o cută la rochia sa şi rămase nedecisă.

— Nu, zise în sfârşit tânăra fată, nu Guillaume Longuejoue m-ar bate. Ea se întoarse în mulţime.

— Camarade, zise Clopin, tu nu ai noroc.

Apoi ridicându-se în picioare pe butoiu: — Nimeni nu-l vrea? strigă el imitând accentul unui portărel, spre marea veselie a tuturor; nimeni nu l vrea? o dată, de două ori, de trei ori? Şi întorcându se spre spânzurătoare, cu un semn din cap: — Adjudecat!

Bellevigne de l'Etoile, Andry-le-Rouge. Francois Chaute Prune se apropiară din nou de Gringoire.

In momentul acela un strigăt isbucni printre argotieri: *Esmeralda! Esmeralda!*

Gringoire tresări şi se întoarse spre partea de unde venea sgomotul. Mulţimea se dete la oparte şi făcu loc unei figuri curate şi strălucitoare.

Era boemiana.

— Esmeralda! zise Gringoire, încremenit, în mijlocul emoţiunilor sale, de modul brusc cu care cuvântul acesta magic lega toate amintirile din ziua aceea.

Creatura aceea rară părea că exercită până şi în Curtea Minunilor dominaţia sa de farmec şi frumuseţe. Argotieri şi argotiere se dădeau la oparte dinaintea sa şi figurile lor brutale se înveseleau la privirea ei.

Ea se apropie de nenorocit cu pasul său uşor. Frumoasa sa Djali o urma. Gringoire era mai mult mort decât viu. Ea îl privi un moment în tăcere.

— Vrei să spânzuri pe omul acesta? zise ea cu gravitate lui Clopin.

— Da, soră, răspunse regele de Thunes, afară numai dacă tu nu-l iei de bărbat.

— Il iau, zise ea.

Gringoire aci crezu într'adevăr că el nu făcuse altceva decât să visese de dimineaţă şi până atunci şi că aceasta era tot un vis.

Peripeţia, într'adevăr, cu toate că graţioasă, era violentă.

Ii desfăcură funia dela gât şi scoborâră pe poet de pe scaun. El fu silit să se aşeze pe el, atât de vie îi era emoţiunea.

Ducele de Egipt, fără să pronunţe un cuvânt aduse un urcior de pământ. Boemiana îl prezintă lui Gringoire. — Aruncă-l pe pământ, îi zise ea.

Urciorul se sparse în patru bucăţi.

— Frate, zise atunci ducele d'Egipt, punându-le mâinile pe frunte, ea este soţia ta; soră, el este bărbatul tău, Pentru patru ani. Plecaţi.

VII.

O noapte de nuntă.

Peste câteva momente, poetul nostru se găsi într'o cameră mică boltită în ogivă, foarte caldă, aşezat în faţa unei mese, care nu părea că cere altceva decât de a face câteva împrumuturi dela dulapul cu mâncări atârnat foarte aproape, având un pat bun în perspectivă, singur cu o fată frumoasă. Aventura părea din basme. El începea să se considere în mod serios drept un personagiu din basme; din când în când, el arunca ochii în jurul său ca pentru a vedea dacă carul de foc înhămat la două chimere înaripate, care numai el singur îl putuse transporta aşa de repede din fundul iadului în paradis, se mai afla încă acolo. Câte odată, de asemenea, el îşi aţintea cu încăpăţânare privirea la toate găurile tunicei sale, pentru a se agăţa de realitate şi pentru a nu-şi pierde simţirea cu desăvârşire. Raţiunea sa, aruncată de colo până colo în spaţiile imaginare, nu se mai ţinea decât prin firul acesta.

Tânăra fată nu părea să i dea nici o atenţie; ea se ducea, venea, deranja vreun scaun, vorbea cu capra sa, făcea strâmbătura sa când şi când. In fine, ea veni de se aşeză lângă masă, şi Gringoire putu să observe în voe.

Aţi fost copil, cetitorule şi sunteţi poate destul de fericit că sunteţi încă copil. Nu se poate ca să nu fi urmărit (şi cât mă priveşte, eu am petrecut zile întregi, cele mai bine întrebuinţate din viaţa mea) mai mult de cât odată din mărăcine în mărăcine, la marginea unei ape curgătoare, într'o zi cu soare, vre un frumos cal al dracului verde sau albastru, rupându-şi sborul în unghiuri repezi şi atingând capătul tuturor ramurilor. Vă aduceţi aminte cu câtă curiozitate drăgăstoasă gândul şi privirea D-voastră urmăreau acel mic vârtej şuerător şi bâzâind din aripi, de purpură şi de azur, în mijlocul căruia plutea o formă ce nu se poate prinde, voalată de însă-şi repeziciunea mişcărei sale.

Fiinţa aeriană care se desemna în mod confuz prin fâşeitul acela de aripi vă părea chimerică, imaginară, imposibilă de atins, imposibilă de văzut.

Dar când în sfârşit calul dracului se odihnea pe vârful vreunui măcieş, şi când puteaţi să examinaţi, reţinându-vă răsuflarea, lungile aripi de gaz, lunga rochie de smalţ, cei doi globi de cristal, câtă uimire nu aveaţi şi câtă teamă de a vedea din nou forma pierzându se în umbră şi fiinţa în chimeră! Amintiţi-vă impresiunile acestea şi vă veţi da uşor seama de ceeace simţea Gringoire contemplând sub forma sa vizibilă şi palpabilă pe Esmeralda aceea, pe care el nu o zărise până atunci decât printr'un vârtej de dans, de cânt şi de sgomot.

Cufundat din ce în ce mai mult în reveria sa, — iată, aşa dar, îşi zicea el, urmărind o în mod vag din ochi, ceea ce este *Esmeralda*! o creatură cerească! o dansatoare de stradă! atât de mult şi atât de puţin! Ea este aceea care a dat lovitura de graţie piesei mele azi de dimineaţă, ea este aceea care îmi salvează viaţa astăseară. Geniul meu rău! îngerul meu bun! — O femee frumoasă, pe onoarea mea! — şi care trebue să mă iubească la nebunie, dacă m a luat în modul acesta. — A propo, zise el ridicându se de odată cu simţământul acela al adevărului, care forma fondul caracterului şi filosofiei sale, eu nu prea ştiu cum s-a întâmplat, dar eu sunt soţul său!

Cu ideia aceasta în cap şi în ochi, el se apropie de tânăra fată într'un mod aşa de milităresc şi aşa de galant, încât ea se dete înapoi.

— Ce ai cu mine oare? zise ea.

— Poţi să mă întrebi aceasta, adorabilă Esmeralda? răspunse Gringoire cu un accent aşa de pasionat încât el însu şi era mirat că vorbea aşa.

Egipţiana îşi deschise marii săi ochi. — Nu ştiu ce vreţi să spuneţi.

— Ei ce! reluă Gringoire, încălzindu-se din ce în ce mai mult şi gândindu-se că el nu avea de aface la

urma urmei decât cu o virtute din Curtea Minunilor, nu sunt eu al tău, dulce amică? nu eşti tu a mea?

Şi, cu toată nevinovăţia, o apucă de talie.

Corsagiul boemienii alunecă din mâinile sale ca un ţipar. Ea sări dintr'o săritură la celalt capăt al celulei, se apleca şi se ridică, cu un mic pumnal în mâna, mai înainte ca Gringoire să fi putut avea vreme să vadă de unde ieşea pumnalul acela: iritată şi mândră, cu buzele pline, cu nările deschise, cu obrazii roşii ca un măr, cu ochii strălucitori de fulgere. In acelaşi timp, capra albă se aşeză în faţa ei, şi prezentă lui Gringoire un front de bătălie acoperit de două coarne frumoase, aurite şi foarte ascuţite. Toate acestea se făcură într'o clipeală de ochi.

Calul dracului se făcea viespe şi nu voia altceva mai bun decât să înţepe.

Filosoful nostru rămase încremenit, plimbând rând pe rând dela capră la tânăra fată nişte priviri năuce.

— Sfântă Fecioară! zise el în sfârşit, când uimirea îi permise să vorbească, iată două fiinţe de petrecere!

Boemiana rupse tăcerea.

— Tu trebue să fii un ticălos foarte îndrăzneţ!

— Iertare, domnişoară, zise Gringoire surâzând. Da atunci pentru ce m-aţi luat de bărbat?

— Trebuea să te las să fii spânzurat?

— Aşa dar, reluă poetul puţin cam desamăgit în speranţele sale amoroase, nu te-ai gândit la altceva luându-mă de soţ de cât a mă salva de spânzurătoare?

— Şi la ce altceva, vrei tu să mă fi gândit?

Gringoire îşi muşcă buzele. — Aide, zise el, eu nu sunt încă aşa de triumfător în Cupido după cum credeam. Dar atunci la ce bun de am spart acel sărman urcior?

In timpul acesta, pumnalul Esmeraldei şi coarnele caprii stateau mereu în defensivă.

— Domnişoară Esmaraldo, zise poetul, să capitulăm. Eu sunt grefier la Chatelet şi nu vă voiu şicana că purtaţi astfel un pumnal în Paris în ciuda ordonanţelor şi dispoziţiunilor d-lui Intendent general. Nu ignoraţi, cu

toate acestea, că Noel Lescripvain a fost condamnat acum opt zile la cincizeci de bani pentru că a purtat un cuţit. Ori, aceasta nu mă priveşte şi eu viu la fapt. Eu vă jur pe partea mea din raiu că nu mă voiu atinge de d-ta fără cosimţirea şi persmisiunea D-tale; dar daţi-mi să mănânc.

La drept vorbind, Gringoire, ca şi D-l Despréaux, era «foarte puţin voluptos». El nu era din specia aceea cavalerească şi muschetară, care ia fetele tinere prin asalt. In materie de amor, ca în orice altă afacere, el era pentru temporizări şi pentru linia de mijloc; şi o masă bună, faţă în faţă cu o fată amabilă, îi părea, mai cu seamă când îi era foame, un antract excelent între prolog şi desnodământul unei aventuri de dragoste.

Egipţiana nu răspunse. Ea făcu mica sa strâmbătură dispreţuitoare, ridică capul ca o pasăre, apoi isbucni în râs, şi micul pumnal dispăru tot cum venise, fără ca Gringoire să poată vedea unde îşi ascunde albina acul.

Peste un moment se afla pe masă o pâine de secară, o felie de slănină, câteva, mere creţe şi o oală cu vin. Gringoire se puse să mănânce cu multă tragere de inimă. Dacă ai fi auzit zăngănitul furios al furculiţei sale de fer şi al farfuriei sale de faianţă, ai fi zis că tot amorul său se schimbase în poftă de mâncare!

Tânăra fată, aşezată în faţa lui, îl privea mâncând în tăcere, vizibil preocupată de un alt gând, căruia ea îi surâdea din când în când, pe când blânda sa mână mângâia capul inteligent al caprei strâns uşor între genunchii săi.

O lumânare de ceară galbenă lumina scena aceea de voracitate şi de reverie.

In timpul acesta, primele lehăituri ale stomacului său fiind potolite, Gringoire simţi oarecare falşă ruşine de a vedea că nu mai rămânea decât un măr.

— Nu mâncaţi, domnişoară Esmeralda?

Ea răspunse printr'un semn din cap negativ şi pri-

virea sa gânditoare se duse să se fixeze pe bolta cerului.

— La ce dracu se gândeşte? se gândi Gringoire; şi privind aceea ce ea privea: — Este imposibil ca atenţia să i fie absorbită de grimaza piticului acela de piatră sculptat în mijlocul bolţii. Ce dracu! eu pot înfruntà comparaţia.

El ridică vocea: — Domnişoară!

Ea părea că nu-l aude.

El reluă încă şi mai tare: — Domnişoară Esmeralda!

Osteneală zadarnică. Gândul tinerei fete se afla aiurea şi vocea lui Gringoire nu avea puterea de a-l chema. Din fericire, interveni capra. Ea începu să tragă încet pe stăpâna sa de mânecă.

— Ce vrei, Djali? zise cu vioiciune egipţiana, ca deşteptată din somn.

— Îi este foame, zise Gringoire, încântat că începe conversaţia.

Esmeralda începu să rupă pâine în bucăţele mici, pe cari Diali le mânca graţios din mâna sa.

De altfel, Gringoire nu-i dădu răgaz pentru a-şi relua reveria. El îndrăzni să-i pună o întrebare delicată.

— Nu voiţi aşa dar ca să vă fiu soţ?

Tânăra fată îl privi fix şi zise: — Nu.

— Nici amant? urmă Gringoire.

Ea se strâmbă şi răspunse: — Nu.

— Dar amic? urmă Gringoire.

Ea îl privi iar fix, şi zise după un moment de reflexiune: — Poate.

Acest *poate* aşa de scump filosofilor, dete curaj lui Gringoire.

— Ştiţi ce însemnează a fi prieteni? întrebă el.

— Da, răspunse egipţiana. Însemnează să fii frate şi soră, două suflete cari se ating fără a se confunda, ca cele două degete ale mânei.

— Şi amorul? urmă Cringoire.

— Oh! amorul! zise ea, şi vocea sa tremura şi ochii săi străluceau. Însemnează să fie doi şi să nu fie decât

unul. Un bărbat și o femee care se contopesc într'un înger. Este cerul.

Dansatoarea de stradă era, vorbind astfel, de o frumusețe care impresionă ciudat pe Gringoire, și i se părea în raport perfect cu înflăcărarea aproape orientală a cuvintelor sale. Buzele sale roșii și curate surâdeau puțin, fruntea sa nevinovată și senină devenea întunecată câte odată sub gândirea sa, ca o oglindă sub o răsuflare; și din lungile sale gene negre aplecate scăpa un fel de lumină neștearsă, care dădea profilului său acea dulceață ideală pe care Rafael o regăsi în urmă în punctul de întretăiere mistic al virginității, al maternității și al divinității.

Cu toate acestea, Gringoire continuă :

— Cum trebue să fie cineva pentru a vă place?

— Trebue să fie bărbat.

— Și eu, zise el, ce sunt oare ?

— Un bărbat are coifui pe cap, spada în mână și pinteni de aur la călcâe.

— Bun, zise Gringoire, fără cal, nu există deci bărbat.—Iubiți pe cineva ?

— Cu dragoste ?

— Cu dragoste.

Ea rămase un moment gânditoare, apoi zise cu o expresiune deosebită : — Voiu ști aceasta în curând.

— Pentru ce nu astăseară ? reluă cu dragoste poetul. Pentru ce nu pe mine ?

Ea îi aruncă o privire serioasă.

— Eu nu voiu putea să iubesc decât pe un bărbat care va putea să mă protejeze.

Gringoire se înroși și consideră ca adresate lui cuvintele acelea. Era evident că tânăra fată făcea aluziune la puținul ajutor, pe care i l dase în împrejurarea critică în care se aflase cu două ore mai înainte. Amintirea aceasta, ștearsă din celelalte aventuri ale sale din seara aceea, îi reveni în minte. El se lovi în frunte.

— Apropos, domnișoară, eu ar fi trebuit să încep altfel. Iertați mi nebunele mele distracțiuni. Cum ați făcut de ați scăpat din ghiarele lui Quasimodo ?

Intrebarea aceasta făcu să tresară pe vagabondă.

— Oh! îngrozitorul cocoşat! zise ea ascunzându-şi fața în mâini.

Şi ea tremura ca într'un frig mare.

— Ingrozitor, într'adevăr, zise Gringoire, care îşi urmărea ideia; dar cum aţi putut să scăpaţi din mâna lui?

Esmeralda zâmbi, suspină şi tăcu.

— Ştiţi pentru ce vă urmărise? reluă Gringoire, încercând să revină la chestiunea sa printr'o ocolire.

— Nu ştiu, zise tânăra fată. Şi ea adăugă cu vioiciune: Dar D-ta, care mă urmăreai de asemenea, pentru ce mă urmăreai?

— La drept vorbind, răspunse Gringoire, nici eu nu ştiu.

Fu câteva momente de tăcere. Gringoire tăia masa cu cuţitul său. Tânăra fată zâmbea şi părea că priveşte ceva prin zid. Deodată, ea începu să cânte cu o voce abia articulată:

Quando las pintadas aves
Mudas estàn, y la tierra...

Ea se întrerupse deodată şi începu să mângâie pe Djali.

— Aveţi un frumos animal, zise Gringoire.

— Este sora mea, răspunse ea.

— Pentru ce vă numiţi *Esmeralda?* întrebă poetul.

— Nu ştiu.

Şi ea scoase din sân un mic săculeţ lunguieţ, atârnat de gâtul său printr'un lanţ de boabe de adrezarach. Săculeţul acela împrăştia un miros tare de camfor. El era acoperit de mătase verde şi purta în mijlocul său o mare mărgea verde, imitând smaraldul.

— Poate din cauza aceasta, zise ea.

Gringoire vru să ia săculeţul. Ea se dădu înapoi.

— Nu-l atinge! este o amuletă. Tu ai face rău farmecului sau farmecul ţie.

Curiozitatea poetului era din ce în ce mai mare.

— Cine v'a dat-o?

Ea își puse un deget la gură și își ascunse amuleta în sân. El îi puse alte întrebări, dar ea abia răspundea.

— Ce însemnează cuvântul acesta : *Esmeralda ?*

— Nu știu, zise ea.

— Din ce limbă face parte ?

— Din cea egipțiană, cred.

— Bănuisem, zise Gringoire. Nu sunteți din Franța ?

— Nu știu.

— A eți părinți ?

Ea începu să cânte pe o arie veche :

Tata este pasăre
Mama este pasăre
Eu trec apa fără luntre,
Eu trec apa fără barcă,
Mama este pasăre
Tata este pasăre.

— Bine, zise Gringoire. La ce vârstă ați venit în Franța.

— La Paris ? Anul trecut. In momentul când noi intram pe poarta Papală, eu am văzut sburând o pitulice din măcieși ; era pe la sfârșitul lui August ; eu am zis : iarna are să fie aspră.

— A fost, zise Gringoire, încântat de începutul acesta de conversație ; eu am petrecut-o suflând-mi în mâini. Aveți oare darul profeției ?

Ea recăzu în laconismul său.

— Nu.

— Bărbatul acela pe care-l numiți ducele d'Egipt este șeful tribului D-voastră ?

— Da.

— Totuși, el este acela care ne-a cununat, observă timid poetul.

Ea făcu frumoasa sa grimază obișnuită. — Dar eu nu-ți știu nici numele.

— Numele meu ? dacă vreți să-l științi, iată-l : Pierre Gringoire.

— Eu cunosc unul mai frumos, zise ea.

— Răutăcioaso! reluă poetul. Dar nu face nimic, nu mă supărați. Ascultați, poate că mă veți iubi cunoscându mă mai bine; și apoi, mi-ați povestit istoria D-voastră cu atâta încredere, încât vă datorez puțin pe a mea. Vei ști deci că mă numesc Pierre Gringoire, și că sunt fiul fermierului notarului din Gonessè. Tata a fost spânzurat de către Bourguignoni și mama spintecată de către Picarzi, pe timpul asediului Par'sului, acum douăzeci de ani. La vârsta de 6 ani deci eram orfan, neavând ca pingele la picioarele mele decât pavajul Parisului. Eu nu știu cum am ajuns de la vârsta de șease ani la șase-spre-zece ani. O negustoreasă de fructe îmi dădea o prună, un brutar, îmi arunca o coaje de pâine; seara făceam să fiu luat și aruncat de către sergenți în închisoare, unde găseam o mână de paie.

Toate acestea nu m'au împiedicat să cresc și să slăbesc, după cum vedeți. Iarna eu mă încălzeam la soare sub tinda hotelului de Sens și găseam foarte caraghios că focul dela Saint Jean era rezervat pentru luna lui Cuptor. La vârsta de șase spre zece ani vrui să-mi fac o stare. Succesiv, am încercat totul. M-am făcut soldat, dar nu eram destul de curagios; m-am făcut călugăr, dar nu eram destul de credincios. Și apoi, nu-mi place să beau. De desperare, intrai ca ucenic la dulgherie; dar nu eram destul de puternic. Aveam mai multa aplicație pentru a fi profesor; este adevărat că eu nu știam să citesc; dar aceasta nu este un motiv. Eu îmi dădui seama, după un timp oarecare, că îmi lipsea ceva pentru totul, și văzând că nu eram bun la nimic, mă făcui din toată inima poet și compozitor de rime. Aceasta este o ocupație pe care o poți lua totdeauna, când ești vagabond și aceasta este mai bine decât de a fura, după cum mă sfătuiau câțiva tineri cu cămăși de zale dintre prietenii mei. Intâlnii din fericire într'o bună zi pe don Claude Frolo, cucernicul archidiacon dela Notre-Dame. El îmi arătă interes și lui îi datorez astăzi că sunt un adevărat literat, știind latina dela offices de Cicero până la Mortuolcge des Pères Celestius și cunoscând scolastica, poetica, ritmica. Eu sunt autorul

piesii biblice care a fost reprezentată astăzi cu un mare triumf şi cu un mare concurs al poporului, în sala cea mare a Palatului. Eu am făcut de asemenea o carte, care va avea şase sute de pagini, despre cometa minunată din 1465, din cauza căreia un om înebuni. Eu am avut şi alte succese. Pricepându-mă puţin şi în artilerie, eu am lucrat la tunul acela gros al lui Jean Mangue, care ştiţi, că a plesnit pe podul de Charenton, în ziua când a fost încercat şi a omorât douăzeci şi patru de curioşi. Vedeţi că nu sunt o partidă rea de căsătorie.

Eu ştiu multe figuri drăgălaşe, pe cari le voiu învăţa pe capra d tale; de exemplu, a imita pe episcopul Parisului, acel blestemat parisian ale cărui mori stropesc pe trecători dealungul podului Pont-aux-Meuniers. Şi apoi, piesa mea biblică îmi va aduce foarte mulţi bani, dacă voiu fi plătit. Insfârşit, eu sunt la ordinele D-voastră, eu şi mintea mea, şi ştiinţa mea, şi cunoştinţele mele literare, gata să trăesc cu D ta, domnişoară, după cum vă va plăcea! în mod cast sau vesel; bărbat şi femee, dacă aveţi gust; frate şi soră, dacă vă place.

Gringoire tăcu, aşteptând efectul discursului său asupra tinerei fete. Ea avea ochii aţintiţi în pământ.

— *Phoebus*, zicea ea încet. Apoi, întorcându se spre poet: *Phoebus*, ce înseamnează aceasta?

Gringoire, fără să înţeleagă prea mult ce raport putea fi între alocuţiunea sa şi întrebarea aceea, nu fu supărat că putea face să i strălucească erudiţia. El răspnnse îngânfându-se:

— Aceasta este un cuvânt latin, care însemnează *soare.*

— Soare! reluă ea.

— Este numele unui frumos arcaş, care era zeu, adăugă Gringoire.

— Zeu! repetă egipţiana. Şi era în accentul său ceva gânditor şi posomorât.

In momentul acela, una din brăţările sale se desfăcu şi căzu. Cringoire se aplecă repede ca să o ridice. Când el se ridică, tânăra fată şi capra dispăruse. El auzi

sgomotul unui zăvor. Era o uşă mică comunicând fără îndoială cu o celulă vecină, care se închidea pe dinafară.

— Mi-a lăsat cel puţin un pat ? zise filosoful nostru.

El făcu înconjurul celulei. Nu se afla vre-o mobilă proprie pentru dormit decât o ladă destul de lungă, dar capacul îi era sculptat, ceeace procură lui Gringoire, când se întinse pe el, o senzaţie aproape la fel cu aceea pe care o fi avut-o, Micromegas culcându-se pe Alpi.

— Aide ! zise el ! aşezându-se cum putea mai bine, trebue să mă resemnez. Dar iată o ciudată noapte de nuntă. Păcat. Era în căsătoria aceasta cu spargerea urciorului ceva naiv şi antideluvian, care îmi plăcea.

CAPITOLUL AL TREILEA

I

Notre-Dame

De sigur, astăzi încă biserica Notre-Dame din Paris este un edificiu maiesutoş şi sublim. Dar oricât de frumoasă s-ar fi păstrat ea învechindu-se, este greu să nu suspini, să nu te indignezi în faţa stricăciunilor, mutilaţiunilor fără număr, pe care simultan timpul şi oamenii au făcut să le suporte venerabilul monument, fără respect faţă de Carolmagnul, care îi pusese prima piatră şi faţă de Filip August, care îi pusese ultima.

Pe faţa acestei bătrâne regine a catedralelor noastre, lângă o sbârcitură găseşti totdeauna o cicatrice. *Tempus edax, homo edacior.* Ceeace eu voi traduce astfel: timpul este orb, omul este stupid.

Dacă noi am avea timpul de a examina una câte una diversele urme ale distrugerii imprimate vechei biserici, partea timpului ar fi cea mai mică şi cea mai mare aceea a oamenilor, mai cu seamă a oamenilor de artă. Trebue ca eu să spun *a oamenilor de artă*, din moment ce au fost indivizi cari îşi-au luat calitatea de architecţi în cele două secole din urmă.

Şi mai întâiu, pentru a nu cita decât câteva exemple capitale, se află, cu siguranţă, puţine pagini architecturale mai frumoase decât faţada aceea unde succesiv şi în acelaşi timp, cele trei intrări zidite în ogivă, panglica brodată şi dinţată de cele douăzeci şi opt de firide regale, imensa rozace centrală având de o parte şi de alta cele două ferestre laterale, după cum preotul are pe diacon şi sub diacon, înalta şi plăpânda galerie de arcade în formă de trifoiu, care poartă o grea platformă pe finele sale coloane mici, în fine cele două turnuri negre şi masive cu streaşinile lor de ardezie, părţi armonioase ale unui tot măreţ, suprapuse în cinci etaje gigantice, se desfăşură privirei, cu grămada şi fără zăpăceală, cu nenumăratele lor amănunte de artă, de statui, de sclupturä şi de cizelură adunate la un loc în liniştita măreţie a ansamblului, vastă simfonie în piatră dacă ne putem exprima aşa : operă colosală a unui om şi a unui popor, totul la un loc, şi complexă ca şi Iliada şi romanţele cu cari ea este soră; produs uimitor al cotizării tuturor forţelor unei epoci, în care pe fiecare piatră vezi răsărind în o sută de feluri fantazia lucrătorului disciplinat de geniul artistului; un fel de creaţiune omenească într'un cuvânt, puternică şi fecundă ca şi creaţiunea divină, căreia ea pare că i-a luat îndoitul caracter: varietate, eternitate.

Şi ceace noi spunem aci despre faţadă, trebue să o spunem despre biserica întreagă şi ceeace spunem despre biserica catedrală a Parisului, trebue să o spunem despre toate bisericile creştinităţii din evul mediu. Totul se leagă în arta aceea, isvorât din el însu-şi, logic şi bine proporţionat. A măsura degetul piciorului înseamnă a măsura pe gigant.

Să revenim la faţada lui Notre-Dame, aşa cum ea ni se înfăţişează încă astăzi, când noi ne ducem cu evlavie să admirăm grava şi puternica catedrală, ce înspăimântă după spusele cronicarilor săi: *que mole lua terrorem nicutit spectantibus.*

Trei lucruri importante lipsesc astăzi acestei faţade. Mai întâiu scara de unsprezece trepte care o înălţa odinioară deasupra solului; în urmă seria inferioară de

stații, care ocupa firidile celor trei intrări, şi seria superioară a douăzeci şi opt dintre cei mai vechi regi ai Franței, care împodobea galeria primului etaj, începând cu Childebert şi până la Filip August, ținând în mână: «mărul împărătesc».

Scara a făcut-o să dispară timpul, ridicând cu un progres de neînvins şi încet nivelul solului insulei Citè.

Dar pe când rodea una câte una, prin acest flux al solului Parisului, cele unsprezece trepte cari măreau înălțimea majestuoasă a edificiului, timpul a dat în schimb bisericii poate mai mult de cât i-a luat, căci timpul este acela care a dat fațadei culoarea aceea a secolelor, care face din vechimea monumentelor vârsta frumuseții lor.

Dar cine a aruncat cele două rânduri de statui? cine a lăsat firidele goale? cine a tăiat în frumosul mijloc al intrării centrale, acea ogivă nouă şi bastardă? cine a îndrăznit să încadreze acea uşe grea şi fără gust, de lemn sculptat à la Ludovic al XV lea, lângă arabescurile lui Biscornette? Oamenii, architecții, artiştii din zilele noastre.

Şi, dacă noi intrăm în interiorul edificiului, cine a răsturnat pe colosul acela de sfânt Christophe, proverbial printre statui ca şi sala cea mare a Palatului printre săli, ca şi vârful turnului din Strasburg printre clopotnițe? Şi miile şi miile acelea de statui, cari populau toate spațiile dintre coloanele tindei bisericii şi corului, în genunchi, în picioare, călări, bărbați, femei, copii, regi, episcopi, jandarmi, în piatră, în marmură, în aur, în argint, în aramă, în ceară chiar, cine le-a măturat într'un mod aşa de brutal? Timpul, nu.

Şi cine a substituit vechiului altar gotic, splendid încărcat de racle şi de relieve, sarcofagiul acela de marmoră cu capete de îngeri şi cu nori, care pare o mostră desperechiată dela Val-de Grace sau dela Invalizi?

Cine a țintuit acel greoiu anahcronism de piatră în podeala carlovingiană a lui Hercaudus? Nu este oare Ludovic al XIV-lea, care îndeplinea dorința lui Ludovic al XIII lea?

Şi cine a pus nişte reci geamuri albe în locul acelor

geamuri colorate, cari făceau să ezite privirea fermecată a părinţilor noştri între roza intrărei celei mari şi ogivele absidei? Şi ce ar zice un ţârcovnic din secolul al şaŝesprezecelea văzând frumoasa vopsea galbenă cu care vandalii noştri archiepiscopi au mânjit catedrala lor? El şi ar aduce aminte că aceasta era culoarea cu care călăul vopsea edificiile *scelerate*; el îşi ar fi amintit hotelul din Petit Bourbon, mânjit tot de asemenea cu galben, pentru trădarea intendentului general; «un galben la urma urmei de o aşa de bună calitate, zice Sauval şi aşa de bine dat, încât mai mult de un secol nu a putut să l facă să-şi piardă culoarea». El ar crede că locul sfânt a devenit un loc ticălos şi ar fugi.

Şi dacă noi ne suim pe catedrală, fără să ne oprim la miile de barbarii de tot felul, ce s'a făcut cu acea mică clopotniţă, care se sprijinea pe punctul de intersecţie al ferestrii, şi care nu mai puţin plăpândă şi nu mai puţin îndrăzneaţă de cât vecinul său turnul (distrus de asemenea) dela Sainte-Chapelle, se înălţa spre cer mai sus de cât toate turnurile, sveltă, ascuţită, sonoră, tăiată pe faţă. Un architect de bun gust (1787) a amputat o şi a crezut că ajungea de a masca rana cu emplasturele acela mare de plumb care seamănă cu capacul unei crătiţi.

Astfel a fost tratată arta minunată a evului mediu în toate ţările şi mai cu seamă în Franţa. Se poate distinge pe ruina sa trei feluri de răniri, cari toate trei o taie la diferite profunzimi; timpul mai întâiu, care a ros ici şi colo şi i-a ruginit pretutindeni suprafaţa, în urmă, revoluţiunile politice şi religioase, cari, oarbe şi înfuriate din natura lor, s-au năpustit asupra ei, l-au sfâşiat bogata sa îmbrăcăminte de sculpturi şi de ciseluri, i-au crăpat rozacele, i-au sfărâmat colierele sale de arabescuri şi de figurime, i au smuls statuele, când pentru mitra, când pentru coroana lor; în sfârşit, modele din ce în ce mai caraghioase şi proaste, cari dela anarchicele şi splendidele deviaţii ale Renaşterii, s-au succedat în decadenţa necesară a architecturei. Modele au făcut mai mult rău de cât revoluţiunile. Ele au săpat în viu, ele au atacat scheletul artei, ele au tăiat,

au desorganizat, au distrus edificiul, în formă ca şi în simbol, în logica ca şi în frumuseţea sa. Şi apoi, ele au refăcut; pretenţie pe care nu o avusese cel puţin nici timpul, nici revoluţiunile. Ele au ajustat în mod îndrăzneţ, după *bunul lor gust*, pe rănile architecturii gotice, mizerabilele lor zorzoane de o zi, panglicele lor de marmoră, pamponii lor de metal, adevărată lepră de ove, de valute, de draperii, de ghirlande, de ciucuri, de flacări de piatră, de nori de bronz, de îngeri prea graşi, de îngeri umflaţi, cari încep să roadă faţa artei, în camera de rugăciune a Caterinei de Medicis şi le face să-şi dea sufletul, două secole mai târziu, neliniştite şi strâmbându-se, în budoarul d-nei Dubarry.

Astfel, pentru a rezuma ceeace am indicat, trei feluri de distrugeri desfigurează astăzi architectura gotică. Sbârcituri şi rosături la suprafaţă; aceasta este opera vremii; violente, brutalităţi, contuziuni, fracturi; aceasta este opera revoluţiunilor, dela Luther până la Mirabeau. Mutilari, amputări, dislocări ale scheletului, *restauraţiuni*; aceasta este munca greacă, romană şi barbară a profesorilor, după părerea lui Vitruve şi Vignole. Arta aceea măreaţă pe care Vandalii o produseseră, academiile au omorât-o. La secole, la revoluţiuni, cari devastează cel puţin cu nepărtinire şi măreţie, a venit să se adauge mulţimea de architecţi cu şcoală, patentaţi, cari au depus jurământ, degradând cu discernământul şi alegerea răului gust, substituind păpădiile lui Ludovic al XV-lea dantelelor gotice, pentru cea mai mare glorie a Parthenonului. Aceasta este lovitura de picior dată de către măgar leului pe moarte. Etse bătrânul stejar care înverzeşte şi care, ca culme, este înţepat, muşcat, ciopârţit de către omizi.

Ce departe suntem de epoca când Robert Canalis, comparând Notre-Dame de Paris cu acel vestit templu al Dianei din Efes, *atât de mult plâns de vechii păgâni*, care ai mortalizat pe Erostrate, găseai catedrala gală «mai frumoasă în lungime, lăţime, înălţime şi structură».

Notre-Dame din Paris nu este de loc, de altfel, ceea ce se poate numi un monument complet, definit, clasat.

Numai este o biserică romană, nu este încă o biserică gotică. Edificiul acesta nu este un tip. Notre-Dame din Paris nu are de loc, ca mânăstirea de Tournus serioasă şi masiva spatoşie, rotunda şi larga boltă, meditatea foarte rece, majestoasa simplicitate a edificiilor cari au ca generator bolta în semicerc. Ea nu este; după cum este catedrala din Bourges, produsul măreţ, uşor, multiform, stufos, aspru, eflorescent al ogivei. Este imposibil de a o rândui în familia aceea veche de biserici întunecate, misterioase, joase, şi ca sdrobite de bolta în semicerc; aproape egipţiene, cu plafondul aproape; toate hieroglifice, toate sacerdotale, toate simbolice, mai încărcate în ornamentele lor de romburi şi de zigzaguri decât de flori, de flori decât de animale, de animale decât de oameni, operă mai puţin a architectului decât a episcopului; prima transformare a artei, toată purtând pecetea disciplinei teocratice şi militare, şi care îşi întinde rădăcina în vechiul imperiu şi se opreşte la Guillaume Cuceritorul. Este imposibil de plasat catedrala noastră în cealaltă familie de biserici înalte, aeriene, bogate în geamuri colorate şi în sculpturi; ascuţite ca formă, îndrăzneţe ca atitudine; comunale şi burgheze, ca simboluri politice; libere, capricioase, neînfrânate, ca operă de artă; secundă transformare a architecturii, ne mai fiind hieroglifică, neschimbătoare şi sacerdotală, ci artista progresivă şi populară, care începe cu întoarcerea cruciaţilor şi sfârşeşte cu Ludovic al XI-lea. Notre-Dame din Paris nu este de rasă curată romană ca cele dintâiu, nici de curată rasă arabă ca cele de al doilea.

Este un edificiu al transiţiunei. Architectul Saxon termina de ridicat primii stâlpi ai tindei bisericii, când ogioa, care sosea dela cruciada a venit să se instaleze ca cuceritoare pe acele mari capitale romane, cari nu aveau să poarte decât bolţi în semicerc. Ogivia, stăpână de atunci, a construit restul bisericii. Cu toate acestea, neexperimentată şi timidă la începutul său, ea se lărgeşte, se stăpâneşte şi nu îndrăzneşte să se înalţe încă în turnuri ascuţite şi în lancete, cum ea a făcut-o mai târziu în atâtea minunate catedrale. S ar

spune că ea se resimte de vecinătatea greilor stâlpi romani.

De altmintrelea, edificiile acestea ale transițiunei dela roman la gotic nu sunt mai puțin prețioase de studiat decât tipurile curate. Ele exprimă o nuanță a artei, care s-ar fi pierdut fără ele. Este grefa ogivei pe bolta în semicerc.

Notre Dame din Paris e ste, în deosebi, o mostră curioasă a acestei varietăți. Fiecare față, fiecare piatră a venerabilului monument este o pagină nu numai de istorie a țării, ci și de istorie a științei și a artei.

Astfel, pentru a nu indica aci decât amănuntele principale, pe când mica Porte-Rouge ajunge aproape la limitele delicatețelor gotice ale secolului al cincisprezecelea, coloanele tindei, prin volumul și seriozitatea lor, se dau înapoi până la mânăstirea carlovingiană Saint Germain-des-Près. S-ar crede că s-au scurs șase secoli între ușa aceea și coloanele acelea. Până și alchimiștii găsesc în simbolurile intrării celei mari un rezumat satisfăcător al științei lor, pe când simbolurile bisericii Saint-Jacques de la Boucherie erau un heroglif așa de complect. Astfel, mânăstirea romană, biserica filosofală, arta gotică, arta saxonă, greoiul stâlp rotund care reamintește pe Grigore al VII-lea, simbolismul prin care Nicolas Flamel prevestea pe Luther, unitatea papală, schisma, Saint-Germain-des-Près, Saint Jacques-de la-Boucherie, totul este contopit, combinat, amalgamat în Notre-Dame. Biserica aceasta centrală și generatoare este, printre vechile biserici ale Parisului, un fel de chimeră, ea are capul uneia, membrele și corpul alteia, câte ceva din toate.

Noi o repetăm, construcțiunile acestea hibride nu sunt cele mai puțin interesante pentru artist, pentru anticar, pentru istoric. Ele fac să se simtă până la ce punct architectura este un lucru primitiv, în aceea ce ele demonstrează, ceeace demonstrează de asemenea urmele ciclopiene, piramidele Egiptului, giganticele pagode hindue, că cele mai mari produse ale architecturii nu sunt niște opere individuale, ci niște opere sociale;

sunt mai de grabă copilăria popoarelor în lucru decât inspirația oamenilor de geniu; depozitul pe care-l lasă o națiune; îngrămădirile pe care le fac secolele; rezidiul evaporațiunilor succesive ale societății omenești; într'un cuvânt, ale specilor de formațiuni. Fiecare val al timpului își superpune aluviunea; fiecare rasă își depune stratul de monument fiecare individ aduce piatra sa.

Așa fac castorii, așa fac albinele, așa fac oamenii. Marele simbol al architecturii, Babel, este un stup.

Marile edificii, ca și munții cei mari, sunt opera secolelor. Adesea arta se transformă, pe când ele nu sunt încă gata; *pendent opera interupta*: ele se continuă liniștit după arta transformată. Arta nouă ia în primire monumentul așa cum se găsește, se încrustează în el, și l asimilă, îl desvoltă după fantezia sa și l termină dacă poate. Lucrul se îndeplinește fără turburare, fără sforțare, fără reacțiune, urmând o lege naturală și liniștită. Este o grefă care survine, o sevă care circulă, o vegetație care crește din nou; desigur, este materie pentru unelte de cărți, și adesea istorie minerală a umanității, în lipirile acelea succesive ale mai multor arte la mai multe înălțimi, pe acelaș monument. Omul, artistul, individul, se șterg pe aceste mari mase, fără nume de autor; inteligența omenească se rezumă și se totalizează în ea. Timpul este architectul, poporul este zidarul.

Dacă nu ai cerceta aci decât architectura europeană creștină, această soră a doua la naștere a marilor zidării ale Orientului, ea apare privirii ca o imensă formațiune împărțită în trei zone bine definite, cari se suprapun: zona romană, zona gotică, zona renașterii, pe care noi am numi o bucuroși greco-romană. Stratul roman, care este cel mai vechi și cel mai profund, este ocupat de bolta în semicerc, care reapare purtat de coloana greacă, în stratul modern și superior al renașterii. Ogiva se află între amândouă. Edificiile cari aparțin exclusiv unuia dintre aceste trei straturi, sunt perfect distincte și complecte. Acestea sunt: mănăstirea Jumiè-

ges, catedrala din Reims, Sainte-Croix din Orléans. Dar cele trei zone se amestecă şi se amalgamează prin margini, ca culorile în spectrul solar. Deaci au eşit monumentele complexe, edificiile de nuanţă, de tranziţie. Unul este roman prin picioare, gotic la mijloc, greco-roman prin cap. Aceasta, pentru că au trebuit şase sute de ani pentru a fi clădit. Varietatea aceasta este rară. Turnul din Etampes este o astfel de mostră. Dar monumentele din două formaţiuni sunt mai frecvente. Este Notre Dame din Paris, edificiu ogival, care se vâră prin primii săi stâlpi în zona aceea romană, în care sunt cuprinse intrarea dela Saint-Denis şi tinda dela Saint Germain des Prés. Este fermecătoarea sală capitulară semigotică dela Bocherolle, la care stratul roman vine până la mijloc. Este catedrala din Rouen, care ar fi în întregime gotică, dacă ea nu ar intra prin turnul său central în zona renaşterii.

De altfel, toate nuanţele acestea, toate diferenţele acestea nu se raportă decât la suprafaţa edificiilor. Este arta care îşi a schimbat pielea. Constituţia însă-şi a bisericii creştine nu este atacată. Totdeauna este acelaşi schelet interior, aceiaşi dispoziţie logică a părţilor. Oricare ar fi haina sculptată şi brodată a unei catedrale, totdeauna regăseşti dedesubt, cel puţin în stare de germen şi rudimentar, basilica romană. Ea se desvoltă veşnic pe sol după aceiaşi lege. Totdeauna sunt două tinde cari se întretaie în cruce, şi a căror extremitate superioară, rotunzită în absidă, formează strana; totdeauna sunt părţi joase pentru procesiunile interioare, pentru capele, un fel de alee laterală în care tinda principală se goleşte prin spaţiile dintre coloane. Acestea spuse, numărul de capele, de intrări, de clopotniţe, de turnuri, se modifică la infinit, după fantazia secolului, a poporului, a artei. Serviciul cultului odată prevăzut şi asigurat, architectura face ceea ce-i place. Statui, geamuri colorate, rozace, arabescuri, dinţături, capiteluri, bazo reliefuri, le combină toate imaginaţiunile acestea după logaritmul care îi convine. De aci

uimitoarea varietate exterioară a edificiilor acelea în baza cărora stă atâta ordine şi unitate. Trunchiul arborelui este neschimbat, vegetaţia este capricioasă.

II.

Parisul din zbor.

Noi am încercat de a repara pentru cititor acea biserică admirabilă Notre Dame din Paris. Noi am indicat în mod sumar cea mai mare parte a frumuseţilor pe cari ea le avea în secolul al cinci-spre-zecilea şi cari îi lipsesc astăzi; dar noi am omis pe cea principală, vederea Parisului care se desfăşura atunci din înălţimea turnurilor sale.

Intr'adevăr, priveliştea care, după ce dibuiseşi prea mult timp în întunecoasa spirală care găureşte perpendicular grosul zid al turnurilor, ieşeai însfârşit dedată pe una din cele două înalte platforme inundate de lumină şi de aer, priveliştea care se arăta deodată din toate părţile ochilor noştri era frumoasă; un spectacol *sui generis* după cum pot uşor să-şi facă o idee aceia dintre cititorii noştri, cari au avut fericirea de a vedea un oraş gotic întreg, complect, omogen, cum se mai află înca câteva, Nüremberg în Bavaria, Vittoria în Spania, sau chiar mostre mai mici, atât numai ca ele să fie bine păstrate, Vitré în Bretania, Nordhausen în Prusia.

Parisul de acum trei sute cincizeci de ani, Parisul din secolul al cinci-sprezecelea era un oraş gingantic. Noi ne înşelăm în general, noi aceştia Parisienii, în privinţa terenului pe cari noi credem că l am câştigat de atunci. Parisul dela Ludovic al XI-lea nu s'a mărit cu mai mult de o treime. Desigur, el a pierdut mai mult în frumuseţe decât a câştigat în mărime.

Parisul s'a născut, după cum se ştie, din acea veche insulă Cité care are forma unui leagăn.

Prundişul acestei insule fu primul său meterez. Sena

primul său şanţ. Parisul rămase mai multe secole în stare de insulă, cu două poduri, unul la nord, celalt la sud, şi două capete de pod, cari erau în acelaş timp porţile sale şi fortăreţele sale, le Grand Châtelet pe malul drept, le Petit Châtelet pe malul stâng. Apoi, pe vremea regilor cei dintâiu, prea înghesuit în insula sa, şi ne mai putându-se mişca, Parisul trecu apa. Atunci dincolo de Petit Châtelet, un prim rând de ziduri şi de turnuri începu să cuprindă câmpia şi la dreapta şi la stânga Senei. Din această veche îngrădire mai rămânea încă în secolul trecut câteva urme; astăzi, nu mai rămâne decât amintirea, şi ici şi colo, o tradiţie, poarta Baudets sau Baudoyer, *porta Baganda*. Incetul cu încetul, valul caselor, mereu împins din inima oraşului în afară, se revarsă, roade, uzează şi şterge îngrădirea aceea. Filip August îi face un dig nou. El închide Parisul într'un lanţ circular de turnuri mari, înalte şi solide. Timp de mai bine de un secol, casele se grăbesc, se îngrămădesc şi îşi ridică capul în basinul acesta, ca apa într'un rezervoriu. Ele încep să devină adânci, ele pun etaje peste etaje, ele se suie unele peste altele, ele ţâşnesc în înălţime ca orice sevă oprită de a ieşi şi toate caută să-şi ridice capul deasupra vecinei sale pentru a avea puţin aer. Strada din ce în ce se adânceşte şi se strâmtează; orice piaţă se astupă şi dispare. Casele în sfârşit sar peste zidul lui Filip August şi se împrăştie vesele în câmpie, fără ordine şi în toate direcţiile, ca nişte nebune. Acolo ele îşi dau ifose, îşi fac grădini în câmpie, se fac comode. Dela 1367, oraşul se întinde atât de mult prin mahalale, încât este nevoe de o nouă îngrădire, mai cu seamă pe malul drept. Carol o zideşte. Dar un oraş ca Parisul este într'o creştere perpetuă. Numai oraşele acestea devine capitale. Sunt pâlnii unde vin să se termine toate povârnişurile geografice, politice, morale, intelectuale ale unei ţări, toate pantele naturale ale unui popor; fântâni ale civilizaţiei, pentru a ne exprima aşa, şi de asemenea canale în cari comerţ, industrie, inteligenţă, populaţie, tot ceeace este sevă, tot ceeace este suflet într'o

naţiune, filtrează şi se adună fără încetare, picătură cu picătură, secol cu secol. Ingrădirea lui Carol al V-lea are deci soarta îngrădirii lui Filip August. Dela sfârşitul secolului al cinsprezecelea, ea este sărită, trecută şi mahalalele aleargă mai departe. In secolul al şeaisprezecelea, se pare că ele dau înapoi văzând cu ochii şi se înfundă din ce în ce mai mult în vechiul oraş, atât de mult un oraş nou se mărise în afară. Astfel din secolul al cinsprezecelea, pentru a ne opri aci, Parisul distrusese cele trei cercuri concentrice de ziduri, cari, pe vremea lui Julien l'Apostat, erau, pentru a spune aşa, în germene în le Grand Châtelet şi le Petit Châtelet. Puternicul oraş îşi rupsese succesiv cele patru centruri de ziduri, ca un copil care creşte şi care rupe hainele de anul trecut. Sub Ludovic al XI lea, se vedea, pe ici pe colo, străbătând în marea aceea de case câteva grupuri de turnuri în ruină ale vechilor îngrădiri ca creştetul colinelor într'o inundaţie, ca archipelagurile vechiului Paris înecat sub cel nou.

De atunci, Parisul încă s'a transformat, din nefericire pentru ochii noştri, dar el nu a mai trecut decât peste o îngrădire, aceea a lui Ludovic al XV lea, peste zidul acela mizerabil de noroiu şi de scuipat, demn de regele care l-a ridicat, demn de poetul care l-a cântat.

Zidul ce închide Parisul îl face şoptitor,

In secolul al cinsprezecelea, Parisul era încă împărţit în trei oraşe cu totul distincte şi separate, având fiecare înfăţişarea lor, specialitatea lor, moravurile lor, obiceiurile lor, privelegiile lor, istoria lor: la Cité l'Université, la Ville. La Cite, care ocupa insula, era cel mai vechiu cel mai mic şi mama celorlalte două, strâns între ele, ierte ni se comparaţia, ca o bătrână mititică între două fete frumoase. L'Université se întindea pe malul stâng al Senei, dela Tournelle până la turnul lui Nesle, puncte care corespund în Parisul de astăzi, unul la Hala de vinuri, celalt la Monnaie. Ingrădirea sa tăia destul de larg câmpia aceea unde Julien îşi construise băile sale. Muntele Sainte Geneviève era închis în el. Punctul culminant al curbei acesteia de ziduri era poarta Papală, adică aproape locul uude se află azi Pantheonul. La

Ville, care era cea mai mare dintre cele trei bucăţi ale Parisului, se întindea pe malul drept. Cheiul său rupt totuşi sau întrerupt în mai multe locuri, alerga dealungul Senei, dela turnul de Billy până la turnul du Bois, adică din locul unde se află astăzi le Grenier până în locul unde se află astăzi les Tuileries. Aceste patru puncte, unde Sena tăia îngrădirea capitale, la Tourelle şi la Tour de Nesle la stânga, turnul de Billy şi turnul de Bois la dreapta se numeau mai cu deosebire *cele patru turnuri ale Parisului*. La Ville se întindea în câmpie mai mult decât l'Université. Punctul culminant al îngrădirii oraşului la Ville (aceea a lui Carol al V-lea) era la porţile Saint Devis şi Saint Martin, cari nu s-au schimbat.

După cum am spus, fiecare dintre cele trei mari diviziuni ale Parisului era un oraş prea deosebit, pentru a fi complect, un oraş care nu putea să se lipsească de celelalte două. De aceea, trei aspecte cu totul deosebite. În Citè abundau bisericile, în la Ville palatele, în l'Université liceele. Pentru a neglija aci originalităţile neînsemnate ale vechiului Paris şi capriciile dreptului asupra drumurilor, vom spune dintr'un punct de vedere general, şi neluând decât ansamblurile şi masele în haosul jurisdicţiunilor comunale, că insula era a episcopului ; malul drept pe seama starostelului negustorilor; malul stâng pe al rectorului. Intendentul general al Parisului, ofiţer regal şi nu muncipal, era mai mare peste toţi. La Cité avea Notre-Dame, la Ville le Louvre şi Primăria, l'Université Sorbona. La Ville avea halele ; la Citè Spitalul ; l'Universitè, le Pré-aux-Clercs. Delictul pe care şcolarii îl comiteau pe malul stâng era judecat în insulă, la Palatul de justiţie şi era pedepsit pe malul drept, la Montfaucon. Afară numai dacă rectorul, simţind Universitatea tare şi pe Rege slab, nu intervenea ; căci era un privilegiu al şcolarilor de a fi spânzuraţi la ei.

(Cea mai mare parte din aceste privilegii, pentru a le nota în treacăt, şi erau altele mult mai bune decât acestea, fuseseră smulse regelui prin revolte. Acesta

este mersul lucrurilor din cele mai vechi timpuri. Regele nu cedează decât când poporul învinge. Există o veche chartă, care spune lucrul acesta cu naivitate, în ceeace priveşte fidelitatea : *Civibus fidelitas in reges, quo tamen aliquoties seditionibus interrupta, mueta piperit privilegio*).

In secolul al cincisprezecelea, Sena scălda cinci insule în cuprinsul Parisului : Insula Louvires, unde se aflau atunci arbori şi unde nu se mai află decât lemn; insula aux Vaches si Insula Notre Dame, amândouă pustii, amândouă proprietăţi ale episcopului (în secolul al şaptesprezecelea, din aceste două insule s'a făcut una singură, pe care s-a clădit şi pe care noi o numim insula Saint Louis); în sfârşit, la Citė şi la capătul său insula du Passeur aux Vaches, care s-a scufundat în urmă sub Pont-Neuf. La Citė avea atunci cinci poduri : trei la dreapta, podul Notre Dame şi podul au Change, de piatră, podul aux Meuniers de lemn; toate pline de case. L'Universite avea şase porţi, zidite de Filip August; acestea erau începând dela Tourelle, poarta Saint-Victor, poarta Bordelle, poarta Papală, poarta Saint Jaques poarta Saint-Michel, poarta Saint-Germain. La Ville avea şase porţi, ridicate de către Carol al V-lea; acestea erau începând dela turnul de Billy, poarta Saint-Antoine, poarta du Temple, poarta Saint-Martin, poarta Saint-Denis, poarta Montmartre, poarta Saint Honoré. Toate aceste porţi erau puternice şi frumoase, ceeace nu strică forţei. Un şanţ larg, adânc, cu un curent puternic în timpul topirii zăpezilor, uda picioarele zidurilor jur împrejurul Parisului; Sena îi furniza apa. Noaptea, porţile se închideau, se bara râul la cele două capete ale oraşului cu lanţuri groase de fer şi Parisul dormea liniştit.

Apoi, din sbor, aceste trei oraşe, la Citė, l'Universitė, la Ville, se prezentau fiecare privirii ca o împletitură nedescurcată de străzi încurcate într'un mod ciudat. Cu toate acestea, la prima privire, recunoşteai că aceste trei fragmente ale cetăţii formau un singur corp. Vedeai îndată două lungi străzi paralele, fără rupturi, fără încurcături, aproape în linie dreaptă, cari străbăteau în

același timp cele trei orașe dela un capăt la celalt, dela sud la nord, perpendicular pe Sena, le legau, le amestecau, turnau, vărsau fără odihnă poporul unuia în zidurile celuilalt și din câte trele nu făceau decât unul. Cea dintâiu dintre aceste două străzi mergea dela poarta Saint-Jacques la poarta Saint Martin; ea se numea strada Saint-Jacques în l'Université, strada dela Juiverie în Cité, strada Saint Martin în la Ville; ea trecea râul de două ori sub numele de Petit Pont și de podul Notre Dame. Cea de a doua, care se numea strada dela Harpe pe malul stâng, strada dela Barillerie în insulă, strada Saint Denis pe malul drept, podul Saint Michel pe un braț al Senei, podul au Change pe celalt, se ducea dela poarta Saint Michel în l'Université, la poarta Saint-Denis în la Ville. De altfel, sub atâtea nume deosebite nu erau decât două străzi, dar cele două străzi mume, cele două străzi generatoare, cele două artere ale Parisului. Toate celelalte vine ale triplului oraș veneau să se adape și să se verse în ele.

Independent de aceste două străzi principale, diametrale, străbătând Parisul dintr'o parte într'alta în lărgimea sa, comune capitalei întregi, la Ville și l'Université aveau fiecare marea lor stradă deosebită, care alerga în sensul lungimei lor, paralel cu Sena și, în trecere tăia în unghiu drept cele două străzi *arteriale*. Astfel, în la Ville scoborai în linie dreaptă dela poarta Saint-Antoine la poarta Saint Honoré; în l'Université, dela poarta Saint-Victor la poarta Saint-Germain. Aceste două mari străzi încrucișate cu primele două, formau canavaua, pe care stătea, înodată și strânsă în toate sensurile, rețeaua labirintică a străzilor Parisului. In desenul nepriceput al rețelei acesteia se distingea, în afară de aceasta, examinând cu atenție, ca două guri deschise, una în l'Université, alta în la Ville, două legături de străzi mari, cari se duceau pierzându se dela poduri la porți.

Ceva din planul acesta geometric mai există și astăzi.

Acum, sub ce aspect se prezenta ansamblul acesta, văzut din înălțimea turnurilor dela Notre-Dame, în 1482? Aceasta vom încerca să o spunem.

Pentru spectatorul care ajungea abia răsuflând pe vârful acela, era mai întâiu o mulţime uimitoare de acoperişuri, de coşuri, de străzi, de poduri, de pieţe, de turnuri, de clopotniţe. Totul vă isbea privirea de odată, creasta dinţată, acoperişul ascuţit, foişorul suspendat la colţurile zidurilor, piramida de piatră a secolului al unsprezecelea, obeliscul de ardezie al celui de al cincisprezecelea, turnul rotund şi gol al foişorului, turnul pătrat şi brodat al bisericii, cel mare, cel mic, cel masiv, cel aerian. Privirea se pierdea mult timp în orice adâncime, în labirintul acela, unde nu se afla nimic, care să nu fi avut originalitatea sa, raţiunea sa, geniul său, frumuseţea sa, nimic care să nu vină dela artă, dela cea mai neînsemnată casă cu faţada pictată şi sculptată, cu scheletul exterior, cu uşa, cu bolta ce se lasă în jos spre mijloc, cu etajuri piezişe, până la regescul Luvru, care avea atunci o colonadă de turnuri. Dar iată principalele mase care se distingeau, când ochii începeau să se obişnuiască cu zăpăceala aceea de edificii.

Mai întâiu, la Cité. Insula la Cité, cum spune Sauval, care prin harababura sa, are câte odată noroc în stil; *insula la Cité este ca o corabie mare înfiptă în nomol şi sfărâmată la nivelul apei în mijlocul Senei.* Noi am explicat că în secolul al cincisprezecelea corabia aceasta era legată de cele două maluri ale fluviului prin cinci poduri.

Forma aceasta de corabie isbise de asemenea şi atenţia scriitorilor heraldici; căci de aci, şi nu dela asediul Normanzilor, se trage, după Favyn şi Pasquier, corabia care blazonează vechea marcă a Parisului. Pentru cine ştie să l descifreze, blazonul este o algebră, blazonul este o limbă. Intreaga istorie a jumătăţii cele de a doua a evului mediu este scrisă în blazon, după cum istoria primei jumătăţi în simbolismul bisericilor romane. Acestea sunt heroglifele feudalităţii, după acelea ale teocraţiei.

La Cité se înfăţişa mai întâiu ochilor, cu pupa sa la răsărit şi cu prora la apus. Intors spre proră, aveai în faţă o turmă nenumărată de vechi acoperişuri, deasu-

pra cărora se întindea acoperişul plumbuit al părţii dinnapoi al bisericii Sainte-Chapelle, ca şi spinarea unui elefant încărcat cu turnul său. Atât numai, că aci turnul acesta are turnul cel mai îndrăzneţ, cel mai fasonat, cel mai ciselat, cel mai ciopărţit care a lăsat vreodată să se vadă cerul prin conul său de dantelă. In faţa lui Notre-Dame, cât se poate mai aproape, trei străzi se deschideau în piaţă, piaţă frumoasă cu case vechi. Pe partea din spre sud a acestei pieţe se apleca faţada sbârcită şi morocănoasă a Hotelului, şi acoperişul său care pare acoperit de pustule şi de bube.

Apoi, la dreapta, la stânga, la răsărit, la apus, în spaţiul acela aşa de strâmt cu toate acestea al insulei Cité, se înălţau turnurile celor douăzeci şi una biserici ale sale zidite la epoci diferite, cu forme diferite, de mărime diferită, dela joasa şi viermănoasa clopotniţă romană dela Saint-Denis du Pas, *carcer Glacini*, până la fine turnuri dela Saint-Pierre aux Boeufs şi dela Saint-Laudry. In spatele lui Notre Dame se desfăşurau la nord, mânăstirea cu galeriile sale gotice; la sud, palatul semi roman al episcopului; la răsărit, capătul pustiu du Terrain. In îngrămădirea aceia de case, ochii mai distingeau încă, după mitrele acelea înalte de piatră şi găurite cari încoronau pe atunci ferestrele cele mai înalte ale palatelor, hotelul dat de oraş, sub Carol al VI-lea lui Juvenal des Ursius; ceva mai departe, baracele gudronate ale pieţii Palus; mai departe încă, absida nouă a lui Saint Germain le Vieux, prelungită în 1458 cu un capăt din strada aux Febves; şi, apoi risipite, o răspântie plină cu popor, un stâlp ridicat la un colţ de stradă, o frumoasă bucată din pavagiul lui Filip August, pavaj măreţ tocit de picioarele cailor în mijlocul drumului şi aşa de rău înlocuit în secolul al şasesprezecelea prin mizerabila împietrire zisă *pavaj al Ligei*, o curte pustie cu unul dintre acele diafane turnuleţe cum se făceau în secolul al cincisprezecelea, cum se mai vede încă unul în strada des Bourdonnais. In sfârşit, la dreapta lui Sainte-Chapelle, spre apus, Palatul de Justiţie îşi aşeza la malul apei grupul său de turnuri. Pă-

durile din grădinile regelui, cari acopereau capătul vestic al insulei Cité, ascundeau vederii insula luntraşului. Cât priveşte fluviul, din înălţimea turnurilor dela Notre Dame, nu era văzut nicăeri de cele două părţi ale Cité-i; Sena dispărea sub poduri, podurile sub case.

Şi când privirea trecea podurile acestea, ale căror acoperişuri înverzeau văzând cu ochii, mucezite înainte de vreme de către vaporii apei, dacă ea se îndrepta spre l'Université, primul edificiu care o isbea era o jerbă mare şi joasă de turnuri, le Petit Châtelet a cărui tindă deschisă înghiţea capătul lui Petit Pont; apoi, dacă privirea vă străbătea malul dela răsărit până la apus, dela Tournelle până la turnul lui Nesle, vedeai un lung şir de case cu grinzi şi sculptate, cu geamuri colorate, atârnând din etaj deasupra pavagiului un nesfârşit zigzag de creste de case burgheze, tăiat adesea de gura unei strude şi din când în când de asemenea de faţa sau de cotul vre unui mare hotel de piatră, dându-şi ifose în voe, curţi şi grădini, aripi şi corpuri de locuinţe, printre poporul acela de case înghesuite şi prea strâmte, ca un mare senior într'o ceată de bădărani. Se aflau cinci sau şase hoteluri de acestea pe cheiu, dela locuinţa lui Lorraine, care împărţea cu Bernardini marele loc îngrădit de lângă Tournelle, până la hotelul lui Nesle al cărui turn principal hotărnicea Parisul, şi ale cărui acoperişuri ascuţite puteau trei luni pe an să întunece cu triunghiurile lor negre discul stacojiu al soarelui apunând.

Partea aceasta a Senei, de altfel, era cea mai puţin comercială din amândouă; şcolarii făceau mai mult sgomot şi erau mai mulţi decât meseriaşi şi propriu zis nu exista cheiu decât dela podul Saint-Michel până la turnul Nesle. Restul malului Senei era când un prundiş gol, ca dincolo de Bernardinis, când o îngrămădire de case cari aveau baza pe apă, ca între cele două poduri. Acolo era o mare gălăgie produsă de spălătorese; ele ţipau, vorbeau, cântau de dimineaţă până seara dealungul malului, ele băteau foarte tare rufele ca şi azi. Aceasta nu este cea mai neînsemnată veselie a Parisului.

L'Universite constituia un bloc. Dela un capăt la celalt era cu totul omogen şi compact. Miile acelea de acoperişuri, dese, ascuţite, lipite, compuse aproape toate din acelaşi element geometric, prezentau, văzute de sus, aspectul unei cristalizări a aceleiaşi substanţe. Capricioasa râpă a străzilor nu tăia aluatul acesta de case în fâşii prea neproporţionate. Cele patruzeci şi două de gimnazii erau împrăştiate într'un mod destul de egal şi se aflau pretutindeni. Vârfurile acoperişurilor variate şi amuzante ale acestor frumoase edificii erau produsul aceleaşi arte ca şi simplele acoperişuri pe cari le întreceau şi nu erau în definitiv decât o înmulţire la patrat sau la cub a aceleaşi figuri geometrice. Ele complicau deci ansamblul, fără să-l turbure, îl complectau fără să-l încarce. Geometria era o armonie. Câteva hoteluri frumoase făceau de asemenea ici şi colea ieşituri măreţe deasupra podurilor pitoreşti ale malului stâng; locuinţa lui de Nevers, locuinţa lui de Rome locuinţa lui de Reims, care a dispărut; hotelul de Cluny, care există încă pentru consolarea artistului şi al cărui turn a fost descoronat aşa de dobitoceşte acum câţiva ani. Aproape de Cluny, palatul acela roman cu frumoase arcade boltite: erau băile lui Julian. Se mai afla deasemenea foarte multe mănăstiri de o frumuseţe mai cucernică, de o măreţie mai gravă decât hotelurile, dar nu mai puţin frumoasă, nu mai puţin mare. Acelea cari atrăgeau mai întâiu atenţia, erau les Bernardins cu cele trei clopotniţe ale sale; Sainte Geneviéve, al cărei turn, care există încă, te face să regreţi atât de mult restul; Sorbona, jumătate liceu, jumătate mănăstire, din care ne-a ajuns o aşa de admirabilă tindă; frumoasa mănăstire cvadrilateră des Mathurins; vecina sa mânăstirea de Saint Benoit, în zidurile căreia s'a putut ridica în grabă un teatru între a şeaptea şi a opta ediţie a cărţii acesteia; les Cordeliers, cu enormele lor acoperişuri juxtapuse; les Augustins al cărei turn făcea, după turnul lui Nesle, a doua dinţătură a părţii acesteia a Parisului, începând dela apus. Gimnaziile, cari sunt într'adevăr veriga intermediară între mânăstire şi lume, ţineau mijlocia în seria monumentală între hoteluri şi

mânăstiri, cu o severitate plină de eleganţă, o sculptură mai puţin pierdută decât a palatelor, o architectură mai puţin serioasă decât a mănăstirilor. Nu mai există, din nenorocire, aproape nimic din monumentele acestea în cari arta gotică împreuna cu atâta preciziune bogăţia şi economia. Bisericile (şi ele erau numeroase şi splendide în l'Université; şi ele se înşirau acolo de asemenea în toate vârstele arhitecturii; dela bolţile în semicerc ale lui Saint-Julien până la ogivele lui Saint-Séverin), bisericile dominau totul şi ca o armonie mai mult în masa aceea de armonii, ele străbăteau la fiecare moment dinţătura crestelor, acoperişurilor, turnurilor, prin clopotniţe subţirele a căror linie nu era decât o măreaţă exagerare a unghiului ascuţit a acoperişurilor.

Solul lui l'Université era muntos. Muntele Saint-Geneviéve făcea pe el o băşică enormă; şi era ceva de văzut din înălţimea lui Notre-Dame, mulţimea aceea de străzi strâmte şi întortochiate (astăzi *le pays latin*), strugurii aceia de case, cari răspândiţi în toate sensurile de pe vârful acelei înălţimi, se aruncau în desordine şi aproape perpendicular pe flancurile sale până la malurile apei, având aerul, unii de a cădea, alţii de a se sui, toţi de a se ţine unul pe altul.

Un flux continou de mii de puncte negre, cari se încrucişau pe pavaj, făcea ca totul să se mişte în faţa ochilor; acesta era poporul văzut astfel de sus şi de departe.

In sfârşit, între intervalele acestor acoperişuri, acestor turnuri, acestor accidente de edificii fără număr, cari îndoiau, suceau şi dinţau într'un mod aşa de ciudat linia extremă a lui l'Université, zăreai, din loc în loc, o groasă bucată de zid acoperit cu muşchiu, un gros turn rotund, o poartă de oraş creoelată, figurând o fortăreaţă: era zidul îngrăditor al lui Filip August. Dincolo, de el înverzeau câmpiile, dincolo fugeau şoselele, dealungul cărora se mai târau încă câteva case de mahala, cu atât mai rare cu cât se depărtau mai mult.

Câteva din aceste mahalale aveau oarecare însemnă-

tate. Mai întâiu, începând dela Tournelle, era mahalaua Saint-Victor, cu podul său dintr'un singur arc pe Biévre, cu mănăstirea sa, unde se citea epitaful lui Ludovic cel Mare, *epitaphium Ludovici Grossi*, şi cu biserica as cu turnul octogon, înconjurat de patru clopotniţe mici din secolul al unsprezecelea, se poate vedea una asemenea la Etampes, ea nu a fost încă dărâmată); apoi mahalaua Saint-Marceau, care avea trei biserici şi o mănăstire; apoi, lăsând la stânga moara Gobelius şi cele patru ziduri albe ale sale, începea cartierul Saint-Jaques cu frumoasa cruce sculptată a răspântiei sale; biserica Saint-Jacques du Haut Pas, care era atunci gotică, cu vârf ascuţit şi fermecătoare; Saint-Magloire, frumoasă tindă a secolului al patrusprezecelea din care Napoleon făcu un pătul de fân; Notre Dame des Champs, unde se aflau mozaicuri bizantine. In fine, după ce lăsase în plină câmpie mănăstirea des Chartreux, bogat edificiu contemporan cu Palatul d Justiţie, cu micile sale grădini cu compartimente, şi ruinele rău chinuite de Vanvert, privirea cădea la apus, pe cele trei turnuri romane dela Saint-Germain-des-Prés. Mahalaua Saint Germain, o comună mare, forma cinsprezece sau două zeci de strade în spate. Clopotniţa ascuţită dela Saint-Sulpice însemna unul din colţurile emahalalei. La oparte de tot se distingea urma cuadrilatera a bâlciului Saint-Germain, unde se află astăzi târgul; apoi stâlpul mănăstirei, frumos turn mic şi rotund, bine coafat cu un con de plumb. Fabrica de olane se afla mai departe, şi strada du Four, care ducea la cuptorul Canal şi moara pe dealul său, şi spitalul de leproşi, căsuţă izolată şi rău văzută. Dar ceeace atrăgea mai cu seamă privirea şi o fixa mult timp asupra acestui punct, era însăşi mănăstirea. De sigur că mănăstirea aceasta, care avea o înfăţişare aşa de mare şi ca biserică şi ca seniorie, palatul acesta mănăstiresc, unde episcopii Parisului se simţeau fericiţi de a se culca o noapte, refectoriul acela căruia architectul îi dăduse aerul, frumuseţea şi splendida rozace a unei catedrale, capela aceea elegantă a Fecioarei, dormitoriul acela monumental

grădinile acelea vaste, poarta aceea, puntea aceea, învelişul acela de creneluri care cresta ochilor verdeaţa câmpiilor din împrejur, curţile acelea cari străluceau, ostaşi amestecaţi cu călugări cu mantale aurii, totul grupat şi aşezat în jurul celor trei turnuri înalte şi boltite, bine sprijinite pe o absidă gotică, făceau o măreaţă figură la orizont.

Când, însfârşit, după ce aţi privit mult timp l'Université, vă întoarceţi spre malul drept, spre la Ville, priveliştea îşi schimba brusc caracterul. La Ville, într'adevăr, cu mult mai mare decât l'Université, era de asemenea mai puţin decât un oraş. La prima privire, îl vedeai împărţindu-se în mai multe mase cu deosebire distincte. Mai întâiu, la răsărit, în partea aceea a lui Ville, care îşi trage şi astăzi încă numele dela mlaştina unde Camulogène zări pe Cesar, era o îngrămădire de palate.

Patru hoteluri aproape lipite, Jouy, Sens, Barbeau, locuinţa Reginei, îşi oglindeau în Sena acoperişurile de ardesie, tăiate de turnuri svelte. Aceste patru edificii umpleau spaţiul dintre strada Nouaindiéres şi mânăstirea des Cèlestins, al cărei turn ridica graţios linia lui de creştete, de acoperişuri şi de creneluri. Câteva clădiri înverzite, aplecate deasupra apei în faţa acelor somptuoase hoteluri, nu împiedecau de a vedea frumoasele unghiuri ale faţadelor lor, largile lor ferestre pătrate cu pervazuri de piatră, tindele lor ogive încărcate cu statui, colţurile ascuţite ale zidurilor totdeauna tăiate drept şi toate acele fermecătoare hazarduri de architectură, cari fac că arta gotică are aerul de a reîncepe combinaţiile la fiecare moment. In spatele acestor palate se întindea în toate direcţiunile, când despicat, când făcut din gard şi crenelat ca o cetăţue, când voalat de arbori mari ca o mânăstire, îngrădirea imensă şi multiformă a acelui minunat hotel de Saint Pol, unde regele Franţei putea găzdui într'un mod superb douăzeci şi doi de prinţi de acelaşi rang ca şi fiul cel mare al regelui Franţei şi ducele de Bourgogne, cu servitorii şi suitele lor, fără a socoti şi pe marii seniori şi împăratul, când el venea să vadă Parisul şi pe vitejii, cari îşi aveau locuinţa

o parte în palatul regal. Să spunem aci că un apartament de prinţ nu se compunea atunci din mai puţin de unsprezece săli, dela camera de paradă până la capelă, fără a vorbi despre galerii, băi şi alte «locuri neînsemnate», pe cari le avea fiecare apartament; fără a pomeni despre grădinile deosebite ale fiecărui oaspe al regelui; fără a pomeni despre bucătării, cămări cu merinde, sufragerii generale ale casei, de curţile de găini, unde se aflau douăzeci şi două de laboratorii generale; mii de feluri de jocuri, joc cu ghiulele, oină, cerc; colivii, bazinuri cu peşti, menagerii, grajduri, staululri, biblioteci, arsenale, turnătorii. Iată ce era pe atunci un palat de rege, un Luvru, un hotel Saint-Pol. O cetate într'o cetate.

Din turnul unde stăm, hotelul Saint-Pol, aproape pe jumătate ascuns de cele patru mari locuinţe despre cari am vorbit, era încă foarte mare şi foarte minunat la vedere. Ii distingeai foarte bine, cu toate că unite în mod îndemânatec de clădirea principală prin lungi galerii cu geamuri colorate şi cu coloane mici, cele trei hoteluri, pe cari Carol al V lea le lipise palatului său, hotelul du Petit Mux, cu balustrada în dantelă, care îşi tivea în mod graţios acoperişul; hotelul abatelui de Saint Maur, având aspectul unui castel întărit, un turn mare, cu machicoule, cu găuri în zid, cu vrăbii de fer şi deasupra largei porţi saxone blazonul abatelui, între cele două crestături ale punţii; hotelul contelui d'Etampes, al cărui foişor, ruinat la vârful său, se înfăţişa privirii ştirbit ca o creastă de cocoş; ici şi colo, trei sau patru bătrâni stejari făcând un singur mănunchiu, ca nişte enorme verze, locuri de sbeguială pentru lebede în limpezile ape ale eleşteelor, toate încreţite de umbră şi de lumină; foarte multe curţi din cari se vedeau capete pitoreşti; hotelul Leilor cu ogivele sale joase pe scurţii stâlpi saxoni, cu porţile sale de fer şi cu scârţâitul lor veşnic; cu totul deacurmezişul acestui ansamblu turnul cu solzi al lui Ave-Maria; la stânga, locuinţa intendentului general al Parisului, între patru turnuleţe fin sculptate; în mijloc, în fund, hotelul Saint-Pol propriu zis,

cu fațadele sale înmulțite, cu îmbogățirile sale succesive dela Carol al V lea, cu cucuele hibride cu cari fantazia architecților îl încărçase de două secole, cu toate absidele capelelor sale, cu toate crestele acoperișurilor galeriilor sale, cu mii de scârțiitoare, și, cele două turnuri înalte alăturate al căror acoperiș conic, înconjurat de creneluri la baza, avea aerul pălăriilor acelora ascuțite al căror bord este ridicat.

Continuând de a sui etajele acestui amfiteatru de palate desfășurat departe pe sol, după ce a trecut o râpă adâncă săpată în acoperișurile din la Ville, care însemna trecerea străzii Saint Antoine, ochii sosesc la locuința lui d'Angoulême, vastă construcție a mai multor epoce, unde se aflau părți cu totul noi și foarte albe, cari nu se contopeau mai mult în ansamblu decât o piesă roșie pe o tunică albastră. Cu toate acestea, acoperișul ascuțit în deosebi și ridicat al palatului modern, brăzdat de burlane cizelate, acoperit de lame de plumb pe care se rostogoleau în mii de arabescuri fantastice scânteetoare încrustațiuni de aramă aurită, acoperișul acesta așa de curios damaschinat se înăița cu grație, din mijlocul întunecatelor ruine ale vechiului edificiu, ale cărui vechi turnuri groase, bombate de vechime ca niște poloboace, se turteau de vechime și sfâșiindu-se de sus în jos, semănau cu niște abdomene mari cărora li s-a descheiat nasturii hainelor. In spate se înălța pădurea de turnuri a palatului des Tournelles. Nici o priveliște nu există pe lume, nici la Chambord, nici la Alhambra, mai magică, mai aeriană, mai minunată decât codrul acela de turnuri, de clopotnițe, de coșuri, de scârțâitoare, de spirale ce se învârtesc, de lanterne găurite, ce par lovite foarte rău, de pavilioane, de turnuri ca fusele, sau cum se zicea atunci, de turnulețe, toate deosebite ca formă, ca înălțime și atitudine. Ai fi zis că este o gigantică tablă de șah de piatră.

La dreapta palatului des Tournelles, cisma aceea de enorme turnuri de o culoare neagră ca cerneala, intrând unele într'altele și legate printr'un șanț circular, foișorul acela cu mult mai mult străbătut de găuri de cât de

ferestre; puntea aceea totdeauna ridicată, poarta aceea totdeauna închisă: Bastilia. Acele ciocuri negre, cari ies dintre creneluri şi pe cari le luaţi din depărtare drept burlane, sunt turnuri.

Sub bătaia tunurilor, la picioarele îngrozitorului edificiu iată poarta Saint-Antoine, îngropată între cele două turnuri ale sale.

Dincolo de palatul des Tournelles, până la zidul lui Carol al V-lea, se desfăşura, cu bogate compartimente de verdeaţă şi de flori, un covor catifelat de culturi şi de parcuri regale, în mijlocul cărora recunoşteai, după labirintul său de arbori şi de alee, vestita grădină Dédalus, pe care Ludovic al XI-lea o dăduse lui Coictier. Obervatorul doctorului se înălţa deasupra labirintului ca o groasă coloană izolată, având o căsuţă drept capitel. In laboratorul acela s-au făcut îngrozitoare astrologie. Acolo se află astăzi piaţa Regală.

După cum am spus o, cartierul Palatului, despre care noi am căutat să dăm oarecare idee cititorului, ne indicând totuşi decât lucrurile principale, cuprindea unghiul pe care zidul lui Carol al V-lea îl făcea cu Sena la răsărit.

Centrul lui la Ville era ocupat de o sumedenie de case mici. Aci veneau de se terminau cele trei poduri ale insulei Cité de pe braţul drept, şi podurile fac case înainte de palate.

Grămada aceea de locuinţe burgheze, înghesuite ca chilioarele în fagure, are frumuseţea sa.

Acoperişurile unei capitale se aseamănă cu valurile unei mări: este ceva măreţ. Mai întâiu, străzile încrucişate şi încurcate, făcând în bloc o sută de figuri amuzante. In jurul Halelor străzile formau un fel de stea cu mii de raze. Străzile Saint Denis şi Saint-Martin, cu nenumăratele lor ramificaţiuni, se suiau una lângă alta ca doi arbori groşi cari îşi amestecă ramurile. Şi apoi, linii întortochiate, străzile dela Platrerie, dela Verrerie, dela Tixranderie, etc, şerpuiau peste tot. Se aflau de asemenea frumoase edificii, cari străpungeau ondulaţia împietrită a mării aceleia de acoperişuri. Era:

la capul podului aux Changeurs, în spatele căruia se vedea spumegând Sena sub roţile podului aux Meuniers, Châtelet, acum ne mai fiind turn roman, ca pe vremea lui Julien l'Apostat, ci turn feudal din secolul al treisprezecelea şi dintr'o piatră aşa de tare încât târnăcopul, în trei ceasuri, nu ridică din ea o bucată cât pumnul. Era bogata clopotniţă pătrată dela Saint Jacques de la Boucherie, cu unghiurile sale şterse de sculpturi, admirabilă cu toate că nu fusese terminată în secolul al cincisprezecelea. Ii lipsea în deosebi acei patru monştri, cari astăzi încă, cocoţaţi în colţurile acoperişului său, au aerul a patru sfinxi, cari dau de ghicit noului Paris enigma celui vechiu; Raul, sculptorul, nu-i puse decât în 1526 şi i se plăti douăzeci de franci pentru osteneala sa. Era la Maison aux Piliers, dând în piaţa Grevei, despre care am dat oarecare idee cititorului. Era Saint Gervais, pe care o intrare *de bun gust* l'a stricat în urmă; Saint-Mery ale cărei vechi ogive erau aproape încă nişte bolţi în semicerc; Saint Jean, al cărui turnuleţ măreţ era vestit; erau douăzeci de alte monumente, cari nu se ruşinau de a-şi ascunde minunile lor în haosul acela de străzi negre, strâmte şi adânci.

Adăugaţi crucile de piatră sculptate, mai răspândite în răspântii decât spânzurătorile; cimitirul des Innocents căruia i se zărea în depărtare, pe deasupra acoperişurilor, îngrădirea architecturală; stâlpul Halelor al cărui vârf se vedea între două coşuri ale străzii dela Cassonnerie; scara dela Croix du Trahoir în răspântea sa totdeauna plină de mulţime, clădirile circulare ale halei de grâu; crâmpeele vechei îngrădiri a lui Filip August cari se distingea ici şi colo; înecate în case, turnuri roase de iederă, porţi ruinate, bucăţi de ziduri prăbuşite şi deformate; cheiul cu miile sale de prăvălii şi zahanale; Sena plină de corăbii din portul au Foin până la For-l'Evêque; şi veţi avea o imagine confuză de ceea ce era în 1482 trapezul central al lui la Ville.

Cu aceste două cartiere, unul de hoteluri, celalt de case, cel de al treilea element al priveliştei pe care o

oferea oraşul, era o lungă zonă de mânăstiri, care îl mărginea aproape de jur împrejur la răsărit, la apus, şi în spatele îngrădirii de fortificaţii care închidea Parisul, îi făcea o a doua îngrădire interioară de mânăstiri şi de capele. Astfel imediat lângă parcul de Tournelles, între strada Saint-Antoine şi vechea stradă du Temple, se afla Sainte-Cathérine cu imensa sa cultură, care nu era mărginită decât de zidul Parisului. Intre vechea şi noua stradă du Temple, se afla le Temple, îngrozitoarea făşie de turnuri, în picioare şi isolată în mijlocul unei vaste îngrădiri crenelate. Intre strada Neuve-du-Temple şi strada Saint-Martin, era mânăstirea de Saint Martin în mijlocul grădinilor sale, superbă bisercă fortificată, al cărei brâu de turnuri, a cărei diademă de clopotniţe, nu erau întrecute ca splendoare decât de Saint Germain-des-Prés. Intre cele două străzi Saint-Martin şi Saint-Denis, se întindea împrejurimea de la Trinité. In sfârşit, între strada Saint Denis şi strada Montorgueil, les Filles Dieu. Alături distingeai acoperişurile putrezite şi ocolul cu pavajul scos al Curţii Minunilor. Acesta era singurul inel nelegiuit, care se amestecа în lanţul acela cucernic de mânăstiri.

In sfârşit, al patrulea compartiment, care se desemna el însuşi în aglomeraţia acoperişurilor malului drept, şi care ocupa unghiul apusean al îngrădirii şi malul apei în josul ei, era un nou mod de palate şi hoteluri strânse la picioarele Luvrului. Vechiul Luvru al lui Filip August, edificiul acela nemăsurat al cărui turn cel mare era înconjurat de douăzeci şi trei de turnuri, fără să socotim turnuleţele, părea de departe înţepenit în acoperişurile gotice ale hotelului d Alençon şi du Petit-Bourbon. Hidra aceea de turnuri, gardiană gigantică a Parisului cu cele douăzeci şi patru de capete ale sale totdeauna ridicate, cu grumazii săi monstruoşi, plumbuiţi sau însolziţi cu ardezie, şi toţi strălucind de reflecte metalice, termina într'un mod surprinzător configuraţia oraşului la apus.

Astfel un imens aluat, ceeace Romanii numeau, *insula*, de case burgheze, având la dreapta şi la stânga

două blocuri de palate, încoronate, unul prin Luvru, celalt prin les Tournelles, mărginit la nord de un lung cordon de mânăstiri şi de grădini cultivate, totul amalgamat şi amestecat la vedere; pe acele mii de edificii ale căror acoperişuri de olane şi de ardezie tăiau unele asupra altora atâtea lanţuri ciudate, clopotniţele tatuate împodobite cu ornamente ale celor patruzeci şi patru de biserici de pe malul drept; mii şi mii de strade ce îl străbăteau; având ca limită, dintr'o parte o îngrădire de înalte ziduri cu turnuri pătrate (ale lui l'Université erau rotunde); de cealaltă parte, Sena tăiată de poduri şi încărcată cu o mulţtme de corăbii; iată la Ville în secolul al cincisprezecilea.

Dincolo de ziduri, câteva mahalale se înghesueau la porţi, dar mai puţin numeroase şi mai puţin răspândite decât acelea ale lui l'Université. Erau, în spatele Bastiliei, douăzeci de cocioabe înghemuite în jurul curioaselor sculpturi ale lui Croix-Faubin şi ale stâlpilor mănăstirei Saint-Antoine des Champs; apoi Popnicourt, perdut în câmpie; apoi Courtille, vesel sat de cârciumi, mahalaua Saint-Laurent cu biserica sa a cărei clopotniţă, de departe, părea că se adaugă turnurilor ascuţite ale porţii Saint-Martin; mahalaua Saint-Denis, cu vasta îngrădire Saint Laurent; dincolo de poarta Montmartre la Grange Bateliere, brâu de ziduri albe; în spatele lui cu pantele sale de cretă, Montmartre, care avea atunci aproape tot atâtea biserici cât şi mori, căci societatea nu mai cere acum decât pâinea corpului. In sfârşit, dincolo de Luvru, vedeai alungându-se în câmpiile mahalaiei Saint-Honoré, foarte mare încă de pe atunci, şi înverzind la Petite-Bretagne şi desfăşurându-se la Marche-aux-purceaux, în centrul căruia se înălţa îngrozitorul cuptor de fiert calpuzanii. Intre la Courtille şi Saint Laurent privirea vă observa pe coama unei înălţimi ce se vedea în mijlocul unor câmpii pustii, un fel de edificiu, care semăna de departe cu o colonadă în ruină pe o temelie deslipită. Acesta nu era nici vre-un Panthenon, nici vre-un templu al lui Jupiter Olimpianul. Era Montfaucon.

Acum, dacă numătoarea atâtor edificii, oricât de

sumară am voit să o facem, nu a pulverizat, pe măsură ce noi o construiam, în spiritul cititorului, imaginea generală a vechiului Paris, noi o vom rezuma în câteva cuvinte. In centru, insula Citè, semănând prin forma sa cu o enormă broască ţestoasă şi făcând să-i apară podurile, însolzite cu olane, ca nişte picioare de desubtul carapacei saie cenuşii de acoperişuri. La stânga trapezul monolit, puternic, dens, strâns, sbârlit al lui la Ville, cu mult mai mult amestecat cu grădini şi monumente. Cele trei blocuri, Cité, Université, Ville, marmorate de străzi nenumărate.

De acurmezişul, Sena, «doica Sena» cum zice P. Du-Breul, obstruată de insule, de poduri şi de corăbii. De jur împrejur o câmpie imensă cârpită din mii de feluri, de culturi, semănată cu sate frumoase; la stânga, Issy Vanves, Vaugirard, Montrouge, Gentilly cu turnul său rotund şi turnul său pătrat, etc.; la dreapta, alte alte douăzeci, dela Conflaus până la Ville-l-Eveque. La orizont o tivitură de coline dispuse în cerc ca marginea din afară a unui basin.

In sfârşit, departe, la răsărit, Vincennes şi cele şeapte turnuri patrunghiulare ale sale; la sud, Bicêtre şi turnurile sale ascuţite; la nord, Saint-Denis şi arătătorul său; la vest, Saint Cloud şi foişorul său. Iată Parisul pe care îl vedeau din înălţimea turnurilor dela Notre Dame, corbii cari trăiau în 1482.

Cu toate acestea, despre oraşul acesta a spus Voltaire *că înainte de Ludovic al XIV-lea el nu pos da decât patru monumente frumoase*: domul Sorbonei, Val de-Grace, Luvrul modern şi nu mai ştiu pe al patrulea, Luxemburgul, poate.

Din fericire, aceasta nu l-a împiedicat pe Voltaire să scrie pe *Candide* şi să fie, printre toţi bărbaţii cari s'au succedat în lunga serie a umanităţii, acela care are cel mai bine râsul drăcesc. Aceasta dovedeşte dealmintrelea că poţi fi un mare geniu şi să nu înţelegi nimic dintr'o artă al căreia nu eşti. Oare Molière nu credea că face foarte multă onoare lui Raphael şi lui Michel-Ange numindu-i *afectaţii aceia ai epocii lor*?

Să revenim la Parisul din secolul al cinsprezecelea.

Nu era atunci numai un oraş frumos; era un oraş omogen, un produs architectural şi istoric al evului mediu, o cronică de piatră. Era o cetate formată numai din două straturi, stratul roman şi stratul gotic, căci stratul roman dispăruse de mult timp, exceptând Băile lui Julien, unde ele străbăteau încă coaja groasă a evului mediu. Cât priveşte stratul celtic, nu mai găseai mostre din el, chiar săpând puţuri.

Cinci zeci de ani mai târziu, când Renaşterea veni să amestece la unitatea aceasta aşa de severă şi totuşi aşa de variată, luxul strălucitor al fantaziilor şi sistemelor sale, orgiile sale de bolţi în semicerc romane, de coloane greceşti şi de bolţi gotice, sculptura sa aşa de gingaşă şi de ideală, gustul său deosebit de arabescuri şi de pălămidă, păgânismul său architectural contimporan cu Luther, Parisul fu poate şi mai frumos cu toate că mai puţin armonios vederii şi gândirii. Dar monumentul acela splendid ţinu puţin. Renaşterea nu fu nepărtinitoare; ea nu se mulţumi să ridice, ea vru să răstoarne. Este adevărat că ea avea nevoe de loc. Astfel că Parisul gotic nu fu complect decât un minut. Abia se terminase Saint Jaques de-la-Boucherie şi se şi începuse dărâmarea vechiului Luvru.

De atunci, marele oraş a mers, desfigurându se din zi în zi. Parisul gotic, sub care dispărea Parisul roman, a dispărut la rândul său. Dar se poate spune ce fel de Paris l'a înlocuit?

Există Parisul Caterinei de Medicis, la Tuileries, Parisul lui Henric al II-lea, la Primărie, două edificii de un gust ales încă; Parisul lui Henric al IV-lea la piaţa Regală: faţade de cărămizi cu colţuri de piatră şi cu acoperişuri de olane, case tricolore; Parisul lui Ludovic al XIII lea, la Val de Grace: o architectură scundă, bondoacă, bolţi în formă de mâner de coşuri, nu ştiu ce umflat în coloană şi cocoşat în dom; Parisul lui Ludovic al XIV-lea, la Invalizi: mare, bogat, aurit şi rece; Parisul lui Ludovic al XV lea, la Saint Sulpice: valute, noduri de panglici, nori, fidea şi cicoare, totul în piatră; Parisul lui Ludovic al XVI lea, la Penthenon: Sfântul

Petru din Roma rău copiat (edificiul s'a lăsat în jos spre stânga, ceea ce nu i-a îndreptat însă liniile); Parisul Republicei, la Şcoala de Medicină; un gust mediocru grec şi roman, care seamănă cu Coliseul sau cu Parthenonul, după cum Constituţia din anul III seamănă cu legile lui Minos; în architectură este numit *le goût messidor*; Parisul Restauraţiunei, la Bursă; o colonadă foarte albă suportând o friză foarte netedă; totul este pătrat şi a costat două zeci de milioane.

La fiecare din monumentele acestea caracteristice se alătură, print'o asemănare de gust, de înfăţişare şi de atitudine, un anumit număr de case răspândite în diverse caractere şi pe cari ochii cunoscătorului le distinge şi le datează uşor. Când ştii să vezi, regăseşti spiritul unui secol şi fizionomia unui rege până şi într'un ciocan de poartă.

Parisul actual nu are deci nici o fizionomie generală. Este o colecţie de mostre a mai multor secole, şi cele mai frumoase au dispărut. Capitala nu se măreşte de cât prin case şi ce case! Astfel cum merge Parisul, el se va reînoi la fiecare cincizeci de ani. De aceea însemnătatea istorică a architecturii sale se va şterge din zi în zi mai mult. Monumentele devin în el din ce în ce mai rare şi se pare că sunt sortite să dispară încetul cu încetul, înecate în case. Părinţii noştri aveau un Paris de piatră; fiii noştri vor avea un Paris de ipsos.

Cât priveşte monumentele moderne ale Parisului nou, noi ne vom dispensa bucuroşi de a vorbi despre ele. Nu pentru că noi nu le admirăm după cum trebue. La Sainte Geneviéve de D-l Soufflot este desigur cea mai frumoasă prăjitură de Savoie, care s'a făcut vre-o dată în piatră. Palatul Legiunei de onoare este de asemenea o prăjitură foarte distinsă. Domul halei de grâu este o şapcă de jokeu englez pe o scară mare. Turnurile dela Saint Sulpice sunt două mari clarinete şi sunt de o formă ca ori care alta; telegraful, sucit şi strâmb se abate pe acoperişul lor. Saint-Roch are o intrare care nu se poate compara, în ceeace priveşte măreţia, decât cu Saint-Thomas d'Aquin. El are de asemenea

un calvar într'o pimniţă şi un soare de lemn aurit. Acestea sunt lucruri într'adevăr minunat. Felinarul labirintului Grădinei de Plante este de asemenea foarte ingenios. Cât priveşte palatul Bursei, care este grec prin colonada sa, roman prin bolţile în semicerc a uşilor şi ferestrelor sale, care face parte şi din renaştere prin marea sa boltă, este de sigur un monument foarte corect şi foarte curat; probă este că el este încoronat de o atică cum nu se vede la Atena, frumoasă linie dreaptă, graţios tăiată ici şi colo prin coşuri de căminuri. Dacă adăugăm că este o regulă ca architectura unui edificiu să fie potrivită destinaţiei sale în aşa fel în cât destinaţia aceasta să se arate singură numai după aspectul edificiului, atunci nu am şti cum să ne mai minunăm despre un monument care poate fi indiferent un palat de rege, o Cameră a comunelor, o primărie, un liceu, un mane', o academie, un antrepozit, un tribunal, un muzeu, o cazarmă, un mormânt, un templu, un teatru. Şi totuşi, nu este decât o Bursă. Un mounment trebue apoi să fie adaptat climei. Acesta este evident construit anume pentru cerul nostru rece şi ploios. El are un acoperiş aproape neted ca în Orient, ceeace face ca iarna, când ninge, să i se măture acoperişul ; de sigur că un acoperiş este făcut pentru a fi măturat. Cât priveşte destinaţia aceea despre care vorbeam adineauri, el o îndeplineşte de minune; el este Bursă în Franţa, cum ar fi fost templu în Grecia. Este adevărat că architectul a avut destulă greutate pentru a ascunde cadranul orologiului, care ar fi distrus curăţenia frumoaselor linii ale faţadei ; dar în schimb ai colonada aceea, care circulă în jurul monumentului, şi sub care, în marile zile de sărbătoare religioasă, poate să se desfăşure măreţ teoria agenţilor de schimb şi curtierilor de comerţ. Acestea sunt fără nici o îndoială nişte monumente foarte superbe. Să-i mai adăugăm foarte multe străzi frmoase, amuzante şi variate, ca strada de Rivoli şi eu nu pierd speranţa ca Parisul, văzut din sborul unui balon să nu prezinte într'o zi vederii bogăţia aceea de linii, belşugul acela de amănunte, diversitatea

aceea de aspecte, acel nu ştiu ce de măreţ în simplu şi de neaşteptat în frumos, care caracterizează un damier.

Totuşi, oricât de admirabil vă pare Parisul de acum, refaceţi-l pe Parisul din secolul al cinsprezecelea, reconstruiţi-l în gând; priviţi-l prin mărăcinişul acela surprinzător de turnuleţe, de turnuri şi de clopotniţe; împrăştiaţi-l în mijlocul imensului oraş, sfâşiaţi-l la capătul insulelor, mototoliţi sub bolţile podurilor Sena cu marile ei mocirle verzi şi galbene, mai schimbătoare decât pielea unui şearpe; detaşaţi bine pe un orizont de azur profilul gotic al acestui vechiu Paris: făceţi-i să-i plutească conturul într'o ceaţă de iarnă, care se agaţă de numeroasele sale cârmuiri; cufundaţi-l într'o noapte adâncă şi priviţi jocul ciudat al întunericului şi al luminei în acel tăcut labirint de edificii; aruncaţi-i o rază de lună care să-l desenmeze în mod vag şi faceţi să iasă din ceaţă marile capete ale turnurilor: sau reluaţi silueta aceea neagră, reînviaţi în umbră miile de unghiuri ascuţite ale turnuleţelor şi ale crestelor acoperişurilor, şi faceţi-l să se arate, mai dinţat decât o falcă de rechin, pe cerul de aramă al apusului.

Şi apoi, comparaţi.

Şi dacă voiţi să aveţi despre vechiul oraş o impresie pe care cel modern nu ar putea să vă o mai dea, suiţi-vă într'o dimineaţă de mare sărbătoare, la răsăritul soarelui de Paşte sau de Rusalii, suiţi-vă pe vre-un vârf oarecare de unde să dominaţi capitala întreagă şi asistaţi la deşteptarea tuturor clopotelor. Vedeţi, la un semnal plecat din cer, căci soarele este acela care îl dă, miile acelea de biserici tresărind în acelaşi timp.

Sunt mai întâiu sunete de clopote rare, mergând dela o biserică la alta, după cum muzicanţii se înştiinţează că au să înceapă cântecul.

Apoi, de odată, vedeţi, căci se pare că în anumite momente şi urechea are văzul său, vedeţi ridicându-se în acelaş moment din fiecare clopot un fel de coloană de sgomot, un fel de nor de armonie.

Mai întâiu, vibraţiunea fiecărui clopot se înalţă dreaptă

curată, şi pentru a ne exprima aşa izolată de celelalte, în cerul splendid al dimineţii. Apoi, încetul cu încetul, mărindu-se, ele se contopesc, ele se amalgamează într'un concert măreţ. Nu mai este decât o masă de vibraţiuni sonore, care se degajă fără încetare din nenumărate clopote, care pluteşte, ondulează, isbucneşte, se învârteşte în vârtej deasupra oraşului şi îşi întinde cu mult mai departe de orizont cercul asurzitor al oscilaţiunilor sale. Cu toate acestea marea aceasta, de armonie nu este de loc transparenţa; îi vedeţi şerpuindu-şi aparte fiecare grup de note care scapă din sunări; îi puteţi urmări dialogul, rând pe rând, grav şi ţipător al sfârlezii şi al clopotului cel mare; îi vedeţi sărind octavele dela un clopot la altul; le priviţi avântându-se înaripate, uşoare şi şuerătoare ale clopotului de argint, căzând sparte şi schioape ale clopotului de lemn; admiraţi în mijlocul lor bogata gamă pe care o scoboară şi o sue din nou fără încetare cele şeapte clopote dela Saint Eustadhe; vedeţi alergând totul încoace şi încolo, note clare şi repezi, cari fac trei sau patru zigzaguri luminoase şi dispar ca nişte fulgere. Colo, se află mănăstirea Saint-Martin, cântăreaţă înţepată şi hodorogită; ici vocea sinistră şi încruntată a Bastiliei: dincolo, turnul cel mare al Luvrului, cu talia sa scundă. Regescul sunet al clopotelor Palatului aruncă fără încetare din toate părţile triluri strălucitoare, peste cari cad la pauze egale grelele bălăngănituri ale turnului cu clopote de alarmă dela Notre Dame, cari le fac să scapere ca nicovala sub ciocan. Din când în când, vedeţi trecând sunete de toate formele, cari vin din tripla salvă a lui Saint Germain des-Prés. Apoi iar, din când, în când, masa aceea de sgomote sublime se întredeschide şi lasă să treacă stretta lui Ave Maria, care isbucneşte şi luceşte ca o broşe de stele. Dedesubt, în partea cea mai adâncă a concertului, distingeţi în mod confuz cântecul interior al bisericilor care transpiră prin porii vibrători ai boltelor lor. — De sigur, aceasta este o operă, care face să fie ascultată.

De obiceiu, sgomotul care se aude din Paris ziua,

este oraşul care vorbeşte; noaptea, este oraşul care respiră; aci este oraşul care cântă Ascultaţi deci acest cântec al clopotelor; răspândiţi asupra ansamblului murmurul unui jumătate de milion de oameni, plângerea eternă a fluviului, şuerăturile infinite ale vântului, quartor-ul grav şi îndepărtat al celor patru păduri aşezate pe colinele orizontului ca nişte imense orgi; ştergeţi-i ca şi într'o culoare pierdută, tot ceeace sunetul de clopote central ar avea ca prea răguşit sau ca prea ascuţit, şi spuneţi, dacă cunoaşteţi pe lume ceva mai bogat, mai vesel, mai aurit, mai strălucitor decât zgomotul acesta de clopote şi de clopoţele; decât cuptorul acela de muzică; decât acele zece mii de voci de bronz cântând toate deodată în flaute de piatră înalte de trei sute de picioare; decât cetatea aceasta care nu mai este decât o orchestră; decât simfonia aceasta care face sgomotul unei furtuni.

CAPITOLUL AL PATRULEA

I

Inimile bune

Cu şasesprezece ani mai înainte de epoca când se petrece istoria aceasta, într'o frumoasă dimineaţă a Duminicii Tomii, o creatură vie fusese depusă, după leturghie, în biserica Notre Dame, pe patul de lemn înţepenit în tindă, la stânga, în faţa *marei imagini* a sfântului Cristof, pe care figura sculptată în piatră a lui Antoine des Essarts, cavaler, o privea din genunchi din 1413, când s-au gândit să arunce jos şi, pe sfânt şi pe credincios. Pe patul acela de lemn era obiceiul să se expună carităţii publice copiii găsiţi. Ii lua de acolo cine voia. In faţa patului de lemn se afla un basin de aramă pentru pomeni.

Fiinţa aceea în viaţă, care, zăcea pe scândura aceea în dimineaţa Duminicii Tomii, din anul Mântuitorului 1467, părea că aţâţa într'un mare grad curiozitatea grupului destul de mare, care se adunase în jurul patului de lemn Grupul era format în mare parte din persoane din sexul frumos. Nu erau aproape decât femei bătrâne. In primul rând şi, dintre cele mai aplecate deasupra patului, observai patru pe cari după mantalele lor ce-

nuşii, le ghiceai că trebue să facă parte din vre-o confrerie cucernică. Nu văd de loc inconvenientul pantru care istoria nu ar transmite posterităţii numele celor patru discrete şi venerabile domnişoare. Acestea erau: Agnés la Herme, Jehanne de la Tarne, Henriette Gaultière, la Gauchère, la Violette, toate patru văduve, toate patru femei simple dela capela Etienne Haudry, ieşite din casa lor, cu permisiunea superioarei lor şi în conformitate cu statutele lui Pierre d'Ailly, pentru a veni să audă slujba religioasă.

De altfel, dacă aceste brave femei observau pentru un moment statutele lui Pierre d'Ailly, ele călcau, de sigur, bucuros, pe acelea ale lui Michel de Brache şi ale cardinalului de Pise, care le prescriau într'un mod atât de neuman, tăcerea.

— Ce însemnează aceasta, soră? zicea Agnès lui Gauchère, privind mica creatură expusă, care plângea şi se mişca pe patul de lemn, cu totul speriată de atâtea priviri.

— Unde o să ajuegem, zicea Jehanne, dacă astfel se fac copii astăzi.

— Eu nu mă pricep la copii, reluă Agnès, dar faptul că privim pe acesta, trebue să fie un păcat.

— Acesta nu este un copil, Agnès.

— Este o maimuţă necompletă, observă Gauchère.

— Este o minune, reluă Henriette la Gaultière.

— Atunci, remarcă Agnès, aceasta este a treia dela Duminеca lui *Loetare*. Căci nu au trecut opt zile de când am avut minunea batjocoritorului de pelerini pedepsit dumnezeeşte de Notre Dame d'Aubervilliers, şi aceasta era a doua minune a lumei.

— Este un adevărat monstru de nelegiuire, acest aşa zis copil găsit, reluă Jehanne.

— El sbiară să surzească şi pe un cântăreţ bisericesc, continuă Gauchère.—Taci odată, mic urlător!

— Când te gândeşti că grozăvia aceasta este trimeasă de D. de Reims D-lui de Paris! adaugă la Gauchère împreunându-şi mâinile.

— Eu cred, zicea Agnès la Herme, că acesta este

un dobitoc, un animal, produsul unui ovreiu cu o scroafă; ceva în fine care nu este creştin şi pe care trebue să-l arunci în apă sau în foc.

— Sper că nu va fi cerut de nimeni.

— Ah, Doamne! exclamă Agnès, nenorocitele acelea de doici cari se află acolo in azilul copiilor găsiţi, care se află în josul străzii scoborând pe râu, lângă Monseniorul episcop, dacă are să li se aducă ca să alăpteze pe acest mic monstru? Aşi, da să sugă mai bine unui strigoiu.

— Este oare proastă, sărmana aceea de la Herme! reluă Jehanne; nu vedeţi, soră, că monstrul acesta mic are cel puţin patru ani şi că lui i-ar place mai bine maşina de învârtit frigarea decât gurguiu D-tale.

Intr'adevăr, nu era un nou născut «acel mic monstru». (noi înşine am fi foarte încurcaţi că să-l calificăm altfel). Era o masă mică foarte colţuroasă şi foarte neastâmpărată, închisă într'un sac de pânză cu iniţialele lui Guillaume Chartier, pe atunci episcop de Paris, cu un cap care ieşea afară. Capul acela era un lucru destul de diform. Nu vedeai pe el decât o pădure de păr roşu, un ochiu, o gură şi dinţi. Ochiul plângea, gura ţipa şi dinţii nu păreau că vor altceva decât să muşte. Totul se sbătea in sac spre mare uimire a mulţimei, care se mărea şi se reînoia fără încetare prinprejur.

Doamna Alöise de Gondelaurier, o femee bogata şi nobilă, care ţinea de mână o fată frumoasă de vre-o şase ani aproape şi care purta un voal lung la cornul de aur al bonetii sale, se apropiă când trecu pe dinaintea patului şi privi un moment pe nenorocita creatură, pe când fermecătoarea sa fetiţă Fleur-de Lys de Gondelaurier, toată îmbrăcată în mătase şi catifea, smulgea cu frumoasele sale degete tablia permanentă agăţată de lemnul patului: *Copii găsiţi.*

— Să spun drept, zise doamna întorcându-se cu scârbă, eu credeam că nu se expunea aci decât copii.

Ea întoarse spatele, aruncând în bazin un florin de argint care răsună printre parale şi făcură pe femeile simple dela capela Etienne-Haudry să deschidă ochii mari.

Peste un moment, seriosul şi savantul Robert Mistricolle, protonotarul regelui, trecu cu o enormă carte de rugăciuni sub un braţ, având la braţul celalt pe soţia sa (domnişoara Guillemette la Mairesse), având astfel la dreapta şi la stânga sa pe cei doi regulatori ai săi, pe cel spiritual şi pe cel temporal.

— Copil găsit! zise el după ce examinase obiectul. Găsit pe semne pe parapetul fluviului Phlégèto!

— Nu i se vede decât un ochiu, observă domnişoara Guillemette. Pe celalt are un neg.

— Nu este un neg, reluă Robert Mistricolle. Este un ou, care cuprinde un alt drac la fel cu acesta, care poartă un alt ou mic, care conţine un alt drac, şi aşa mai departe.

— De unde o ştiţi aceasta? întrebă Guillemette la Mairesse.

— Eu o ştiu cu siguranţă, răspunse protonotarul.

— Domnule protonotar, întrebă Gauchère, ce prevestiţi despre acest pretins copil găsit?

— Cele mai mari nenorociri, răspunse Misticolle.

— Ah! Dumnezeule! zise o bătrână din auditoriu, a fost o molimă grozavă anul trecut şi se spune că Englezii au să debarce împreună cu ea la Harefleu.

— Lucrul acesta va împiedeca poate pe regină să vină la Paris în luna lui Septembrie, reluă o alta; negoţul merge şi aşa destul de rău!

— Eu sunt de părere, esclamă Jehanne de la Tarme, că ar fi mai bine pentru poporul de jos al Parisului, ca acest mic vrăjitor să fie culcat pe o legătură de surcele de cât pe o scândură,

— Pe o frumoasă legătură de surcele aprinse! adăugă bătrâna.

— Lucrul acesta ar fi mai prudent, zise Mistricolle. De câteva momente un preot tânăr asculta raţionamentul femeiilor şi sentinţele protonotarului. Avea o figură severă, o frunte largă, o privire adâncă. El dete la o parte mulţimea, în tăcere, examină pe *micul vrăjitor* şi întinse mâna spre el. Era şi timpul, căci toate drept credincioasele îşi lărgeau buzele după *frumoasa legătură de surcele în flăcari.*

— Eu adopt pe copilul acesta, zise preotul.

El îl luă în mantaua sa și plecă. Asistența îl urmări cu o privire încremenită. Peste un moment, el dispăruse prin Poarta Roșie, care conducea atunci din biserică la mănăstire.

Când se mai desmeticiră, Jehanne de la Tarme se aplecă la urechia lui la Gaultiere

— Vă spusesem eu soră, că tânărul acesta de cleric Claude Frollo este un vrăjitor,

II

Claude Frollo.

Intr'adevăr, Claude Frollo nu era un personaj ordinar.

El aparținea uneia din familiile acelea mijlocii, cari se numea, indeferent, în limbajul impertiment al secolului trecut, înalta burghezie sau mica noblime.

Familia aceasta moștenise dela frații Paclet domeniul de Tirechape, care ținea de episcopia Parisului și ale cărei două zeci și una de case fuseseră în secolul al treisprezecelea obiectul atâtor pledoarii în fața tribunalului. Ca posesor al acestui domeniu, Claude Frollo era unul dintre cei *douăzeci și unu* de seniori ce pretindeau dări în Paris și mahalalelor sale și s a putut vedea mult timp numele său înscris in calitatea aceasta între hotelul de Tancarville, apartinând lui François le Rez și liceul de Tours, în hrisoavele depuse la Saint Martin-des-Champs.

Claude Frollo fusese destinat din copilărie de către părinții săi pentru slujba de preot, Fusese învățat să stea cu ochii în jos și să vorbească încet. De mic copil, tatăl său îl închisese în liceul de Torchi în l'Université. Acolo crescuse el, pe cartea de rugăciuni și pe lexicon.

El era, dealtmintrelea, un copil trist, serios. grav, care studia cu ardoare și învăța repede. El nu țipa în recreații, rare ori se amesteca în tămbălăurile străzii du Tonarre, nu știa ce înseamnă *dare alapas et capillos la-*

niare şi nu luase parte la răsvrătirea aceea din 1463, pe care cronicarii o înregistrează cu gravitate sub titlul de «A şasea turburare a Universităţii». Rare ori i se întâmpla să-şi bată joc de sărmanii şcolari dela Montaigu pentru ale lor *cappetes* dela cari îşi trăgeau numele, sau de bursierii liceului de Dormans pentru tonsura lor şi mantaua lor compusă din trei feluri de pânză: albastră-verzue, albastră-deschis şi violet, *azurin coloris et bruni* cum spune un hrisov al cardinalului des Quatre Couronnes.

In schimb, el frecuenta regulat micile şi marile şcoli din stradă Saint Jean de Beauvais. Primul elev pe care abatele de Saint Pierre de Val, în momentul de a-şi începe lectura sa de drept canonic, îl zărea totdeauna răzămat în fata catredrei sale, de un stâlp al şcoalei Saint Vendregesile, era Claude Frollo, înarmat cu călimara sa de corn, înmuindu-şi pana şi scriind pe genunchiul său ros şi iarna suflându-şi în mâini. Primul auditor, pe care Miles d'Isliers, doctor în decrete, îl vedea sosind în fiecare Luni de dimineaţă, abia răsuflând, la deschiderea porţilor şcoalei du Chef-Saint-Denis, era Claude Frollo. Astfel, la vârsta de şaisesprezece ani, tânărul cleric ar fi putut să ţină piept, în teologia mistica, unui părinte de al bisericii; în teologia canonică, unui părinte de al şoborului; în teologia scoalistică, unui doctor dela Sorbona.

După ce învăţase teologia, el începuse să studieze decretele.

Dela *Maître des Sentences* el căzuse pe *Capitulaires de Charlemagne*. Şi succesiv el devorase, în înfometarea sa după ştiinţă, decrete după decrete, pe acelea ale lui Théodore, episcop d'Hispale pe acelea ale lui d'Yves, episcop de Chartes; apoi decretul lui Gratien care succedă capitularelor lui Carol magnul; apoi culegerea lui Grégoire IX; apoi epistola *Super specula* a lui Honorius III. El îşi făcu clară şi familiară perioada aceea vastă şi tumultoasă a dreptului civil şi a dreptului canonic în luptă şi în lucru în chaosul evului mediu, perioadă pe care episcopul Théodore o începe în 618 şi pe care o închee în 1227 papa Gégoire.

După ce mistui decretul, el se apucă de medicină și de artele liberale. El studiă știința ierburilor, știința alifiilor. El deveni expert în febre și în contuziuni. Jacques d'Espars l-ar fi declarat medic fizician; Richard Hellain, medic chirurg. El parcuse de asemenea toate treptele de licență, de maestru, de doctor ale artelor. El studiă limbile, latina, greaca, ebreea, întreit sanctuar foarte puțin frecuentat pe atunci. La vârsta de optsprezace ani el trecuse prin cele patru facultăți. Pentru tânărul acesta se părea că viața are un scop unic să știe.

Cam pela epoca aceea, vara foarte călduroasă din anul 1466 făcu să isbucnească acea molimă îngrozitoare, care ucise mai mult de patruzeci de mii de ființe în vicomteul Parisului, și între alții, zice Jean de Troyes și pe «Arnoul, astrolog al regelui, care era un om foarte bun, înțelept și plăcut». Se răspândi svonul în l'Université că strada Tirechappe era în deosebi pustiită de către boală. Tocmai acolo stăteau, în mijlocul domeniului lor, părinții lui Claude. Tânărul școlar alergă foarte alarmat la casa părintească. Când el intră în ea, tatăl și mama sa erau morți din ajun. Un frate mic de al său, care se afla în leagăn, trăia încă și țipa părăsit în leagănul său. Aceasta era singura ființă ce-i mai rămânea lui Claude din familia sa. Tânărul luă copilul în brațele sale și plecă gânditor. Până atunci, el nu trăise decât în știință; acum el începea să trăiască în viață.

Catastrofa aceasta fu o criză în existența lui Claude. Orfan fiul cel mai mare, șef al familiei la vârsta de nousprezece ani, el se simți rechemat din reveriile școalei la realitățile acestei lumi într'un mod aspru. Atunci, mișcat de milă, începu să fie cuprins de pasiune și de devotament pentru copilul acela, fratele său; lucru ciudat și dulce ca el să fie cuprins de o dragoste umană, el care nu iubise încă decât cărțile.

Dragostea aceasta se mări într'un mod ciudat. Într'un suflet așa de nou, ea fu ca cea dintâiu iubire. Separat din copilărie de părinții săi, pe cari el abia îi cunoș-

cuse, închis ca în niște ziduri în cărțile sale, lacom înainte de orice de a studia și de a învăța, atent exclusiv până atunci la inteligența sa, care se dilăta în știință, la imaginea sa, care să mărea în literatură, sărmanul școlar nu avusese încă vremea să-și simtă locul inimii.

Fratele acela tânăr, fără mamă și fără tată, copilașul acela care îi cădea deodată din cer pe brațe, făcu din el un om. El observă că în lume era altceva decât teoriile Sorbonii și versurile lui Homer; că omul avea nevoe de afecțiuni; că viața fără dragoste și fără iubire nu era decât o mașinărie ne unsă, scârțâitoare și neplăcută. Atât numai că el își închipui, căci el era în vârsta când iluziile nu sunt însă înlocuite decât tot prin iluzii, că afecțiunile de sânge și de familie erau singurele necesare, și că un frate mic de iubit ajungea pentru a ocupa o existență.

El iubi deci pe micul său Jehan cu pasiunea unui caracter profund, arzător, tăcut. Acea sărmană și plăpândă creatură, frumoasă, blondă, trandafirie și cu părul creț, orfanul acela fără alt sprijin decât un orfan, îl mișca până în fundul sufletului; și cugetător serios cum era, el începu să se gândească asupra lui Jehan cu o milă foarte mare. Se îngriji de el ca de ceva foarte fragil și foarte recomandat atențiunei. El fu pentru copil mai mult decât un frate, el îi deveni o mamă.

Micul Jehan pierduse pe mama sa pe când sugea încă. Claude îl dete la o doică. In afară de Tirechappe, el moștenise dela tatăl său domeniul du Moulin, care ținea de turnul pătrat de Gentilly. Era o moară pe o colină, lângă castelul de Winchestre (Bicêtre). Acolo se afla o morăreasă care lăpta un copil frumos; nu era departe din l'Université până acolo: Claude îi aduse el însu-și pe micul său Jehan.

De atunci, simțind că are de purtat o greutate, el luă viața foarte în serios. Gândul micului său frate deveni nu numai recreația sa, ci și scopul studiilor sale. El se hotărî să se consacre cu totul unui viitor de care el răspundea în fața lui Dumnezeu și să nu aibă

nici odată altă soţie, alt copil decât fericirea şi viitorul fratelui său. El se legă deci mai mult ca nici odată de vocaţia sa clericală. Meritul său, ştiinţa sa, calitatea sa de vasal imediat al episcopului de Paris, îi deschideau mari de tot porţile Bisericii. La vârsa de douăzeci de ani, prin dispensă specială a sfântului scaun, el era preot şi deservea ca cel mai tânăr dintre capelani dela Notre-Dame, altarul care se numeşte, din cauza leturghiei târzi care se face acolo, *altare pigrorum*.

Acolo, mai mult ca nici odată cufundat în scumpele sale cărţi, pe cari el nu le părăsea decât pentru a alerga pentru un ceas la domeniul du Moulin, amestecul acela de ştiinţă şi de austeritate îi atrăsese îndată respectul şi admiraţia mănăstirii. Dela mânăstire, reputaţia sa de savant trecuse în popor, unde ea se schimbase puţin, lucru obişnuit pe atunci, în renumele de vrăjitor.

Tocmai în momentul când el se întorcea, în ziua de Duminica Tomii, după ce îşi oficiase slujba pentru leneşi la altarul lor, care se afla lângă uşa stranei, comunicând cu tinda, la dreapta, aproape de imaginea Fecioarei, se întâmplase că atenţia îi fusese atrasă de grupul acela de bătrâne, cari ţipau în jurul patului copiilor găsiţi.

Atunci el se apropiase de nenorocita mica creatură, aşa de urâtă şi atât de ameninţată. Durerea aceea îngrozitoare, diformitatea, părăsirea aceea, gândul tânărului său frate, chimera care îi cuprinse deodată gândul că dacă el ar muri, scumpul şi micul său Jehan ar putea foarte bine de asemenea şi el să fie aruncat într'un mod ticălos pe scândurile copiilor găsiţi, toate acestea îi veniseră în gând de odată, o mare milă se ridicase în inima sa şi el luase copilul.

Când el scoase copilul acela din sac, îl găsi foarte diform, într'adevăr. Sărmanul nenorocit avea un neg pe ochiul stâng, capul între umeri, coloana vertebrală îndoită, sternul proeminent, picioarele strâmbe; dar părea vioiu; şi cu toate că fu imposibil de a şti ce limbă vorbea el, ţipatul său anunţa oarecare forţă şi oarecare sănătate. Mila lui Claude se mări văzând urâ-

ţenia aceea; el jură în sufletul său de a creşte pe copilul acela pentru dragostea fratelui său, pentru ca oricare ar fi în viitor greşelile micului Jehan, să aibă în mână caritatea aceea făcută pentru el. Era un fel de plasament al operilor bune, pe care îl făcea asupra capului tânărului său frate; era o marfă de bune acţiuni pe care el voia să i-o strângă dinainte, pentru cazul când micul ştrengar, într'o zi, s'ar găsi lipsit de banii aceia, singurii cari au trecere în raiu.

El boteză pe copilul său adoptiv şi l numi *Quasimodo*, fie că el voi să însemneze prin aceasta ziua când îl găsise, fie că el voise să caracterizeze prin numele acesta cât de mult sărmana mică creatură era incomplectă şi abia schiţată. Intr'adevăr, Quasimodo, chior, cu picioarele sucite, cocoşat, nu era decât *abia* un om.

III.

Immanis pecoris custos, immanior ipse

Ori, în 1482, Quasimodo crescuse. El devenise de mai mulţi ani, trăgătorul clopotelor dela Notre-Dame, mulţumită tatălui său adoptiv, Claude Frollo, care devenise archidiacon de Josas, mulţumită suzeranului său Louis de Beaumont, care devenise episcop de Paris în 1472, la moartea lui Giullaume Chartier, mulţumită ocrotitorului său Oliveir le Daim, bărbier al regelui Ludovic al XI lea prin graţia lui Dumnezeu.

Quasimodo era deci sunător al clopotelor dela Notre-Dame. Cu trecerea vremii, se formase nu ştiu ce legătură intimă, care unea pe sunător de biserică. Despărţit pentru totdeauna de lume prin îndoita fatalitate a naşterii sale necunoscute şi a naturei sale diforme, închis din copiiărie în cercul dublu şi de netrecut, sărmanul nenorocit se obişnuise să nu mai vadă nimic dincolo de cucernicile ziduri, cari îl culcaseră la umbra lor. Notre-Dame fusese succesiv pentru el, după cum creştea şi se desvolta, oul, cuibul, casa, patria, universul.

Şi cu siguranţă că exista un fel de armonie miste-

rioasă şi preexistentă între creatura aceea şi edificiul acela.

Când, mic de tot încă, el se târa sucindu-se şi sărind pe sub întunericul bolţilor sale, el părea cu faţa sa omenească şi cu membrele sale de animal, reptila naturală a podelii aceleia umede şi întunecate, pe care umbra capitelurilor romane proecta atâtea forme ciudate.

Mai târziu, prima dată când el se agăţă în mod maşinal de frânghia turnurilor şi se atârnă punând în mişcare clopotul, lucrul acesta făcu lui Claude, tatăl său adoptiv, efectul unui copil a cărui limbă se desleagă şi care începe să vorbească.

Astfel, încetul cu încetul, desvoltându-se mereu pentru serviciul catedralei, dormind în ea, trăind în ea, neeşind din ea aproape nici odată, fiind influenţat în tot momentul de apăsarea ei misterioasă, el ajunse să i se semene, să i se încrusteze, pentru a ne exprima aşa, să facă parte integrantă din ea. Unghiurile sale ascuţite intrau, ierte mi se figura aceasta, în unghiurile deschise ale edificiului. şi el părea nu numai locuitorul ei, dar încă şi conţinutul ei natural.

S'ar putea spune că el îi luase forma după cum melcul ia forma căsuţei sale. Ea era locuinţa sa, gaura sa, acoperişul său. Exista între vechea biserică şi el o simpatie instinctivă aşa de adâncă, atâtea afinităţi materiale, încât el era lipsit de ea într'un oarecare mod, ca broasca ţestoasă de carapacea ei. Aspra catedrală era carapacea lui.

Este inutil de a avertiza pe cititor să nu ia după litera cărţii figurile pe cari noi suntem siliţi de a le întrebuinţa aci, pentru a exprima unirea aceea ciudată simetrică, imediată, aproape consubtanţială a unui om şi a unui edificiu. Este inutil de a spune de asemenea cât de familiară devenise pentru el catedrala în timpul unei atât de intime coabitări. Locuinţa aceea îi era cunoscută. Ea nu avea nici o pivniţă în care Quasimodo să nu fi intrat, nici o înălţime pe care să nu se fi suit. I se întâmpla de multe ori să se sue pe faţadă la mai multe înălţimi, ajutându-se pentru aceasta numai de asperităţile sculpturii

Turnurile, pe suprafaţa exterioară a cărora era văzut adesea târându se ca o omidă, care se strecoară pe un zid drept, acei doi giganţi gemeni aşa de ameninţători, aşa de temuţi, nu i produceau nici ameţeală, nici groază, nici pierdere a cumpătului; văzându-i aşa de blânzi în mâna sa, aşa de uşor de suit, ai fi zis că el îi domesticise. Tot sărind, suindu-se, sbeguindu-se în mijlocul prăpăstiilor giganticei catedrale, el devenise oarecum maimuţă şi cămilă, ca copilul calabrez care înoată înainte de a merge şi se joacă, mic de tot, cu marea

Dealtfel, nu numai corpul său părea că se fasonase după catedrală, ci şi spiritul său. In ce stare se găsea sufletul acela? Ce îndoitură contractase el, ce formă luase el, sub învelişul acela rachitic, în viaţa aceea sălbatică, ar fi greu de determinat. Quasimodo se născuse chior, cocoşat, şchiop. Cu multă greutate şi cu multă răbdare ajunsese Claude Frollo să l înveţe să vorbească. Dar o fatalitate era agăţată de sărmanul copil găsit. Sunător de clopote la Notre-Dame, la vârsta de patrusprezece ani, o nouă infirmitate venise să-l desăvârşească; clopotele îi rupsese timpanul, el devenise surd. Singura poartă pe care natura i-o lăsase larg deschisă asupra luminii se închisese brusc pentru totdeauna.

Inchizându se, ea opri mica rază de veselie şi de lumină, care putea pătrunde în sufletul lui Quasimodo. Sufletul acesta căzu într'o noapte adâncă. Tristeţea nenorocitului deveni incurabilă şi complectă, ca şi diformitatea sa. Să adăugăm că surditatea sa îl făcuse oarecum mut. Căci, pentru a nu da ocaziune altora să râdă, din moment când el se văzu surd, el se hotărî să păstreze o tăcere pe care el nu o rupea nici odată, decât când se afla singur. El îşi legă de bună voe limba aceea pe care Claude Frollo avusese atâta de furcă ca să-i o deslege. De aci rezulta că atunci când nevoia îl constrângea să vorbească, limba sa era greoaie, neîndemânatecă şi ca o poartă ale cărei ţâţâni sunt ruginite.

Dacă acum am încerca să pătrundam până în sufletul lui Quasimodo prin scoarţa aceea groasă şi tare;

dacă am putea sonda adâncimile organizației acelei rău făcute; dacă ne-ar fi dat să privim cu o lumânare în spatele acelor organe fără transparență, să explorăm interiorul întunecat al acelei creaturi opace, să-i luminăm cutele cele mai tainice, îndoituri absurde și să aruncăm deodată o vie lumină pe oglinda mișcătoare băgată în peștera aceea, noi am găsi-o desigur pe nenorocita de ea în vre-o atitudine umilă, încovoiată și rachitică, ca prizonierii aceia ai Veneției, cari îmbătrâneau îndoiți într'o cutie de piatră prea joasă și prea scurtă.

Este cert că spiritul se atrofiază într'un corp necomplect. Quasimodo abia simțea mișcându-se în el un suflet făcut după chipul său. Impresiunile obiectelor sufereau o refracție foarte mare înainte de a ajunge la gândirea sa. Creerul său era un mediu deosebit; ideile cari îl străbăteau ieșeau toate din el sucite. Reflexia care provenea din refracția aceea era natural divergentă și deviată.

Din cauza aceasta, mii de iluzii optice, mii de aberații de judecată, mii de îndepărtări în cari rătăcea gândirea sa, când nebună, când idioată.

Primul efect al acestei fatale organizații, era de a-i turbura privirea pe care o arunca asupra lucrurilor.

El nu primea dela ele aproape nici o percepție imediată. Lumea exterioară îi părea cu mult mai îndepărtată decât nouă.

Al doilea efect al nenorocirii sale, era că ea îl făcea rău.

El era rău într'adevăr, pentru că era sălbatec; el era sălbatec pentru că era urât. Era o logică în natura sa, ca și în a noastră.

Forța sa, așa de extraordinar desvoltată, era o cauză în plus a răutății sale. *Malus puer robustus*, zice Hobbes.

De altfel, trebue să recunoaștem lucrul acesta, răutatea nu era poate înăscută în el. Dela primii săi pași printre oameni, el se simțise, apoi el se văzuse huiduit, înjosit, respins. Vorba omenească pentru el era totdea-

una o batjocură sau un blestem Mărindu se, el nu găsise decât ura în jurul său. El o prinsese. El căpătase răutatea generală. El ridicase de jos arma cu care făcese rănit.

La drept vorbind, el nu şi întorcea faţa decât cu părere de rău spre oameni. Catedrala lui îi ajungea. Ea era populată de figuri de marmoră, regi, sfinţi, episcopi, cari cel puţin ei nu i râdeau în nas şi nu aveau pentru el decât o privire liniştită şi binevoitoare. Celelalte statui, ca acelea ale monştrilor şi ale dracilor, nu aveau ură contra lui, Quasimodo. El le semăna prea mult pentru a fi urât. Ele îşi băteau joc mai de grabă de ceilalţi oameni. Sfinţii erau amicii săi şi îl binecuvântau; monştrii erau prietenii săi şi îl păzeau. De aceea el îşi deschidea sufletul de multe ori lor. De aceea el petrecea câte o ată ceasuri întregi, stând pe vine în faţa vre uneia din statuele acelea şi vorbind singur cu ea. Dacă cineva apărea, el fugea ca un amant susprins în serenada sa.

Şi catedrala nu era pentru el numai societatea, ci şi universul, ci şi toată natura. El nu visa alţi spalieri decât geamurile colorate totdeauna în floare, altă umbră decât pe aceea a frunzişurilor de piatră cari se desfăşurau încărcate de pasări în stuful capitelurilor saxone, alţi munţi decât turnurile colosale ale bisericii, alt ocean decât Parisul care vâjia la picioarele lor.

Ceeace el iubea înainte de orice în edificiul acela părintesc, ceea ce i deştepta sufletul şi îl făcea să-şi deschidă sarmanele sale aripi, pe care el şi le ţinea strânse într'un mod aşa de mizerabil în peştera sa, ceea ce l făcea câte odată fericit, erau clopotele. El le iubea, el le mângâia, le vorbea, le înţelegea. Dela clopotul turnuleţului până la clopotul cel mare al intrării principale, el pe toate le îndrăgea. Clopotele celor două turnuri erau pentru el ca două mari colivii ale căror păsări crescute de el, nu cântau decât pentru el.

Cu toate acestea erau tot clopotele acelea cari îl asurziseră, dar mamele iubesc adesea mai mult pe copilul care l-a făcut să sufere mai mult.

Este adevărat că vocea lor era singura pe care el putea să o mai audă încă. Pentru motivul acesta, clopotul cel mare era favoritul său. Pe el îl prefera din familia aceea de fete sgomotoase, care se învârteau de colo până colo în jurul lui, în zilele de sărbătoare. Clopotul cel mare se numea *Maria*. El era singur în turnul dela sud cu sora sa Jacqueline, clopot mai mic, închis într'o colivie mai mică, lângă a sa. Jacqueline aceasta se numea aşa după numele soţiei lui Jean Montagu, care îi dăduse bisericii, ceeace nu-l împiedicase să se ducă să figureze fără cap la Montfaucon. In cel de al doilea turn, se aflau alte şase clopote şi în sfârşit cele şase mai mici locuiau în clopotniţa de deasupra ferestrii, cu clopotul de lemn, care nu era sunat decât începând din Joia Mare după prânz până în dimineaţa ajunului Paştelor. Quasimodo avea deci cinsprezece clopote în haremul său, dar *Maria* cea groasă era favorita.

Nici nu vă puteţi face o idee despre bucuria lui în zilele de mare sărbătoare. In momentul când archidiaconul îi dădea drumul şi îi zicea: Du te! el suia scara clopotului mai repede decât ar fi scoborât o un altul.

El intra abia răsuflând în camera aeriană a clopotului cel mare; îl privea un moment cu draposte; apoi îi adresa încet cuvântul, îl mângâia cu mâna, ca pe un cal bun care are să facă un drum lung. El îl plângea pentru osteneala pe care avea să o îndure.

După aceste prime mângâieri, el striga ajutorilor săi, aşezaţi în etajul inferior al turnului, să înceapă. Aceştia se atârnau de frânghii, scripetele ţipau şi cnorma capsulă de metal se mişca încet Quasimodo, palpitând, îl urmărea cu privirea. Prima lovitură a limbei făcea să se cutremure schela pe care el se suise. Quasimodo vibra cu clopotul. Vah! striga el cu un hohot de râs nebun. In timpul acesta, mişcarea clopotului cel mare se iuţea şi pe măsură ce el parcurgea un unghiu mai deschis, ochiul lui Quasimodo se deschidea de asemenea din ce în ce mai strălucitor şi mai înflăcărat. In sfârşit, bălănganitul cel mare începea, tot turnul tremura,

lemnărie, plumb, pietre, totul mârâia de odată, dela șa-rampoii fundației până la treflele cununei. Quasimodo mergea fierbând în clocote; el se ducea, venea; el tremura împreună cu turnul, din cap până în picioare. Clopotul, lăsat liber și înfuriat, arăta alternativ celor doi pereți ai turnului gura sa de bronz, de unde ieșea șueratul acela de furtună, care se aude până la patru leghe. Quasimodo se așeza în fața gurii acelea deschise; el se lăsa pe vine, se ridica când clopotul se mișca plecând, aspira șueratul acela uimitor, privea rând pe rând piața adâncă care furnica la două sute de pași sub el și enorma limbă de aramă care venea din secundă în secundă să i urle în urechi. Acesta era singurul cuvânt pe care el îl auzea, singurul sunet care putea turbura pentru el liniștea universală. El se mărea auzindu-l, ca o pasăre la soare. De odată, frenezia clopotului îl cuprindea; privirea sa devenea extraordinară; el aștepta clopotul cel mare în trecere, cum păianjenul așteaptă musca, și se arunca deodată asupra lui orbește. Atunci agățat deasupra abisului, aruncat în balansarea îngrozitoare a clopotului, el apuca monstrul aerian de urechi, îl strângea între genunchii săi, îi dădea pinteni cu călcâele sale și mărea, cu toată isbirea și cu toată greutatea corpului său, furia bălăngănitului. În timpul acesta, turnul se clătina; el țipa și scrâșnia din dinți; părul său roșu se sbârlea, pieptul său făcea sgomotul unei foale, ochiul său arunca flacări, clopotul monstruos necheza abia răsuflând sub el, și atunci nu mai era nici clopotul cel mare al lui Notre-Dame, nici Quasimodo, era un vis, un vârtej, o furtună; amețeala călare pe sgomot; un spirit agățat de o crustă sburătoare; un ciudat centaur, jumătate om, jumătate clopot; un fel de Astolphe oribil dus de un minunat cal înaripat de bronz viu.

Prezența ființei aceleia extraordinare făcea să circule în toată catedrala nu știu ce suflu de viață. Părea că pleacă din el, cel puțin după spusele superstițiilor mulțimei, o emanație misterioasă, care însuflețea toate pietrele lui Notre-Dame și făcea să palpite sufletul vechei biserici. Ajungea ca să se știe că el se afla acolo pentru

ca mulţimei să i se pară că vede trăind şi mişcându-se miile de statui ale galeriilor şi ale intrărilor. Şi la drept vorbind, catedrala părea o creatură supusă şi ascultătoare în mâna lui; ea aştepta voinţa lui pentru a şi înălţa marea sa voce; ea era stăpânită şi plină de Quasimodo ca de un geniu familiar.

Ai fi zis că el făcea pe imensul edificiu să respire. El era pretutindeni, la drept vorbind, el se înmulţea pe toate punctele monumentului. Aci se zărea cu spaimă pe cea mai mare înălţime a unuia dintre turnuri o fiinţă ciudată, care se suia, şerpuia, mergea pe patru labe, scobora în afară deasupra abisului, sărea din colţ în colţ şi se ducea să scotocească vre-o gorgonă sculptată: era Quasimodo care gonea din cuib pe corbi. Aci observai în vre un colţ întunecos al bisericii un fel de chimeră vie, stând pe vine şi posomorâtă: era Quasimodo gânditor. Aci observai sub un clopot un cap enorm şi un pachet de membre desordonate balansându-se cu furie de capătul unei frânghii: era Quasimodo care suna vecernia sau angelus. Adesea, noaptea, vedeai rătăcind o formă hidoasă pe slaba balustradă tăiată ca o dantelă, care încununează turnurile şi înconjura absida: era iarăşi cocoşatul d-la Notre-Dame. Atunci, spuneau vecinele, toată biserica lua o înfăţişare oarecum fantastică, supranaturală, îngrozitoare; ochi şi guri se deschideau ici şi colo; se auzeau, lătrând câinii, şerpii şi tarascii de piatră, cari veghiază zi şi noapte cu gâtul întins şi cu gura deschisă, în jurul monstruoasei catedrale; şi dacă era într'o noapte de Crăciun, pe când clopotul cel mare, care părea că horcăe, chema pe credincioşi la slujba dela miezul nopţii, era un astfel de aer răspândit peste întunecata faţadă în cât ai fi zis că intrarea cea mare înghiţea mulţimea şi rozaceea o privea. Şi toate acestea, din cauza lui Quasimodo. Egiptul l-ar fi luat drept zeul acelui templu; evul mediu îl credea dracul său; el îi era sufletul.

Astfel încât pentru cei cari ştiu că Quasimodo a existat, Notre Dame este astăzi pustiu, neînsufleţit, mort. Se simte că a dispărut ceva din el. Corpul acela imens este gol; este un schelet; sufletul l a părăsit, i se

vede locul şi atâta tot. Este ca un craniu pe care se află încă găuri pentru ochi, dar care nu mai are priviri.

IV.

Câinele şi stăpânul său

Era cu toate acestea o creatură omenească, pe care Quasimodo o scutea de răutatea sa şi de ura sa faţă de celelalte şi pe care o iubea tot atât de mult, mai mult poate decât pe catedrala sa: acesta era Claude Frollo.

Lucrul se înţelege. Claude Frollo îl culesese, îl adoptase, îl hrănise, îl crescuse. Când era mic de tot, între picioarele lui Claude Frollo avea el obiceiul să se refugieze când câinii şi copiii lătrau după el. Claude Frollo îl învăţase să vorbească, să citească, să scrie. Claude Frollo în sfârşit îi făcuse trăgător de clopote. Ori a-i da clopotul cel mare lui Quasimodo, însemna a da pe Julieta lui Romeo.

De aceea şi recunoştinţa lui Quasimodo era adâncă, pasionată, fără margini, şi cu toate că faţa tatălui său adoptiv fu adesea întunecată şi severă, cu toate că vorba îi fu deobiceiu scurtă, aspră, poruncitoare, nici odată recunoştinţa aceeea nu se desminţise un singur moment. Archidiaconul avea în Quasimodo sclavul cel mai supus, valetul cel mai docil, câinele cel mai atent. Când sărmanul trăgător de clopote devenise surd, se stabilise între el şi Claude Frollo o limbă de semne, misterioasă şi înţeleasă numai de ei amândoi. Astfel încât archidiaconul era singura fiinţă omenească cu care Quasimodo comunica. El nu era în legătură în lumea aceasta decât cu două lucruri: Notre-Dame şi Claude Frollo.

Nimic nu se poate compara cu influenţa archidiaconului asupra sunătorului de clopote, cu dragostea trăgătorului de clopote faţă de archidiacon. Ar fi ajuns un semn de al lui Claude şi ideea de a-i face plăcere, pentru ca Quasimodo să se arunce din înălţimea turnuri-

lor lui Notre-Dame. Era un lucru însemnat toată forţa aceea fizică a lui Quasimodo, desvoltată aşa de extraordinar şi pusă orbeşte de el la dispoziţia altuia. Era în faptul acesta, fără îndoială devotament filial, dragoste de animal; era de asemenea fascinaţia unui spirit de către un alt spirit. Era o sărmană, stângace şi neîndemânatecă organizaţie, care stătea cu capul aplecat şi cu ochii rugători în faţa unei inteligenţe înalte şi adânci, puternice şi superioare. In sfârşit, şi mai cu deosebire, era recunoştinţa. Recunoştinţă aşa de departe împinsă la limita sa extremă în cât nu am şti cu ce să o comparăm. Virtutea aceasta nu este dintr'aceea ale căror cele mai frumoase exemple să se găsească printre oameni.

Vom spune deci că Quasimodo iubea pe archidiaconu cum nici odată un câine, nici odată un cal, nici odată un elefant nu a iubit pe stăpânul său.

V.

Urmare la Claude Frollo

In 1482, Quasimodo avea aproape douăzeci de ani, Claude Frollo aproape treizeci şi şase. Unul crescuse, celalt îmbătrânise.

Claude Frollo nu mai era simplul şcolar al liceului Torchi, gingaşul protector al unui mic copil, tânărul şi visătorul filosof care ştia foarte multe lucruri şi care ignora multe în privinţa lor. Era un preot auster, grav, posac; un păstor de suflete: domnul archidiacon de Josas, al doilea acolit al episcopului, având în mâinile sale cele două decanate de Montlhery şi de Châteaufort şi a sută şaptezeci şi patru de preoţi rurali. Era un personagiu impunător şi posac, în faţa căruia tremurau copiii din cor, confraţii dela Saint-Augustin, clericii dela Notre Dame, când el trecea încet pe sub înaltele ogive ale corului, majestos, gânditor, cu braţele încrucişate şi cu capul aşa de aplecat pe pieptul său, încât nu i se vedea din faţă decât marea sa frunte cheală.

Dom Claude Frollo nu părăsise de altmintrelea, nici știința, nici educația tânărului său frate, aceste două ocupațiuni ale vieții sale. Dar, cu vremea, se amestecase oarecare amărăciune acestor lucruri așa de dulci. Cu vremea, zice Paul Diacre, cea mai bună slănină râncezește. Micul Jehan Frollo, supranumit *du Moulin* din cauza locului unde fusese alăptat, nu se mărise în direcțiunea pe care Claude voise să i o imprime. Fratele cel mare socotea să aibă de aface cu un elev pios, supus, învățat, cinstit. Ori, fratele cel mic, ca arborii aceia tineri cari înșeală sforțările grădinarului, și se întorc cu încăpățânare în spre partea de unde le vine aerul și soarele, fratele cel mic nu creștea, nu dădea frumoase ramuri stufoase și bogate decât spre partea leneviei, ignoranței și desfrâului. Era un adevărat drac, foarte dezordonat, ceeace făcea pe dom Claude să încrunte din sprâncene, dar foarte ștrengar și foarte subtil, ceeace făcea să surâdă pe fratele său mai mare. Claude îl încredințase aceluiași liceu din Torchi, unde el își petrecuse primii săi ani în studiu și reculegere; și era o durere pentru el că sanctuarul acela, odinioară mândrindu se cu numele de Frollo, era scandalizat astăzi de către un Frollo. El făcea câte odată lui Jehan foarte severe și foarte lungi mustrări, pe care acesta le uita repede. La urma urmei, tânărul ștrengar avea inimă bună, după cum lucrul acesta se vedea în toate comediile. Dar după ce trecea mustrarea, el își relua iar liniștit cursul răzvrătirilor și prostiilor sale. Aci, era un *béjaune* (astfel se numeau noi sosiți la universitate) pe care el îl ocărâse în semn de urare de bună venire; tradiție scumpă, care s'a perpetuat până în zilele noastre. Aci, el îndemnase o ceată de școlari, care se năpustiseră asupra unei cârciumi, *quasi classico excitati*, apoi bătuseră pe cârciumar, «cu bastoane ofensive» și băuseră în veselie până într'atâta încât sparseseră butoaiele de vin din pimniță. Și apoi era un frumos raport în latinește pe care sub-monitorul dela Torchi îl aducea jalnic lui dom Claude cu nota aceea dureroasă: *Rixa, prima causa vinum optimum potatum*. In sfârșit, se

spunea, lucru grozav la un copil de şasesprezece ani, că desfrânarea sa îl ducea adeseori până în strada de Glatigny.

Din cauza tuturor acestor fapte, Claude, mâhnit şi descurajat în afecţiunile sale omeneşti, se aruncase cu şi mai multă furie în braţele ştiinţei, sora aceea care cel puţin nu vă râde în nas şi vă plăteşte totdeauna, cu toate că în o monedă câte odată puţin cam găurită, îngrijirile cari i s au dat. El deveni deci din ce în ce mai savant, şi în acelaşi timp, printr'o consecinţă naturală, din ce în ce mai aspru ca preot, din ce în ce mai trist ca om. Există pentru fiecare dintre noi anumite paralelisme între inteligenţa noastră, moravurile şi caracterul nostru, cari se desvoltă fără discontinuitate, şi nu se rup decât în marile turburări ale vieţii.

Cum Claude Frollo parcursese din tinereţe cercul aproape întreg al cunoştiinţelor omeneşti pozitive, exterioare şi licite, fu silit, dacă nu voia să se oprească *ubi definit orbis*, fu silit să meargă mai departe şi să caute altă hrană activ tăţii nesăturate a inteligenţii sale. Anticul simbol al şarpelui care îşi muşcă coada se potriveşte mai cu seamă ştiinţei. Se pare că Claude Frollo îl simţise. Mai multe persoane serioase afirmă că, după ce epuisase *fas*-ul ştiinţei omeneşti, el îndrăznise să pătrundă în *nefas*. El, se zicea, gustase succesiv toate fructele arborelui inteligenţei şi, fie din foame, fie din desgust, el ajunsese să muşte din fructul oprit. El luase loc rând pe rând, după cum cititorii noştrii au văzut, la conferinţele teologienilor Sorbonei, la adunările artienilor asemenea cu Saint-Martin, la congregatiunile medicilor din Notre Dame, *ad cupam Nostrae Domina* ; toate mâncările permise şi aprobate pe cari acele patru mari bucătării numite cele patru facultăţi puteau să le gătească şi să le servească unei inteligenţe, el le mâncase şi desgustul îi venise înainte ca foamea să i fi fost potolită ; atunci, el săpase mai înainte, mai jos, dedesuptul acelei ştiinţe sfârşite, materială, liniştită ; el îşi riscase poate sufletul şi se aşezase în peşteră la masa aceea misterioasă a alchimiştilor, a astrologilor,

a hermeticilor, cărela Averroés, Guillaume de Paris şi Nicolas Flamel îi ţin capătul în evul mediu şi care se prelungeşte în Orient, la lumina candelambrului cu şeapte braţe, până la Solomon, Pytagora şi Zoroastru.

Aceasta era cel puţin ceeace se credea, pe drept sau pe nedrept.

Sigur este, că archidiaconul vizita adesea cimitirul des Saints-Innocents, unde tatăl şi mama sa fuseseră îngropaţi, este adevărat, cu celelalte victime ale ciumei din 1466, dar el părea cu mult mai puţin credincios crucei de pe mormântul lor decât figurilor ciudate cu cari era încărcat mormântul lui Nicolas Flamel şi al lui Claude Pernelle, construit alături.

Sigur este că fusese văzut adese ori mergând dealungul străzii des Lombards şi intrând pe furiş într'o mică casă, care făcea colţul între strada scriitorilor şi strada Marinvault. Aceasta era casa pe care Nicolas Flamel o construise, în care el murise pela 1417, şi care totdeauna pustie de atunci, începea să cadă în ruină, atât de mult hermeticii şi suflătorii din toate ţările îi tociseră pereţii numai gravându-şi numele. Câţiva vecini afirmau chiar că văzuseră odată, printr'o răsuflătoare de pivniţă, pe archidiaconul Claude săpând, răscolind şi scormonind pământul în acele două pivniţi, ai căror stâlpi ai scării fuseseră masgăliţi cu versuri şi hieroglife nenumărate de însu-şi Nicolas Flamel. Se credea că Flamel îngropase piatra filosofală în pimniţele sale, şi alchimiştii, timp de două secole, dela Magistri până la părintele Pacifique, toţi au răscolit solul lor, până când casa, aşa de îngrozitor scotocită şi scormonită s'a dărâmat sub picioarele lor.

Sigur este încă cum că archidiaconul fusese cuprins de o pasiune ciudată pentru intrarea simbolică a lui Notre-Dame, pagina aceea de carte fermecată scrisă în piatră de către episcopul Guillaume de Paris, care a fost afurisit de sigur pentru că pusese un aşa de drăcesc frontispiciu sfântului poem, pe care-l cântă veşnic restul edificiului. Arhidiaconul Claude era bănuit de ase-

menea că aprofundase colosul sfântului Cristophe şi sratua aceea lungă şi enigmatică care se înălţa atunci la intrarea pieţii din faţa bisericii şi pe care poporul o numea în batjocură *Monsieur Legris*. Dar ceeace toată lumea putuse să observe, erau nesfârşitele ceasuri pe care el le petrecea adesea, aşezat pe parapet, contemplând sculpturile intrărilor, examinând când pe fecioarele nebune cu lămpile lor răsturnate, când pe fecioarele înţelepte cu lămpile lor drepte; altă dată, calculând unghiul privirii corbului acela care se află la intrarea dela stânga şi care priveşte în biserică un punct misterios, unde este cu siguranţă ascunsă piatra filosofală, dacă ea nu se află în pimniţa lui Nicolas Flamel. Să o spunem în treacăt, avea o soartă ciudată biserica Notre-Dame la epoca aceea, ca să fie astfel iubită în două moduri deosebite şi cu atâta evlavie de două fiinţe aşa de neasemănate ca Claude şi Quasimodo; iubită de către unul, un fel de jumătate-om, instinctiv şi sălbatec, pentru frumuseţea sa, pentru statura sa, pentru armoniile cari se înalţă din măreţul său ansamblu; iubită de către celalt, imaginaţie savantă şi pasionată, pentru însemnătatea sa, pentru născocirea sa, pentru înţelesul pe care-l cuprinde, pentru simbolul împrăştiat sub sculpturile faţadei sale, ca primul text sub al doilea în palimpseste, într'un cuvânt pentru enigma, pe care ea o pune veşnic inteligenţii.

Sigur este însfârşit că archidiaconul îşi gătise în acela dintre cele două turnuri cari privesc spre piaţa Grevei, lângă colivia clopotelor, o mică celulă foarte secretă, unde nimeni nu intra, nici chiar episcopul, se spunea, fără consimţământul său. Celula aceea fusese odinioară făcută aproape în vârful turnului, printre cuiburile de corbi, de către episcopul Hugo de Besançon, care fusese vrăjit acolo pe vremea sa. Ceeace cuprindea celula aceea, nimeni nu o ştia; dar se văzuse adesea de pe prundurile du Terrain, noaptea, la o mică fereastră pe care ea o avea în spatele turnului, apărând, dispărând şi reapărând, la intervale scurte şi egale, o lumină roşie, intermitentă, ciudată, care părea că urmează ins-

pirațiile abia răsuflând ale unei foale și venind mai curând dela o flacăre decât dela o lumină. In umbră, la înălțimea aceea, lucrul acesta făcea un efect ciudat; și femeile simple ziceau: Iată pe archidiaconul care suflă! acolo sus îi ărește iadul!

Nu era în toate acestea, la urma urmii, dovezi mari de vrăjitorie; dar era destul fum cât trebuea pentru a bănui focul și archdiaconul avea un renume destul de îngrozitor. Noi trebue să spunem totuși că științele Egiptului, că necromancia, că magia, chiar cea mai albă și cea mai nevinovată, nu aveau dușman mai îngrozitor, denunțător mai nemilos în fața domnilor din oficialitatea lui Notre Dame· Că aceasta fu făcut din sinceră oroare sau dintr'un joc jucat de către hoț, care strigă *hoțu*! lucrul acesta nu împiedica pe archidiacon să fie considerat de către capetele învățate ale adunării canonicilor drept un suflet aventurat în vestibulul infernului, pierdut în peșterile cabalei, pipăind prin întunericul științelor oculte. Poporul nu se înșela nici el în privința aceasta, mai cu seamă aceia cari aveau puțină pătrundere. Quasimodo trecea drept dracul. Claude Frollo drept vrăjitorul. Era evident că sunătorul de clopote trebuia să servească pe archidiacon un timp hotărât, după care avea să-i ia sufletul ca plată. De aceea archidiaconul, cu toată austeritatea excesivă a vieții sale, nu se bucura de stima sufletelor bune și nu se găsea vre un nas de credincioasă, oricât ar fi fost de neexperimentată, care să nu fi mirosit că el era un vrăjitor.

Și dacă, îmbătrânind, se formase prăpăstii în știința sa, se formase de asemenea și în inima sa.

Cel puțin, aceasta erai îndreptățit să crezi examinându-i figura aceea pe care nu se vedea strălucind sufletul său decât printr'un nor întunecat De ce avea fruntea aceea largă chealã, capul acela totdeauna aplecat, pieptul acela totdeauna mișcat de suspine?

Ce gând ascuns făcea să surâdă gura sa cu atâta amăraciune, chiar în momentul când sprâncenile sale încruntate se apropiau ca doi tauri, cari se pregătesc de luptă? Pentru ce restul părului său era încărunțit?

Care era focul acela interior, care isbucnea câteodată în privirea sa, în aşa mod încât ochiul său semăna cu o gură scobită în peretele unui cuptor?

Simptomele acestea ale unei violente preocupări morale ajunseseră cu deosebire la un mare grad de intensitate în epoca când se petrece istoria aceasta. De multe ori, câte un copil din cor fugise speriat de a l găsi singur în biserică, aşa de ciudată şi de bătătoare la ochi îi era privirea. De multe ori, în cor, la ora rugăciunii, vecinul său de bancă îl auzise amestecând în plin cântecul *ad omnem tonum* paranteze neînţelese. De multe ori, spălătoreasa dela Terrain, însărcinată să «spele capitolul», observase, nu fără spaimă, urme de unghii şi de degete crispate în stiharul domnului archidiacon de Josas.

De altmintrelea, el era din ce în ce mai sever şi nu fusese nici odată mai vrednic de exemplu. Din cauza funcţiei, cât şi din a caracterului, el se ţinuse totdeauna depărtat de femei; el părea că le urăşte mai mult ca nici odată,

Singura fâşeitura unei fuste de mătase făcea să-i cadă bonetul pe ochi. El era în privinţa aceasta aşa de auster şi de rezervat, încât când doamna de Beaujeu, fiică a regelui, veni, în luna lui Decembrie 1481, să viziteze mănăstirea Notre Dame, el se opuse la intrarea ei, amintind episcopului statutul Cărţii Negre, datat din ajunul lui Saint Barthélemy 1334, care interzice intrarea în mănăstire la orice femee «oricare, bătrână sau tânără, stapână sau fată în casă». Ceeace silise pe episcop să-i citeze ordonanţa trimisului Papei, Odo, care exceptează pe anumite doamne mari, *aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo vitari non possunt*. Şi încă şi atunci archidiaconul protestă, obiectând că ordonanţa trimisului papei, care era datată din 1207, era anterioară cu o sută douăzeci şi şapte de ani, Cărţii Negre, şi prin urmare abrogată de fapt prin ea. Şi el refuzase să apară în faţa prinţesei.

Se observa apoi că oroarea sa pentru egipţiane şi ţigănci părea că se măreşte de câtva timp. El ceruse

episcopului să dea un edict, care să oprească pe bohemiene să vină să dansese şi să cânte din tamburine pe piaţa din faţa bisericilor şi el făcea cercetări tot de atunci prin afişele mucezite ale tribunalului, pentru a aduna cazurile de vrăjitori şi de vrăjitorese condamnate la moarte prin foc sau spânzurătoare pentru complicitate de vrăjitorie cu ţapi, scroafe sau capre.

IV.

Nepopularitate.

Archidiaconul şi trăgătorul de clopote, noi am mai spus o, nu erau iubiţi de către mulţime şi de către poporul din împrejurimile catedralei. Când Claude şi Quasimodo ieşeau împreună, ceeace se întâmpla foarte des, şi când erau văzuţi traversând împreună, servitorul urmând pe stăpân, străzile răcoroase, strâmte şi întunecate ale adunăturii Notre-Dame, multe cuvinte răutăcioase, multe triluri ironice, multe glume insultătoare nu le dădea pace în drum, afară numai dacă Claude Frollo, ceeace se întâmpla rare ori, nu mergea cu capul drept şi ridicat, arătându şi fruntea severă şi aproape augusta glumeţilor încremeniţi.

Amândoi erau în cartierul lor ca «poeţii» despre care vorbeşte Regnier.

Tot felul de oameni merg în urma poeţilor,
Cum în urma bufniţelor vin ţipând pitulicele.

Aci era vre-un copil drăcos, care îşi risca pielea şi oasele pentru a avea plăcerea neuitată de a înfige un ac în cocoaşa lui Quasimodo. Aci vre-o frumoasă fată tânără, ştrengăriţă şi mai obraznică de cât ar fi trebuit, atingea roba neagră a preotului, cântându-i în nas cântecul batjocoritor: *pozna, poznă, dracul este prins*. Câte odată, vre-un grup de bătrâne înşirate şi stând pe vine ascunse pe treptele vre unei tinde, mârâiau zgomotos

când treceau archidiaconul şi trăgătorul de clopote, le aruncau înjurând această încurajatoare bună venire: «Hm! iată unul care are sufletul făcut după cum celalt are corpul!» Sau era vre-o ceată de şcolari şi de pierde vară ce se jucau şi cari se ridicau cu toţii şi îi salutau în mod clasic, cu vre-o huiduitură în latineşte: *Eia! eia! Claudius cum claudo.*

Dar de cele mai multe ori, insulta trecea neobservată de către preot şi de către sunătorul de clopote. Pentru a auzi toate lucrurile acelea graţioase, Quasimodo era prea surd şi Claude prea visător.

CAPITOLUL AL CINCILEA.

I

Abbas beati Martini.

Renumele lui dom Claude se dusese departe. Lui i se datori, aproape cam pe la epoca când el refuză de a vedea pe d-na de Beaujeu, o vizită a cărei amintire el o păstră multă vreme.

Era într'o seară. El tocmai se retrăsese după oficiarea slujbei în celula sa canonicală din mănăstirea Notre Dame. Aceasta, în afară poate de câte-va fiole de sticlă aruncate într'un colţ şi pline cu un praf care te făcea destul de bănuitor şi care semăna foarte mult cu praful de proectat, nu oferea nimic ciudat sau misterios. Se aflau într'adevăr ici şi colo câte-va inscripţii pe perete, dar acestea erau pure sentinţe de ştiinţă sau de milă scoase din autorii buni.

Archidiaconul tocmai se aşezase, la lumina a trei becuri de aramă, în faţa unui mare dulap încărcat cu manuscrise. El stătea cu cotul răzămat pe cartea deschisă a lui Honorius d'Antim. *De proedestinatione et libero arbitrio*, şi foiletona gândindu se adânc un în folio imprimat, pe care-l adusese, singurul produs al tiparului

pe care l cuprindea celula sa. In mijlocul reveriei sale, cineva bătu la uşe. — Cine este acolo? strigă savantul cu tonul graţios al unui dog flămând, pe care-l deranjezi dela osul său. O voce răspunse din afară — Amicul d-tale Jacques Coictier.—El se duse să deschidă. Era într'adevăr medicul regelui; un personagiu de vre o cinci-zeci de ani, a cărui înfăţişare aspră nu era îndreptată de cât printr'o privire vicleană.

Un alt om îl însoţea. Amândoi purtau o robă lungă de culoare cafenie, cu blană de jder, cu cordon şi închisă, cu un bonet din aceiaşi ştofă şi de aceiaşi culoare. Mâinile le dispăreau sub mânecile lor, picioarele sub robele lor, ochii sub bonetele lor.

— Dumnezeu să-mi ajute, domnilor! zise archidiaconul introducându-i, nu mă aşteptam la o vizită aşa de onorabilă la o asemenea oră.

Şi pe când vorbea astfel în modul acela graţios, el plimba dela medic la însoţitorul său o privire neliniştită şi cercetătoare.

— Nu este nici o dată prea târziu pentru a veni să vizitezi pe un savant aşa de mare ca dom Claude Frollo de Tirechappe, răspunse doctorul Coictier al cărui accent franc-comtez făcea ca toate frazele sale să fie tărăgănite cu majestatea unei robe cu coadă.

Atunci începu între medic şi archidiacon una din introducerile acelea de urare, cari precedau la epoca aceea, după obiceiu, orice conversaţie între savanţi şi care nu-i împedeca să se deteste în modul cel mai cordial din lume. De altfel, tot aşa este şi astăzi; orice gură de savant care laudă pe un alt savant este un vas cu fiere îndulcită cu miere.

Felicitările lui Claude Frollo adresate lui Jacques Coictier se raportau mai cu seamă la numeroasele avantagii lumeşti, pe care demnul medic ştiuse să le scoată, în cursul carierii sale aşa de invidiate, din fiecare boală a regelui, operaţie a unei alchimii mai bune şi mai sigure de cât căutarea pietrei filosofale.

— Drept să spun, d-le doctor Coictier, am aflat cu mare bucurie ştirea că nepotul d-voastră a fost făcut

episcop, cucernicul meu senior Pierre Versé. Nu este el episcop d'Amiens?

— Da, d-le archidiacon; aceasta este o graţie şi o îndrumare a lui Dumnezeu.

— Ştiţi că aveţi o frumoasă înfăţişare, în ziua de Crăciun, în fruntea colegilor d-voastră dela Camera de Conturi, d-le prezident?

— Vice-prezident, dom Claude. Vai! nimic mai mult.

— Unde a ajuns superba d-voastră casă din strada Saint André des Arts? Ea este un Luvru!

Imi place foarte mult zarzărul, care este sculptat pe poartă cu jocul acesta de cuvinte, care este nostim: *A l'abri-cotier.*

— Vai! maestre Claude, toată zidăria aceea mă costă foarte mult. Pe măsură ce casa se clădeşte, eu mă ruinez.

— Ho! dar nu aveţi veniturile D-voastră dela temniţă şi dela judecătoria Palatului şi venitul tuturor caselor, măcelăriilor, colibelor şi maghernițelor dela marginea oraşului? Ţâţa vacii dă lapte destul.

— Moşia mea de Poissy nu mi-a dat nici un venit anul acesta.

— Dar taxele de trecere, dela Trial, dela Saint-James, dela Saint-Germain-en-Laye, vă aduc un venit frumos totdeauna.

— Douăzeci şi şase de taleri, şi cel puţin nu din cei parizianI.

— Aveţi slujba D-voastră de consilier al regelui. Leafa vă este fixă.

— Da, confrate Claude, dar blestemata aceia de moşie de Poligny, despre care se spun atâtea, nu-mi aduce nici şasezeci de taleri de aur pe an.

Era în complimentele, pe care dom Claude le adresa lui Jacques Coictier, accentul acela batjocoritor, înţepat şi puţin cam ironic, surâsul acela trist şi crud al unui om superior şi nenorocit, care îşi râde un moment, din distracţie, de marea prosperitate a unui om ordinar. Celalt nu observa lucrul acesta.

— Pre legea mea, zise în sfârşit Claude strângându-i mâna, sunt bucuros că vă văd aşa de sănătos.

— Mulţumesc, maestre Claude.

— A propos, exclamă dom Claude, cum merge regescul d voastră bolnav?

— El nu şi plăteşte îndeajuns medicul, răspunse doctorul aruncând o privire spre tovarăşul său.

— Aşa credeţi, cumetre Coictier? zise însoţitorul.

Cuvintele acelea pronunţate cu tonul mirării şi al reproşului, atrase asupra personagiului acela necunoscut atenţia archidiaconului, care, la drept vorbind, nu se întorsese cu totul spre el nici un singur moment, decând străinul acela îi călcase pragul celulei sale.

Trebuise chiar sa intervină în joc miile de motive, pe care le avea de a menaja pe doctorul Coictier, a tot puternicul medic al regelui Ludovic al XI-lea, pentru ca el să l primească astfel însoţit. De aceea figura sa nu avu în ea nimic binevoitor, când Jacques Coictier îi zise;

— A propus, dom Claude, vă aduc pe un confrate, care a vrut să vă vadă, auzind de renumele d-voastră.

— Domnul este un adept al ştiinţei? întrebă archidiaconul, fixând asupra însoţitorului lui Coictier privirea sa pătrunzătoare. El nu găsi sub sprâncenele necunoscutului o privire mai puţin pătrunzătoare şi mai puţin bănuitoare decât a sa.

Acesta era, atât pe cât slaba lumină a lămpii permitea să ţi dai seama, un bătrân în vârstă de aproape şase zeci de ani şi de talie mijlocie, care părea destul de bolnav şi prăpădit. Profilul său, cu toate că făcea parte dintr'o linie burgheză, avea ceva puternic şi sever; ochii săi străluceau sub o arcadă de sprâncene foarte adâncă, ca o lumină în fundul unei tinde; şi sub bonetul lăsat în jos, care îi cădea pe faţă, se simţea întinzându-se o frunte de geniu.

El se însărcină să răspundă singur la întrebarea archidiaconului.

— Cucernice maestre, zise el cu un ton grav, renumele d-voastră a ajuns până la mine şi eu am vrut să vă consult. Eu nu sunt decât un sărman gentilom din

provincie, care se prosternă în fața savanților. Trebue să mi cunoașteți numele. Eu mă numesc cumătrul Tourangeau.

— Ciudat nume pentru un gentilom! se gândi archidiaconul. Cu toate acestea, el se simțea în fața a ceva puternic și serios. Instinctul înaltei sale inteligențe îl făcea să ghicească o inteligență nu mai mică decât a sa sub bonetul îmblănit al cumătrului Tourangeau, și privind figura aceea gravă, zâmbetul ironic, pe care prezența lui Jacques Coictier îl făcuse să apară pe fața sa posacă, se șterse încetul cu încetul, ca crepusculul într'un orizont de noapte.

El se așezase posac și tăcut pe marele său fotoliu, cotul își reluase locul său obișnuit pe masă și cu fruntea în mână. După câteva momente de gândire, el făcu semn celor doi vizitatori să ia loc și adresă cuvântul cumătrului Tourangeau.

Veniți să mă consultați, maestre, și despre ce știință?

— Prea cucernice, răspunse cumatrul Tourangeau, eu sunt bolnav, foarte bolnav. Se spune că sunteți un mare Esculap, și am venit să vă cer un sfat medical.

— Medicină! zise archidiaconul ridicând capul. El păru că se reculege un moment și relua: — Cumetre Tourangeau, de oarece așa vă numiți, întoarceți capul. Veți găsi răspunsul meu scris gata pe zid.

Cumatrul Tourangeau ascultă și citi deasupra capului său inscripția aceea gravată pe zid: *«medicina este fiica visurilor»* —*Jambluque*.

In timpul acesta doctorul Coictier auzise întrebarea însoțitorului său cu o ciudă, pe care răspunsul lui dom Claude o mărise și mai mult. El se aplecă la urechea cumatrului Tourangeau, și zise, destul de încet, pentru a nu fi auzit de către archidiacon: — Eu vă prevenisem că acesta este un nebun. D-voastra ați voit să-l vedeți.

— S'ar putea prea bine ca nebunul acesta să aibă dreptate, doctore Jacques! răspunse cumatrul cu același ton și cu un surâs amar.

— Cum aveți plăcere, replică Coictier cam supărat.

Apoi, adresându-se archidiaconului: — Sunteţi repede la lucru, dom Claude şi nu mai sunteţi deloc împiedecat de Hippocrate, după cum o maimuţă nu este împiedecată de o alună. Medicina un vis! Nu ştiu dacă farmacologii şi maeştrii nu v-ar fi lovit cu pietre, dacă s-ar fi aflat aci. Aşa dar, negaţi influenţa filtrelor asupra sângelui, pe a alifiilor asupra cărnii! Negaţi influenţa acelei eterne farmacii a florilor şi a metalelor, care se numeşte lume, făcută anume pentru acel etern bolnav, care se numeşte omul.

— Eu nu tăgăduesc, zise rece dom Claude, nici puterea farmaciei, nici că cineva este bolnav. Eu tăgăduesc puterea medicului.

— Aşa dar, nu este adevărat, reluă Coictier cu însufleţire, că guta este o pecingine înăuntrul corpului, că se poate vindeca o rană de glonţ prin aplicarea unui şoarece fript, că un sânge tânăr infuzat în mod convenabil poate să redea tinereţea vinelor bătrâne; nu este adevărat că două şi cu două fac patru şi că emprostathonos-ul succedă opistathonos-ului?

Archidiaconul răspunse fără să se emoţioneze:

— Sunt anumite lucruri despre cari eu am o anumită părere.

Coictier se făcu roşu de mânie.

— Ei, bunul meu Coictier, nu vă supăraţi, zise cumătrul Tourangeau. Domnul archidiacon este prietenul nostru.

Coictier se linişti mormăind încet: — La urma urmei, acesta este un nebun.

— Pre legea mea, maestre Claude, reluă cumătrul Tourangeau după o pauză, mă încurcaţi foarte mult. Eu aveam să vă cer două consultaţii, una în privinţa sănătăţii mele, cealaltă în privinţa soartei mele.

— Domnule, reluă archidiaconul, dacă pentru aceasta aţi venit, aţi fi făcut mai bine să nu vă fi ostenit suind scara până aci. Eu nu cred în medicină. Eu nu cred în astrologie.

— Adevărat! zise cumătrul mirat.

Coicter râdea cu un râs silit.

— Vedeţi bine că este nebun, zise el încet de tot cumătrului Tourangeau. El nu crede în astrologie!

— Mijlocul de a imagina, urmă dom Claude, că fie care rază de stea este un fir care este agăţat de capul unui om!

— Şi în ce credeţi atunci? exclamă cumătrul Tourangeau.

Archidiaconul rămase un moment nehotărât, apoi un surâs trist îi apăru pe faţă, care părea că desminte răspunsul său: — *Credo in Deum.*

— *Dominum nostrum*, adăugă cumătrul Tourangeau făcându-şi semnul crucii.

— *Amen*, zise Coictier.

— Cucernice maestre, reluă cumătrul, sunt foarte încântat de a vă vedea având o religie aşa frumoasă. Dar, savant mare cum sunteţi, sunteţi oare până într' atâta în cât să nu mai credeţi în ştiinţă?

— Nu, zise archidiaconul apucând de braţ pe cumătrul Tourangeau şi un fulger de entusiasm se văzu apărând în privirea sa întunecată, nu, eu nu neg ştiinţa. Eu nu m'am târât aşa de mult timp pe burtă şi cu unghiile în pământ printre nenumăratele galerii ale peşterii, fără de a zări, departe în faţa mea, la capătul întunecoasei galerii, o lumină, o flacără, ceva, reflexul fără îndoială al strălucitorului laborator central, unde suferinzii şi înţelepţii au surprins pe Dumnezeu.

— Şi în sfârşit, întrerupse Tourangeau, ce lucru îl socotiţi adevărat şi sigur?

— Alchimia.

Coictier sări în sus. — Pre legea mea, dom Claude, alchimia are dreptatea ei fără îndoială; dar pentru ce să defăimaţi medicina şi astrologia?

— Neant este ştiinţa omului! neant este ştiinţa cerului! zise archidiacónul cu putere.

— Aceasta însemnează să treci repede dela Epidaurus la Chaldée, răspunse medicul rânjind.

— Ascultaţi, domnule Jacques. Ceeace am spus am spus o în credinţă. Eu nu sunt medic al regelui şi majestatea sa nu mi-a dat gradina Dèdalus pentru a ob-

terva din ea constelaţiile... — Nu vă supăraţi şi ascultaţi-mă. — Ce adevăr aţi scos, nu zic din medicină, care este ceva prea empiric, ci din astrologie? Citaţi-mi puterea bonstrophedon-ului vertical, rezultatele numărului zeruph şi cele ale numărului zephirod.

— Veţi nega oare, zise Coictier, puterea simpatică a clavicelui şi din care derivă cabalistica?

— Eroare, domnule Jacques! nici una din formulele d-voastră nu duce la realitate. Pe când alchimia are descoperirile sale. Veţi contesta oare rezultate ca acestea? - Ghiaţa închisă sub pământ timp de mii de ani se transformă în cristal de stâncă. Plumbul este cel mai bătrân dintre toate metalele. (Căci aurul nu este un metal, aurul este lumina). — Plumbului nu-i trebue decât patru perioade de câte două sute de ani fiecare pentru a trece succesiv din starea de plumb în starea de arsenic roşu, din arsenic roşu, în cositor, din cositor în argint.

— Sunt acestea fapte? Dar a crede în clavicula, în luna plină şi în stele, este tot aşa de caraghios după cum ai crede, împreună cu locuitorii din Grand Cathay, că grangurul se schimbă în ţap şi boabele de grâu în peşte din genul cyprin!

— Eu am studiat hermetica, exclamă Coictier, şi eu afirm..

Iutele archidiacon nu-l lăsă să sfârşească.

— Şi eu am studiat medicina, astrologia şi hermetica. Numai aci se află adevărul (pe-când vorbea astfel, el luase de pe dulap o fiolă plină cu praful acela desprecare noi am vorbit mai sus), numai aci este lumina! Hippocrate este un vis; Urania, este un vis; Hermes, este o gândire. Aurul, este soarele; a face aur însemnează a fi Dumnezeu. Iată unica ştiinţă. Eu am aprofundat medicina şi astrologia, după cum vă spun! neant, neant! Corpul omenesc, întunerec; astrii, întunerec!

Şi el recăzu pe fotoliul său într'o atitudine impunătoare şi inspirată. Cumătrul Tourangeau îl observa în tăcere, Coictier se silea să rânjească; ridică uşor din umeri şi repetă încet: Un nebun!

— Şi, zise deodată Tourangeau, ţinta uimitoare, aţi atins-o? aţi făcut aur?

— Dacă eu aşi fi făcut aur, răspunse arhidiaconul articulând încet cuvintele ca un om care se gândeşte, regele Franţei s-ar numi Claude şi nu Louis.

Cumătrul încruntă din sprâncene.

— Dar ce tot spun eu? reluă dom Claude cu un zâmbet de dispreţ. La ce mi-ar sluji tronul Franţei, când eu aşi putea să recladesc imperiul Orientului!

— Foarte bine! zise cumătrul.

— Oh! sărmanul nebun! murmură Coictier.

Archidiaconul urmă, părând că nu mai răspunde decât gândurilor sale.

— Dar nu, eu scormonesc încă; eu îmi sgârii faţa şi genunchii de pietrele căii subterane. Eu întrevăd, eu nu contemplu! eu nu citesc, eu silabisesc!

— Şi când veţi şti să citiţi, întrebă cumătrul, aveţi să faceţi aur?

— Cine se îndoeşte despre lucrul acesta? zise archidiaconul.

— In cazul acesta, Fecioara Maria ştie că eu am mare nevoe de bani şi aşi dori mult să învăţ să citesc cărţile D-voastră.

— Spuneţi mi, cucernice maestre, ştiinţa D voastră nu este inamică sau neplăcută Fecioarei Maria?

La întrebarea aceasta a cumătrului, dom Claude se mulţumi să răspundă cu o măreţie liniştită:—Archidiaconul cui sunt?

— Aceasta este adevărat, maestre. Ei bine, aţi voi să mă iniţiaţi? Faceţi mă să silabisesc împreună cu D-voastră.

Claude luă atitudinea majestuoasă şi pontifică a numi Samuel.

— Bătrâne, este nevoe de ani mai mulţi decât aveţi să mai trăiţi, pentru a întreprinde călătoria aceea printre lucrurile misterioase. Capul vă este foarte încărunţit! Cineva nu intră în peştera decât având părul negru şi nu iese decât cu părul alb.

Ştiinţa ştie bine ca singură să slăbisească, să veşte-

jească şi să usuce feţele omeneşti; ea nu are nevoe ca bătrâneţea să-i aducă feţe sbârcite gata. Şi dacă, cu toate acestea, aveţi dorinţa de a vă face discipolul ei la vârsta D-voastră şi de a descifra alfabetul îngrozitor al înţelepţilor, veniţi la mine, foarte bine, voiu încerca. Eu nu vă voiu spune, D-voastră un sărman bătrân, de a vă duce să vizitaţi camerile mortuare ale piramidelor despre cari vorbeşte vechiul Hérodotus, nici turnul de cărămidă al Babilonului, nici imensul sanctuar de marmoră albă al templului indian din Eklinga. Eu nu am văzut, ca şi d-v., zidăriile chaldeene construite după forma sfântă a lui Sikra, nici templul lui Solomon, care s-a distrus, nici porţile de piatră ale mormântului regilor din Israel, cari s-au sfărâmat. Noi ne vom mulţumi cu fragmente din cartea lui Hermès, pe care o avem aci. Eu vă voiu explica statua sfântului Christophe, simbolul semănătorului şi pe acela al celor doi îngeri, cari se găsesc la intrarea dela Saint Chapelle, şi dintre cari unul are mâna într'un vas şi celalt într'un nor gros...

Aci, Jacques Coictier, căruia răspunsurile repezi ale archidiaconului îi închisese gura, începu din nou şi îl întrerupse cu tonul triumfător al unui savant, care îndreaptă pe un altul:

— *Erras, amice Claudi.* Simbolul nu este număr. Luaţi pe Orfeu drept Hermès.

— D-voastră vă înşelaţi, răspunse grav archidiaconul.

Dedalus este temelia; Orfeu este zidul; Hermès este edificiul, este totul. — Veţi veni când veţi voi, urmă el întorcându-se spre Tourangeau, eu vă voiu arăta bucăţelele de aur rămase în fundul creuzetului lui Nicolas Flamel şi le veţi compara cu aurul lui Guillaume de Paris. Eu vă voiu învăţa virtuţile ascunse ale cuvântului grecesc, *peristera*. Dar mai înainte de orice, vă voiu face să citiţi literile de marmoră ale alfabetului, paginile de granit ale cărţii. Vom merge dela intrarea episcopului Guillaume şi a lui Saint-Jean le Rond la Sainte Chapelle, apoi la casa lui Nicolas Flamel din strada Marivault, la mormântul său, care se află la

Saints Innocents, la cele două spitale ale sale din str. Montmorency. Vă voiu face să citiţi hieroglifele de cari sunt acoperite cele patru mari porţi de fier ale intrării spitalului Saint-Gervais şi ale străzii dela Ferronnerie. Vom mai silabisi împreună faţadele lui Saint-Crôme, lui Sainte Geneviève-des-Ardents, lui Saint-Martin, lui Sainte-Jacques de-la Boucherie...

De mult Tourangeau, ori cât de inteligentă era privirea sa, părea că nu mai înţelege pe dom Claude. El îl întrerupse.

— Pre legea lea! dar ce fel de cărţi aveţi?

— Iată una, zise archidiaconul.

Şi, deschizând fereastra celulei, el arătă cu degetul imensa biserică Notre-Dame, care, apărând pe un cer înstelat cu cele două turnuri ale sale, cu coastele sale de piatră şi cu ţeasta sa monstruoasă, părea un sfinx enorm cu două capete aşezate în mijlocul oraşului.

Archidiaconul privi câtva timp în tăcere giganticul edificiu, apoi întinzând cu un suspin mâna sa dreaptă spre cartea tipărită, care era deschisă pe masa sa şi cu mâna stângă arătând spre Notre Dame, el plimbă o privire tristă dela carte la biserică:

— Vai! zise el, aceasta va ucide pe aceea.

Coictier, care se apropiase de carte cu grabă, nu se putu stăpâni să nu exclame: — Hei! dar ce aşa de temut se află în cartea aceasta: *Glossa in Epistolas D. Pauli, Norimbergœ, Antonius Koburger* 1474. Aceasta nu este ceva nou. Este o carte de Pierre Lombard, maestrul sentinţelor Oare pentru că ea este imprimată?

— Aţi spus-o, răspunse Claude, care părea confundat într'o adâncă meditaţiune, sprijinidu-şi inedexul îndoit pe in-folio ieşit din tipografia vestită din Nuremberg. Apoi el adăogă cuvintele acestea misterioase: — Vai! vai! lucrurile mici înving pe cele mari; un dinte învinge o masă.

Gusganul Nilului omoară crocodilul, sabia omoară pe balenă, cartea va omorî edificiul!

Stingerea fu sunată în mânăstire în momentul când doctorul Jacques repeta încet de tot însoţitorului său

veşnicul său cântec: *El este nebun*. La care însoţitorul său răspunse de data aceasta; — Mi se pare şi mie.

Sosise ora când nici un străin nu putea să rămână în mânăstire. Cei doi vizitatori se retraseră. — Maestre, zise cumătrul Tourangeau luîndu-şi rămas bun dela archidiacon, eu iubesc pe savanţi şi pe spiritele mari şi vă stimez într'un mod deosebit. Veniţi mâine la palatul des Tournelles, şi întrebaţi de abatele de Saint-Martin de Tours.

Archidiaconul se întoarse în celula sa încremenit, înţelegând însfârşit ce personagiu era acel cumătru Tourangeau, şi amintindu şi pasagiul acesta al hrisovului mânăstirii Sainţ Martin de Tours; *Abas beati Martini*, **Scilicet rex Franciae**, *est canonicus de consultudine et habet parvam praebendam quam habet sanctus Venantuis et debet sedere in sede Thesanrarii.*

Se afirma că dela epoca aceea archidiaconul avea dese consfătuiri cu Ludovic al XI lea, când Majestatea Sa venea la Paris, şi ca trecerea de care se bucura dom Claude întrecea pe aceea a lui Olivier le Daim şi pe a lui Jacques Coictier, care, după obiceiul său, se purta foarte aspru cu regele.

III

Aceasta va omorî pe aceea.

Cititoarele noastre ne vor ierta dacă ne vom opri un moment pentru a căuta care putea fi gândul, care se ascundea sub cuvintele acelea enigmatice ale archidiaconului; *Aceasta va omorî pe aceea. Cartea ar omorî edificiul..*

După părerea noastră, cugetarea aceasta avea două feţe. Era mai întâiu o cugetare de preot.

Era teama preotului în faţa unui agent nou, tiparul. Era spaima şi uimirea omului sanctuarului în faţa tipo-

grafiei luminoase a lui Gutemberg. Era catedra şi manuscrisul, cuvântul vorbit şi cuvântul scris, cari se alarmau de cuvântul tipărit ; ceva asemenea cu uimirea unei vrăbii, care ar vedea pe îngerul Legion deschizându şi cele şase milioane de aripi. Era strigatul profetului, careşi aude vâjeind şi furnicând umanitatea emancipată, care vede în viitor inteligenţa, săpând credinţa, opinia detronând credinţa, lumea sguduind Roma. Prevestire a filosofului, care vede cugetarea omenească, volatilizată de către presă, evaporându se din vasul teocratic.

Spaima soldatului care examinează berbecele de bronz şi care spune : Turnul se va prăbuşi. Aceasta însemna că o putere avea să urmeze după o altă putere. Aceasta voia să zică : Presa va omorî biserica.

Dar în spatele gândirii acesteia, cea dintâiu şi cea mai simplă, fără îndoială, se afla, după părerea noastră, o alta, mai nouă, un corolar al celei dintâiu, mai uşor de observat şi mai uşor de contestat, o vedere tot aşa de filosofică, nu a preotului însă, ci a savantului şi a artistului. Era presimţirea că cugetarea omenească, schimbându şi forma, avea să-şi schimbe modul de exprimare ; că ideea capitală a fiecărei generaţii nu are să se mai scrie cu aceeaşi materie şi într'acelaşi mod ; că cartea de piatră, aşa de solidă şi aşa de durabilă, avea să facă loc cărţii de hârtie, mai solidă şi mai durabilă încă. Din punctul acesta de vedere, vaga formulă a archidiaconului avea un al doilea înţeles, ea însemna că o artă avea să detroneze o altă artă.

Ea voia să spună : Imprimeria va omorî architectura.

Intr'adevăr, dela origina lucrurilor până în secolul al cincisprezecelea al erii creştine inclusiv, architectura este cartea cea mare a umanităţii, expresia principală a omului în diversele sale stări de desvoltare, fie ca forţă, fie ca inteligenţă.

Când memoria primelor rase se simţi supraîncărcată, când bagagiul amintirilor genului omenesc deveni aşa de greu şi aşa de confuz încât cuvântul, gol şi sburător, riscă de a pierde din el pe drum, el fu transcris

pe sol în modul cel mai vizibil, cel mai durabil şi cel mai natural în acelaşi timp. Se pecetlui fiecare tradiţie sub un monument.

Primele monumente fură simple bucăţi de stâncă, *pe care fierul nu le atinsese*, zice Moise. Architectura începu ca orice scriitură. Ea fu mai întâiu alfabet.

Se înfigea o piatră în picioare, şi aceasta era o literă, era un hieroglif, şi pe fiecare hieroglif se odihnea un grup de idei, ca şi capitelul pe coloană. Aşa făcură cele dintâiu rase, pretutindeni, în acelaşi timp, pe suprafaţa lumii întregi. Se regăseşte *piatra ridicată* de Celţi în Siberia Asiei, în câmpiile Americii.

Mai târziu, se făcură cuvinte. Se suprapuse piatră peste piatră, se adună silabele acestea de granit, cuvântul încercă câteva combinaţiuni *Dolmen-ul* şi *cromlech-ul* celtic, *tumulus-ul* etrusc, *galgal-ul* evreu, sunt cuvinte. Câte unele, *tumulus* mai cu seamă, sunt nume proprii. Câteodată chiar, când aveau foarte multe pietre şi un loc întins, se scria o frază. Imensa îngrămădire dela Karnac este o formulă întreagă.

In sfârşit, se făcură cărţi. Tradiţiunile născuseră simboluri, sub care ele dispăreau ca trunchiul unui arbore sub frunzişul său; toate simbolurile acelea în care umanitatea credea, mergeau crescând, se înmulţeau, încrucişându-se, complicându-se din ce în ce mai mult; cele dintâiu monumente nu mai ajungeau ca să le cuprindă; erau pline de ele pretutindeni; abia mai exprimau încă monumentele acestea tradiţia primitivă, simplă ca şi ele, goală şi zăcând întinsă pe pământ. Simbolul avea nevoe să se desvolte în edificiu. Architectura se desvoltă atunci împreună cu cugetarea omenească; ea deveni gigantă cu mii de capete şi mii de braţe şi fixă sub o formă eternă, vizibilă, palpabilă, tot simbolul acela plutitor. Pe când Dedal, care este forţa, măsura, pe când Orfeu, care este inteligenţa cânta, stâlpul care este o literă, arcada care este o silabă, piramida care este un cuvânt, puşi în mişcare în acelaşi timp de o lege de geometrie şi de o lege de poezie, se grupau, se combinau, se amestecau, se scoborau, se suiau, se

juxtapuneau pe sol, se înălţau în cer, până când scriseră, după dictarea ideii generale a unei epoce, cărţile acelea minunate, cari erau de asemenea edificii minunate: pagoda din Eklinga, Rhamseion din Egipt, templul lui Solomon.

Ideia mamă, cuvântul, nu era numai în fondul tuturor edificiilor acelea, ci şi în formă.

Templul lui Solomon, de exemplu, nu era numai legătura cărţii sfinte, el era cartea sfântă însăşi. Pe fiecare dintre zidurile sale concentrice, preoţii puteau citi cuvântul tradus şi manifestat privirii, şi ei urmăreau astfel transformaţiunile sale din sanctuar până ce îl prindeau în ultimul său tabernacol, sub forma sa cea mai concretă, care era încă o formă a architecturii, arcul. Astfel, cuvântul era închis în edificiu, dar imaginea sa era pe învelişul său, ca figura omenească pe cosciugul unei momii.

Şi nu numai forma edificiilor, dar şi întrebuinţarea pe care ele îşi o alegeau, arăta gândirea pe care ele o reprezentau. După cum simbolul de exprimat era graţios sau posac, Grecia îşi încununa munţii cu un templu armonios la vedere, India spinteca pe ai săi pentru a cizela în ei acele diforme pagode subterane, purtate de către gigantice rânduri de elefanţi de granit.

Astfel, în timpul celor şase mii de ani dela începutul lumei, dela pagoda cea mai veche din Hindustan până la catedrala Coloniei, architectura a fost marea scriere a geniului omenesc.

Şi lucrul acesta este atât de adevărat, în cât nu numai ori ce simbol religios, ci şi ori ce gândire omenească, are pagina sa în cartea aceea imensă a monumentului său.

Ori ce civilizaţie începe prin teocraţie şi se sfârşeşte prin democraţie. Legea aceasta de libertate, succedând unităţei, este scrisă în architectură. Căci, să insistăm asupra acestui punct, nu trebue să credem că zidăria nu este în stare de cât să ridice templul, să exprime mitul şi simbolismul sacerdotal, să transcrie în hieroglife pe paginile sale de piatră tablele misterioase ale

legii. Dacă ar fi astfel, cum în fiecare societate umană soseşte un moment când simbolul sfânt se aşează şi se astupă sub libera gândire, când omul fuge de preot, când mărirea filosofilor şi a sistemelor roade faţa religiunei, architectura nu ar putea reproduce acea nouă stare a spiritului omenesc, foile sale încărcate pe faţă ar fi goale pe dos, opera sa ar fi ciuntită, cartea sa ar fi incomplectă. Dar nu.

Să luăm ca exemplu evul mediu, în care noi vedem mai clar, pentru că el este mai aproape de noi.

In timpul primei sale perioade, pe când teocraţia organizează Europa, pe când Vaticanul adună în jurul lui elementele unei Rome făcută cu Roma, care zăcea prăbuşită în jurul Capitolului, pe când cristianismul se duce căutând în dărâmăturile civilizaţiei anterioare toate etajele societăţii şi reclădeşte cu ruinele sale un nou univers erarhic în care sacerdoţiu este cheia bolţii, se aude isvorând mai întâiu în chaosul acela, apoi se vede încetul cu încetul, sub suflarea cristianismului, sub mâna barbarilor, ivindu se pământul scos al architecturilor moarte, greacă şi romană, acea misterioasă architectură romană, soră a zidirilor teocratice ale Egiptului şi Indiei, emblemă neştearsă a catolicismului curat, neschimbător hieroglif al unităţii papale. Toată cugetarea de atunci este scrisă într'adevăr în acest întunecat stil roman. I se simte pretutindeni autoritatea, unitatea, nepătrunsul, absolutul, Grégoire VII; pretutindeni preotul, nici odată omul; pretutindeni casta, nici odată poporul. Dar sosesc cruciadele. Este o mare mişcare populară, şi ori ce mare mişcare populară, ori care i-ar fi cauza şi scopul, degajă totdeauna din ultimul său precipitat spiritul de libertate. Noutăţi au să apară la lumina zilei. Iată că începe perioada furtunoasă a răscoalelor ţărăneşti şi a ligilor. Autoritatea se sdruncină, unitatea se bifurcă. Feudalitatea cere să împartă cu teocraţia, în aşteptarea poporului, care se va ivi în mod inevitabil şi care îşi va face, ca totdeauna, partea leului. *Quia nominor leo.* Senioria străbate deci de sub sacerdoţiu, comuna de sub seniorie. Faţa Europii s'a schimbat.

Ei bine! faţa architecturii s'a schimbat de asemenea. Ca şi civilizaţia, ea a întors pagina, şi spiritul nou al timpurilor o găseşte gata să scrie după dictarea sa. Ea s'a întors din cruciade cu ogiva, după cum naţiunile s'au întors cu libertatea.

Atunci, pe când Roma se desemembrează încetul cu încetul, architectura romană moare.

Hieroglifu! părăseşte catedrala şi se duce să blazoneze foişorul, pentru a face un prestigiu feudalităţii. Catedrala însăşi, edificiul acela altă dată aşa de dogmatic, cotropită de aci înainte de către burghezie, de către comună, de către libertate, scapă de preot şi cade în puterea artistului. Artistul o clădeşte după gustul său. Adio mister, mit, lege. Iată fantazia şi capriciul. Preotul să-şi aibă numai biserica şi altarul său şi el nu are nimic de spus. Cele patru ziduri sunt ai artistului. Cartea architecturală nu mai aparţine sacerdoţiului, religiunei, Romei; ea este a imaginaţiunei, a poeziei, a poporului.

De aci rezultă transformaţiunile repezi şi nenumărate ale architecturii aceleea, care nu are de cât trei secole, aşa de uimitoare după imobilitatea stagnantă a architecturii romane, care are şase sau şapte secole. Arta, cu toate acestea, merge cu paşi gigantici. Geniul şi originalitatea populară îndeplinesc treaba pe care o făceau episcopii.

Fiecare rasă scrie în trecere rândul său pe carte; ea şterge vechile hieroglife romane de pe frontispicul catedralelor şi cel mult dacă se mai vede încă dogma străbătând ici şi colo noul simbol, pe care ea îl pune pe el. Draperia populară abia lasă să se ghicească scheletul religios. Nici nu vă puteţi închipui libertăţile pe care şi le iau atunci architecţii, chiar faţă de biserică. Sunt capiteluri împletite cu călugări şi călugăriţe ruşinos împerechiaţi, ca în sala căminurilor a Palatului de Justiţie din Paris.

Este aventura lui Noe sculptată *aidoma*, ca sub marea intrare dela Bourges. Este un călugăr beţiv, cu urechi de măgar şi cu paharul în mână, râzând în faţa unei

întregi comunități, ca pe lavaboul mănăstirii de Bocherville. Există în epoca aceasta, pentru gândirea scrisă în piatră, un privilegiu, care se poate compara mai bine cu libertatea actuala a presii. Aceasta este libertatea architecturii.

Libertatea aceasta merge foarte departe. Câte odată, o intrare, o fațadă, o biserică întreagă prezintă un înțeles simbolic cu totul străin cultului, sau chiar ostil bisericii. Din secolul al treisprezecelea, Guillaume de Paris, Nicolas Flamel în al cinsprezecelea, au scris pagini de acestea răzvrătitoare. Saint Jacques de la-Boucherie era o biserică cu totul nepotrivită.

Gândirea atunci nu era liberă decât în modul acesta; de aceea, ea nu se scrie întreagă decât pe cărțile acelea cari se numeau edificii. Sub forma aceasta de edificiu, ea s'ar fi văzut arsă în piață publică de către mâna călăului sub forma de manuscris, dacă ea ar fi fost așa de imprudentă pentru a se risca în această formă; cugetarea—intrare de biserică ar fi asistat la supliciul cugetării—carte. Astfel, ne având decât calea aceasta, zidăria, pentru a-și face loc, se arunca asupra ei din toate părțile. De aci rezultă imensa cantitate de catedrale, cari au acoperit Europa, număr așa de uimitor încât abia îți vine să crezi că există, chiar după ce l'ai verificat. Toate forțele materiale, toate forțele intelectuale ale societății convergeau spre același punct, architectura. In modul acesta, sub pretext de a clădi biserici Domnului, arta se desvolta în proporțiuni mărețe.

Atunci, oricine se năștea poet, se făcea architect. Geniul răspândit în mase, comprimat din toate părțile sub feudalitate ca sub un *testudo* pe scuturi de bronz, ne găsind loc de ieșire decât din spre partea architecturii, se revărsa prin arta aceasta, și Iliadele sale luau forma de catedrale. Toate celelalte arte ascultau și se supuneau architecturii. Aceștia erau lucrătorii marei opere. Architectul, poetul, maestrul, totalizau în persoana lor sculptura, care îi cisela fațadele, pictura care îi lumina geamurile, muzica, care punea clopotul său în mișcare și care sufla în orgele sale. Chiar sărmana poezie pro-

priu zisă, aceea care se încăpățâna de a vegeta în manuscrise, era obligată, pentru a fi ceva, de a veni să se încadreze în edificiu sub formă de imn sau de *proză*; acelaşi rol, la urma urmei, pe care l jucaseră tragediile lui Eschyle în serbările preoteşti ale Greciei, Gencaa în templul lui Salomon.

Astfel, până la Gutemberg, archictura este scriitura principală, scriitura universală. Cărței acestea granitice începută de către Orient, continuată de către antichitatea greacă şi romană, evul mediu i-a scris ultima sa pagină. De altfel, fenomenul acesta al unei architecturi a poporului urmând unei architecturi a castei, pe care noi l'am observat în evul mediu, se reproduce cu toată mişcarea analoagă în inteligența omenească a celorlalte mari epoci ale istoriei. Astfel, pentru a nu enunța decât în mod sumar o lege, care ar cere să fie desvoltată în volume, în înaltul orient, leagăn al timpurilor primitive, după architectura hinduă, architectura feniciană, mama aceea bogată a arhitecturei arabe; în antichitate, după architectura egipțiană, al cărei stil etrusc şi monumente ciclopiene nu sunt decât o varietate, architectura greacă, al cărei stil roman nu este decât o prelungire supra încărcată a domului cartaginez; în timpurile moderne, după architectura romană, architectura gotică. Şi dedublând aceste trei serii, veți regăsi pe cele trei surori mai mari, architectura hinduă, architectura egipțiană, architectura romană, acelaşi simbol, adică teocrația, casta, unitatea, dogma, mitul, Dumnezeu; şi pentru cele trei surori mai mici, architectura gotieă, oricare ar fi dealtfel diversitatea formei inerente naturii lor, aceiaşi semnificare de asemenea, adică, libertatea, poporul, omul.

Că se numeşte brahman, mage, sau papă, în zidăriile hinduă, egipțiană sau romană, simți totdeauna pe preot, nimic altceva decât pe preot. Nu acelaşi lucru este în architecturile poporului. Ele sunt mai bogate şi mai puțin sfinte. In cea feniciană simți pe negustor; în cea greacă pe republican; în cea gotică, pe burghez.

Caracterele generale ale întregii architecturi teocra-

tice sunt neschimbarea, oroarea de progres, păstrarea liniilor tradiţionale, consacrarea tipurilor primitive, cuta constantă a tuturor formelor omului şi ale naturii la capriciile neînţelese ale simbolului. Sunt cărţi întunecoase, pe cari numai iniţiaţii ştiu să le descifreze. Dealtfel, orice formă, orice diformitate chiar au în ele un înţeles care o face inviolabilă. Nu cereţi zidirilor hindua, egipţiană romană ca ele să şi reformeze planul sau să şi îmbunătăţească arta de a face statui. Ori ce perfecţionare este o nelegiuire pentru ele. In architecturile acelea se pare că asprimea dogmei s a răspândit pe piatră ca o a doua petrificare. Caracterele generale ale zidirilor populare, din contră, sunt varietatea, progresul, originalitatea, belşugul, mişcarea veşnică. Ele s'au deslipit în deajuns de religie pentru a se gândi la frumuseţea lor, pentru a o îngriji, pentru a îndrepta fără încetare podoaba lor de statui sau de arabescuri. Ele sunt ale secolului. Ele au ceva omenesc pe care l amestecă fără încetare în simbolul divin sub care ele se produc încă.

De aci rezultă edificiile acelea înţelese de orice suflet, de orice imaginaţie, simbolice încă, dar uşoare de înţeles ca şi natura.

Intre architectura teocratică şi aceasta, este diferenţa dintre o limbă sfântă şi o limbă ordinară, dintre hieroglif şi artă, dintre Solomon şi Fidias.

Dacă rezumaţi ceeace noi am indicat până acum, foarte sumar, neglijând mii de dovezi şi tot atâtea mii de obiecţiuni de amănunt, ajungeţi la aceasta: că architectura a fost până în secolul al cincisprezecelea registrul principal al umanităţii; că în intervalul acesta nu a apărut în lume nici o cugetare cât de puţin complicată, care să nu fi luat forma unui edificiu; că ori şi ce idee populară, ca şi ori ce lege religioasă, a avut momentele sale; că geniul omenesc în sfârşit nu a cugetat nimic care să fie important şi pe care să nu l fi scris în piatră. Şi pentru ce? Pentru că ori ce cugetare, fie religioasă, fie filosofică, are interesul să se perpetue, pentru că ideia, care a pus în mişcare o ge-

nerație, vrea să pună în mișcare și alte generații și să lase urmă. Ori, ce șubredă mai este și nemurirea unui manuscris! Pe când un edificiu este o carte cu totul solidă, durabilă și rezistentă! Pentru a distruge vorba scrisă, ajunge o torță și un om neînduplecat. Pentru a dărâma vorba construită, trebue o revoluție socială, o revoluție pământească. Barbarii au trecut peste Coliseu, potopul poate peste piramide.

In secolul al cincisprezecelea totul se schimbă.

Cugetarea omenească descopere un mijloc de a se perpetua nu numai mai durabil și mai rezistent decât architectura, dar și mai simplu și mai ușor. Architectura este detronată. Literilor de piatră ale lui Orfeu are să succeadă literile de plumb ale lui Gutemberg.

Cartea va omorî edificiul.

Invențiunea imprimeriei este cel mai mare eveniment al istoriei. Este revoluția-mamă. Este modul de exprimare al umanității, care se reînoește cu totul, este gândirea omenească, care desbracă o formă și îmbracă o alta, este complecta și definitiva schimbare a pielii șearpelui acela simbolic, care dela Adam, reprezintă inteligența.

Sub forma imprimeriei, cugetarea este mai nepieritoare ca nici odată; ea este volatilă, de neprins, nedestructibilă. Ea se amestecă cu aerul. Pe vremea architecturei ea se facea munte și punea mâna puternic pe un secol și un loc. Acum ea se face cârd de pasări, se răspândește în cele patru puncte cardinale și ocupă în acelaș timp toate punctele aerului și ale spațiului.

Noi o repetăm, cine nu vede că în modul acesta, ea este cu mult mai neștearsă? Din solidă ce era, ea devine vioaie. Ea trece dela durată la nemurire. Poți dărâma o masă, dar cum să extirpi ubiquitatea?

Vine un potop, muntele va fi dispărut de multă vreme sub valurile sale, pe când pasările vor zbura încă; și, numai o singură corabie să plutească la suprafața cataclismului și ele se vor așeza pe ea, vor pluti cu ea, vor asista împreună cu ea la descreșterea apelor și lumea cea nouă, care va ieși din chaosul a-

cela va vedea deşteptându-se, planând deasupra ei, înaripată şi vie, cugetarea lumei înecate.

Şi când observi că modul acesta de exprimare este nu numai cel mai comod, cel mai practic pentru toţi, când te gândeşti că el nu duce în urma lui un bagaj mare şi nu pune în mişcare multe unelte, când compari cugetarea, silită, pentru a se putea traduce într'un edificiu, dea pune în mişcare patru sau cinci alte arte şi tone de aur, un munte întreg de pietre, o pădure întreagă de lemnărie, un întreg popor de lucratori, când o compari cu cugetarea care se face carte, şi căreia îi ajunge puţină hârtie, puţină cerneală şi o pană, cum să te mai miri că inteligenţa omenească a părăsit architectura pentru imprimerie? Taiaţi brusc albia primitivă a unui fluviu printr'un canal săpat dedesubtul nivelului ei, şi fluviul va fugi din albia sa.

De aceea vedeţi cum, începând dela descoperirea imprimeriei architectura se usucă încetul cu încetul, se atrofiază şi se despoaie. Cum se mai simte că apa scade, că seva se duce, că cugetarea timpurilor şi a popoarelor se retrage din ea! Rărirea este aproape nesimţită în secolul al cincisprezecelea, presa este prea slabă încă, şi smulge cel mult puternicei architecturi o supra abudenţă de viaţă.

Dar din secolul al şasesprezecelea boala architecturii se poate vedea; ea nu mai exprimă în mod esenţial societatea, ea se face în mod mizerabil artă clasică; din gală, din europeană, din indigenă, ea devine greacă şi romană; din adevărată şi modernă, pseudo antică. Deocamdată, aceasta se numeşte renaşterea. Decadenţă măreaţă cu toate acestea, căci vechiul geniu gotic, soarele acela care apune în spatele giganticei prese din Mayenţa, pătrunde încă câtva timp cu ultimele sale raze toată îngrămădirea aceea hibridă de arcade latine şi de colonade corintiene.

Pe soarele acesta care apune, noi îl luăm drept o auroră.

Cu toate acestea, din moment ce architectura nu mai este decât o artă ca ori care alta, din moment ce ea

nu mai este decât arta totală, arta suverană, arta tirană, ea nu mai are puterea de a reţine pe celelalte arte. Ele se emancipează aşa dar, sfarămă jugul architectului şi se duc care încotro. Fiecare din ele câştigă de pe urma acestei desfaceri. Isolarea măreşte totul. Sculptura devine sculptura de statui, închipuirea devine pictură, tunul devine muzică. Ai spune că este un imperiu care se desmembrează la moartea Alexandru lui său şi ale cărui provincii devin romane.

De aci ies Rafael, Michel-Ange, Jean Gunjon, Palestina, splendorile acelea ale strălucirii secolului al şasesprezecelea.

In acelaşi timp cu artele, cugetarea se emancipează cu totul. Ereticii evului mediu făcuseră mari tăeturi catolicismului. Secolul al şasesprezecelea sfarămă unitatea religioasă. Inainte de imprimerie, reforma nu ar fi fost decât o schismă, imprimeria o face revoluţie. Luaţi-i presa, erezia este lipsită de nervi. Că este fatal sau providenţial, Gutemberg este precursorul lui Luther.

In vremea aceasta, când soarele evului mediu a apus de tot, când geniul gotic s-a stins pentru totdeauna de pe orizontul artei, architectura se duce, întunecându-se, decolorându se, ştergându se din ce în ce mai mult. Cartea imprimată, viermele acesta rozător al edificiului, o suge şi o mănâncă. Ea se desbracă, ea se veştejeşte, ea slăbeşte văzând cu ochii. Ea este neînsemnată, ea este săracă, ea este nulă. Ea nu mai exprimă nimic, nici chiar amintirea artei unui alt timp

Redusă la ea însăşi, părăsită de către celelalte arte, pentru că cugetarea omenească o părăseşte, ea se slujeşte de către lucrători în lipsă de artişti. Geamul înlocueşte geamul pictat. Lucrătorul pietrar înlocueşte pe sculptor. Adio orice sevă, orice originalitate, orice viaţă, orice inteligenţă!

Ea se târeşte, cerşetoare de plâns a atelierului, din copie în copie. Michel Ange, care din secolul al şasesprezecelea o simţea fără îndoială că moare, avusese o ultimă idee, o idee de disperare. Tiranul acesta al artei

îngrămădise Pantheonul peste Parthenon şi făcuse pe Sf. Petru din Roma.

Operă mare, care merita să rămână mică, ultimă originalitate a architecturii, semnătura unui artist gigant în josul colosalului registru de piatră, care se închidea. Michel-Ange odată mort, ce face acea mizerabilă architectură care îşi târăşte viaţa în stare de spectru şi de umbră?

Ea ia pe Sf. Petru din Roma şi l copiază şi îl imită. Aceasta este o manie. Este o compătimire. Fiecare secol au pe al său Sf. Petru din Roma; în secolul al şeaptesprezecelea val de Grace, în al 18 lea, Sainte-Geneviève. Fiecare ţară are pe al său Sf. Petru din Roma, Londra are pe al său, Petersburg are pe al său. Parisul are vre o doi sau trei. Testament neînsemnat, ultimă fleoncăneală a unei mari arte gârbovite, care recade în copilărie înainte de a muri.

Dacă în locul monumentelor caracteristice ca acelea despre cari am vorbit, noi examinăm aspectul general al artei din secolul al şasesprezecelea până în al optsprezecelea, observăm aceleaşi fenomene de descreştere şi de jigăreală. Incepând dela Francisc al II-lea, forma architecturală a edificiului se şterge din ce în ce mai mult şi lasă să apară forma geometrică, ca scheletul osos al unui bolnav slăbit. Liniile frumoase ale artei fac loc recilor şi neînduratelor linii ale geometrului. Un edificiu nu mai este edificiu, este un poliedru. Architectura cu toate acestea se frământă pentru a ascunde goliciunea aceea. Iată frontonul grec, care se înscrie în frontonul roman şi reciprod. Este totdeauna Pantheonul în Parthenon, Sf. Petru din Roma. Iată casele de cărămidă ale lui Henric al IV-lea cu colţuri de piatră; piaţa Regală, piaţa Dauphine. Iată bisericile lui Ludovic al XIII-lea, grele, scunde, cu bolţi ce se lasă în jos spre mijloc, încărcate cu un dom ca de o cocoaşă. Iata architectura mazarină, urâtul pasticcio italian dela Quatre-Nations. Iată palatele lui Ludovic al XIV lea, lungi cazărmi de curtezanl, drepte, reci, plictisitoare. Iată în sfârşit pe Ludovic al XV-lea cu păpă-

diile şi fideaua şi toate bubele, cari desfigurează acea veche architectură şubredă, ştirbă şi cochetă. Dela Francisc al II lea până la Ludovic al XV-lea, răul a crescut în progresie geometrică. Arta nu mai are decât piele pe oase. Ea este în agonie.

In vremea aceasta, ce devine imprimeria? Toată viaţa aceea care părăseşte architectura vine la ea.

Pe măsură ce architectura decade, imprimeria se umflă şi se îngraşe. Capitalul acela de forţe, pe care cugetarea omenească îl cheltuia în edificii, ea îl cheltueşte de aci înainte în cărţi. Astfel, din secolul al şasesprezecelea, presa, mărită la nivelul architecturii ce decade, luptă cu ea şi o omoară. In secolul al şeaptesprezecelea ea este destul de suverană, destul de triumfătoare, destul de sigură de victoria sa pentru a da lumei serbarea unui mare secol literar. In secolul al optsprezecelea, odihnită mult timp la curtea lui Ludovic al XIV-lea, ea pune mâna din nou pe vechea spadă a lui Luther, înarmează cu ea pe Voltaire, şi aleargă, zgomotoasă, la atacul acelei bătrâne Europe, căreia i-a şi omorât expresiunea architecturală. In momentul când secolul al optsprezecelea se sfârşeşte, ea a distrus totul. In secolul al nouăsprezecelea, ea are să reconstruiască.

Ori, noi întrebăm acum, care dintre cele două arte reprezintă în mod real de trei secole cugetarea omenească? care o traduce? care exprimă, nu numai maniile sale literare şi scolastice, dar vasta, adânca, universala mişcare? Care se suprapune în mod constant, fără ruptură şi fără lacună, geniului omenesc, care merge: monstru, cu mii de picioare? Architectura sau imprimeria?

Imprimeria. Nu confundaţi; architectura a murit, a murit pentru totdeauna, omorâtă de către cartea tipărită, omorâtă pentru că ea ţine mai puţin, omorâtă pentru că ea costă mai scump.

Orice catedrală este un miliard. Inchipuiţi vă acum ce fonduri ar trebui pentru a scrie din nou cartea architecturală; pentru a face să fie scormonit din nou solul

de mii de edificii; pentru a r eveni la epocele acelea, când mulţimea monumentelor era aşa de mare, încât, după spusele unui martor ocular, «ai fi zis că lumea mişcându-se îşi aruncase vechile sale haine pentru a se îmbrăca cu o haină albă de biserică».

Erat enim ut şi munndus, ipse excutiendo semet, rejecta vetustate, candidam ecclesiarum vestem indueret (Glaber Radulphus).

O carte este făcută îndată, costă aşa de puţin, şi poate să se ducă aşa de departe! Pentru ce să te mai miri că toată cugetarea omenească se scurge pe panta aceasta? Aceasta nu împiedecă ca architectura să nu aibă încă ici şi colo câte un monument frumos, un cap de operă izolat. S'ar putea prea bine încă să aibă din când în când, sub domnia imprimeriei, o coloană făcută presupun, de către o întreagă armată, cu tunuri amalgamate, cum se avea sub domnia architecturii, Iliade şi Romanceros, Mahabarate şi Niebelungen — făcute de un popor întreg cu rapsodii îngrămădite şi topite. Marele accident al unui mare architect de geniu va putea să se întâmple în secolul al douăzecelea ca acelal a lui Dante în secolul al 13-lea. Dar architectura nu va mai fi arta socială, arta colectivă, arta dominantă.

Marele poem, marele edificiu, marea operă a umanităţii nu se va mai clădi, ea se va imprima.

Şi de aci înainte, dacă architectura se ridică din nou în mod accidental, ea nu va mai fi stăpână. Ea se va supune legii literaturii, care o primea dela ea altă dată. Poziţiunile respective a celor două arte vor fi schimbate. Este cert că în epoca architecturală poemele, rare, este adevărat, seamănă cu monumentele. In India, Vyasa este stufoasă, ciudată, nepătrunsă ca o pagodă; în orientul egiptean, poezia are ca şi edificiile, măreţia şi liniştea liniilor; în Grecia antică, frumuseţea, seninătatea, calmul; în Europa creştină, majestatea catolică, naivitatea populară, bogată şi îmbelşugată vegetaţie a unei epoci de reînoire.

Biblia seamănă cu Piramidele, Iliade ca Parthenonul, Homer cu Fidias. Dante în secolul al treisprezecelea.

este ultima biserică romană; Shakesperare în al şasesprezecelea ultima catedrală gotică.

Astfel, pentru a rezuma ceeace am spus până aci într'un mod necomplect şi trunchiat, geniul omenesc are două cărţi, două registre, două testamente, zidăria şi imprimeria, biblia de piatră şi biblia de hârtie. Desigur, când contempli aceste două biblii, atât de larg deschise în timpul secolelor, îţi este permis de a regreta majestatea vizibilă a scrieturii de granit, acele alfabeturi gigantice, formulate în colonade, în stâlpi, în obeliscuri, acel fel de munţi omeneşti cari acoper lumea şi trecutul, dela piramidă până la clopot, dela Chépos la Strasburg. Trebue să reciteşti trecutul pe aceste pagini de marmoră. Trebue să admiri şi să răsfoeşti fără încetare cartea aceea scrisă de către architectură; dar nu trebue să negi măreţia edificului, care se ridică la rândul său: imprimeria.

Edificiul acesta este colosal. Nu ştiu care statiscian a calculat că suprapunând unul peste altul toate volumele tipărite dela Gutenberg şi până acum, s'ar ajunge dela pământ până la lună; dar nu despre acest fel de măreţie vrem să vorbim noi. Cu toate acestea, când cauţi să-ţi formezi o imagine totală a ansamblului produselor imprimeriei până în zilele noastre, ansamblul acela nu ne apare care ca o imensă construcţie, sprijinită pe lumea întreagă, la oare umanitatea munceşte fără încetare şi al cărui cap monstruos se pierde în ceaţa deasă a viitorului? Este furnicarul inteligenţelor. Este stupul în care toate imaginaţiunile, aceste albine aurite, sosesc cu mierea lor. Edificiul are o mie de etaje. Ici şi colo, vezi deschizându se pe scările sale peşterile întunecoase ale ştiinţei, cari se încrucişează în profunzimile sale. Pretutindeni, pe suprafaţa sa, arta face să strălucească în faţa ochilor arabescurile sale, rozaceele şi dantelele sale. Acolo fiecare operă individuală, ori cât de capricioasă şi de izolată ar părea, are locul său. Armonia rezultă din tot.

Dela catedrala lui Shakespeare până la moscheea lui Byron, mii de mici clopotniţe se îngrămădesc talmeş

balmeş pe metropola aceea a cugetării universale. La baza sa s'au scris din nou câteva vechi titluri ale umanităţii, pe care architectura nu le înregistrase.

La stânga intrării, s'a pecetluit vechiul baso relief în marmoră albă de Homer, la dreapta biblia poliglotă îşi ridică cele şeapte capete ale sale. Hydra lui Romancero se sbârleşte mai departe şi câteva alte forme hibride, Vedas şi Nibelungen. De altfel, minunatul edififiсiu rămâne totdeauna neterminat. Presa, maşina aceea gigantă, care pompează fără încetare toată seva intelectuală a societăţii, varsă fără încetare noi materiale pentru opera sa. Genul omenesc întreg se află pe schelă. Fiecare spirit este zidar. Cel mai umil îşi astupă gaura sau îşi pune piatra. Indărătnicul din Breton aduce coşurile sale cu molos. Pe fiecare zi un nou strat se înalţă. Independent de vărsarea originală şi individuală a fiecărui scriitor, există contigente colective. Secolul al opstsprezecelea dă *Enciclopedia*, Revoluţia dă *Monitorul*. Desigur, şi aci este o construcţie, care se măreşte şi se îngrămădeşte în spirale fără sfârşit; şi aci este o confuziune a limbilor, activitate neîncetată, muncă neobosită, concurs încăpăţânat al umanităţii întregi, refugiu promis inteligenţei contra unui nou potop, contra unei copleşiri de barbari. Este al doilea turn al lui Babel al geniului omenesc.

CAPITOLUL AL ȘASELEA

I

Privire imparțială asupra vechii magistraturi.

Era un personaj foarte fericit, în anul de grație 1482, nobilul Robert d'Estonteville, cavaler, senior de Beyne, baron de Yvri și Saint Andry en la Marche, consilier și șambelan al regelui și membru al intendenței generale a Parisului. Erau aproape șaptesprezece ani de când el primise dela rege, la 7 Noembre 1465, anul Cometei, însărcinarea acea frumoasă de intendent al Parisului, care trecea mai mult o seniorie decât o slujbă, *dignitas*, zice Joannes Loemnoeus, *quoe cum non exigna potestate politiam concernente atque proerogativis multis et juribus conjuncta est.*

Avea mare însemnătate în 82 ca un gentilom să fie însărcinat de către rege și ale cărui scrisori de numire datau dela epoca căsătoriei fiicei naturale al lui Ludovic al XI lea cu domnul bastard de Bourbon. In aceiași zi când Robert d'Estonteville înlocuise pe Jacques de Villiers în intendența Parisului, Jehan Dauvet înlocuia pe Hélye de Thorrettas în prima presidenție a curții parlamentului, Jehan Jouvenel des Ursins lua locul lui Pierre de Morvilliers în slujba de cancelar al Franței. Regnault des Dormans era numit raportor la consiliul de stat ordinar al palatului regelui. Ori, peste

câte capete nu se plimbase presidenția, cancelaria Franței de când Robert d'Estonteville avea intendența Parisului! Ea îi fusese *dată pe seamă*, ziceau scrisorile de însărcinare, și desigur, el o păzea bine. El se agățase de ea, se încorporase în ea, se identificase cu ea așa de bine, în cât el scăpase de furia aceea de schimbare, pe care o avea Ludovic al XI lea, rege neîncrezător, cicălitor și muncitor, care ținea să întreţină prin uimiri și revocări frecuente, elasticitatea puterii sale. Mai mult; bravul cancelar obținuse ca fiul său să fie numit în locul lui, când nu va mai fi în slujbă și erau doi ani de când numele nobilului Jacques d'Estonteville, scutaș, figura lângă cel de Paris. Favoare rară, de sigur, și însemnată! Este drept că Robert dstonteville era un bun soldat, că el ridicase cu lealitate steagul contra *ligei binelui public* și că el oferise reginei un foarte minunat cerb în ziua intrării sale în Paris în 14... El mai era și bun prieten cu Tristan l'Hermite, intendent general al mareșalilor palatului regal, Robert ducea deci o viață foarte plăcută și frumoasă. Mai întâiu avea foarte bune lefuri, cărora se adougau și atârnau ca niște struguri mai mult la via sa, veniturile grefei civile și criminale a auditoriilor d'Embas, du Châtelet, fără a socoti câteva mici taxe de trecere peste podul de Mantes și de Corbeil și profiturile din taxele asupra taetorilor de bușteni. Adăugați la aceasta plăcerea de a-și expune în plimbările călare prin oraș și de a-și pune în evidență printre robele jumătate roșii și cafenii ale consilierilor municipali, frumosul său costum de răsboiu pe care-l puteți admira încă și astăzi sculptat pe mormântul său, la mănăstirea de Valmont în Normandia și casca sa lucrată toată în relief la Montlhéry. Și apoi, nu însemna oare nimic să ai toată supremația asupra celor 12 sergenți, asupra portarului și pazei dela Châtelet, asupra celor doi funcționari dela Châtelet *auditores Castelleti*, asupra celor șasesprezece comisari ai celor șasesprezece cartiere, asupra temnițerului dela Châtelet, asupra celor patru sergenți dați ca feud, asupra celor o sută douăzeci sergenți pedeștri, asupra cavale-

rului de pază cu paznicul său, cu sub paznicul, cu contra paznicul său? Nu însemna nimic oare să fii judecător al cauzelor mari şi mici, să ai dreptul de a schimba, de a spânzura şi de a târî, fără a socoti neînsemnata jurisdicţiune în prima instanţă (*in prima instantia*, cum zic chărţile) asupra vicomteului acela de Paris, aşa de glorios împărţit între cei şapte nobili judecători? Se poate închipui ceva mai frumos decât a pronunţa sentinţe şi hotărâri, cum făcea zilnic Robert d'Estonteville, în le Grand Châtelet, sub ogivele largi şi turtite ale lui Filip August? şi de a te duce, cum avea el obiceiul în fiecare seară, în casa fermecătoare situată în strada Galliée, în locuinţa dela palatul regal, pe care o avea de pe urma soţiei sale, doamna Ambroise de Loré, să te odihneşti de oboseala de a fi trimis pe vre-un nenorocit să petreacă noaptea în «acea mică căsuţă din strada de l'Escrocherie, în care intendenţii şi consilierii municipali ai Parisului voiau să-şi facă închisoarea, cuprinzând unsprezece picioare în lungime, şeapte picioare şi patru degete în lăţime şi unsprezece picioare în înălţime?»

Şi Robert d'Estonteville nu avea numai funcţia deosebită de intendent general şi viconte de Paris, dar el mai lua parte ca consilier şi în hotărârile date de rege. Nu era nici un cap ceva mai însemnat, care să nu-i fi trecut prin mâini, înainte de a ajunge pe mâna călăului. El este acela care fusese trimis la Bastilia Saint-Antoine pentru a-l conduce la Hale pe D-l de Nemours; pentru a-l conduce în piaţa Grevei pe D-l de Saint Pal, care se strâmba şi ţipa spre mare bucurie a D-lui Intendent general, care nu iubea pe D-l generalism.

Iată, de sigur, mai mult decât trebuia pentru a face o viaţă fericită şi ilustră şi pentru a merita într'o zi o pagină însemnată în această interesantă istorie a intendenţilor generali ai Parisului, din care afli că Qudard de Villeneuve avea o casă în strada des Boucheries, că Guilaume de Hangast cumpără marea şi mica Savoie, că Guillaume Thiboust dădu călugăriţelor dela Sainte-Geneviève, casele sale din strada Clopin, că Hugues

Aubriot locuia în hotelul du Parc-épic şi alte fapte casnice.

Totuş, având atâtea motive de a trăi în pace şi veselie, Robert d'Estonteville se sculase în dimineaţa zilei de 7 Ianuarie 1482, morăcănos şi ursuz. Din ce cauză era aşa de rău dispus? Nici el însuşi nu ar fi putut să o spună. Nu cumva era cerul înourat? nu cumva catarama vechiului centuron de Montlhéry era strânsă rău şi îi strângea prea milităreşte abdomenul său de intendent general? nu cumva văzuse trecând pe stradă desfrânaţi cărora nu le pasă de nimic, mergând câte patru în ceată, cu tunica pe pielea goală, cu pălăria fără fund, cu geanta şi cu sticla lângă ei? Era oare presimţirea vagă a celor trei sute şeaptezeci de taleri şi şasesprezece solzi, pe cari viitorul rege Carol VIII lea avea, în anul următor, să-i retragă din veniturile intendenţii? Cititorul poate alege; cât ne priveşte pe noi, noi am înclinâ să credem pur şi simplu că el era rău dispus.

Dealtfel, era într'o a doua zi după sărbătoare, zi de plictiseală pentru toată lmea, şi mai cu seamă pentru magistratul însărcinat să măture toate murdăriile pe cari le face o serbare la Paris. Şi apoi, el trebuia să ţină şedinţă la Grand-Châtelet. Ori, noi am observat că judecătorii se aranjează în general astfel încât ziua lor de audienţă să fie de asemenea şi ziua lor de rea dispoziţie, pentru a avea totdeauna pe vre unul, pe care să şi scoată necazul în voe, în numele regelui, al legii şi al justiţiei.

Cu toate acestea, audienţa începuse fără el. Ajutorii săi dela secţia civilă, criminală şi particulară, îi făceau treaba, ca după obiceiu; şi dela orele opt de dimineaţă, mai multe zecimi de burghezi şi de burgheze, îngrămădiţi într'un colţ întunecat al auditoriului d'Embas dela Châtelet, între o puternică balustradă şi zid, asistau cu gura căscată la spectacolul variat şi înveselitor al justiţiei civile şi criminale, împărţită de către Florian Barbediemie, auditor la Châtelet, ajutor al d-lui Intendent general, puţin cam talmeş balmeş şi pronunţată la întâmplare.

Sala era mică, joasă, boltită. O masă ornată cu crini era în fundul sălii cu un fotoliu mare de lemn de stejar sculptat, care era al intendentului general și era gol și un scaun fără răzămătoare, la stânga, pentru auditorul Florian. Dedesubt stătea grefierul, care scria.

In față era poporul; și dinaintea ușii, și dinaintea mesei, foarte mulți sergenți de ai intendenții în bluze de pânză albastră cu cruci albe.

Doi sergenți dela Parloir-aux-Bourgeois, îmbrăcați în hainele lor dela Toussaint, jumătate roșii și jumătate albastre, stăteau de sentinelă în fața unei uși joase închisă, care se zărea în fund înapoia mesii. O singură fereastră ogivală, strâns cuprinsă între zidurile groase, lumina cu o rază foarte palidă de Ianuarie două figuri caraghioase, capriciosul drac de piatră sculptat în mijlocul bolței și pe judecătorul ce sta în fundul sălii pe florile de crin.

Intr'adevăr, închipuiți-vă la masa intendenței generale, între două maldăre de dosare, răzămat în coate, cu picioarele pe coada robei sale de pânză cenușie, cu fața în blana de miel alb, din care părea ca fac parte și sprâncenile sale, roșu, posac, clipind din ochi, purtându și cu majestate grăsimea obrajilor, cari se măreau sub bărbia sa, pe Florian Barbedieme, auditor la Châtelet.

Ori auditorul era surd. Defect neînsemeat pentru un auditor. Aceasta nu i împiedica pe Florian să judece, dând hotărâri fără drept de apel și foarte corect.

Este cert că ajunge ca un judecător să aibă aerul de a asculta; și venerabilul auditor îndeplinea cu atât mai bine condițiunea aceasta, singura esențială la o bună judecată, cu cât atențiunea sa nu putea fi distrată de nici un sgomot.

De altfel era în auditoriu un nemilos controlor al faptelor și gesturilor sale în persoana amicului nostru Jehan Frollo du Moulin, acel mic școlar de eri, acest *pieton*, pe care erai totdeauna sigur că ai să-l întâlnești pretutindeni în Paris, afară de în fața catedrei profesorilor.

— Iată, zise el încet de tot însoţitorului său Robin Poussepain, care rânjea lângă el, pe când el comenta scenele cari se desfăşurau sub ochii săi, iată pe Jehanneton du Buisson. Frumoasa fiică a trândavului dela Marché Neuf! — Pre legea mea, bătrânul o condamnă! el nu mai are deci nici ochi, după cum nu mai aude. Cinsprezece solzi şi patruzeci de bani, pentru că a purtat două mătănii! Este cam mult *Lex duri carminis*. — Cine este acela? Robin Chief de Ville. hangiu.

— Pentru că a făcut pe hangiul fără autorizaţie? Hei! iată şi doi gentilomi printre mitocanii aceştia! Aiglèt de Soins, Hutin de Mailly. Doi scutaşi, *corpus Christi*! Ah! ei au jucat cu zarul. Când vom vedea aci şi pe rectorul nostru? O sută de franci parisiani amendă în profitul regelui! Baberdienne loveşte ca un surd — ce este! — Să dea D-zeu să fiu ca fratele meu, archidiaconul, dacă lucrul acesta m'ar împiedica de a juca; de a juca ziua, de a juca noaptea, de a trăi la joc, de a muri la joc şi de a-mi juca şi sufletul după camaşe! — Sfântă fecioară, ce de feţe! una după alta, oiţele mele! Ambroise Lécuyère! Isabeau la Paynette!. Bérarde Gironin! Le cunosc pe toate, pre legea mea! Amendă! amendă! Asta are să vă înveţe minte de a mai purta cordoane aurite! zece solzi parisiani! cochetolor!

— Oh! vită bătrână de judecător, surd şi imbecil! oh! Florian bădăranul! oh! Barbedienne, mojicul! iată-l la masă! el mănâncă pledoarii, mănâncă procese, mănâncă, mestecă, se îndoapă, se umple. Amenzi, rămăşiţe, taxe, cheltueli de judecată, salarii, despăgubiri, iad, închisoare şi temniţă! Priveşte, pe porcul! — Aide! bine! încă o femee amorezată! Thibaud-la-Thibaude, ea în persoană! — Pentru că a eşit din strada Glatigny! — Cine este tânărul acela? Grèffroy Mabonne, jandarm pedestru. El a înjurat de Dumnezeu. — Amendă, Thibaude! amendă Gieffroy, amendă la amândoi! Bătrânul surd! el trebue să fi amestecat amândouă afacerile! Pariez zece contra unu că are să facă să plătească înjurătura pe fată şi amorul pe jandarm!

— Fii atent, Robin Poussepain! Pe cine au să-l intro-

ducă? Sunt atâţia sergenţi. Pe Jupiter! toţi ogarii din haită sunt aci. Trebue să fie vânatul cel mai bun. Vre un cerb.

— Este unu, Robin, este unu! — Şi încă unul frumos! — Pe Hercule! este prinţul nostru de eri, papa nebunilor, trăgătorul de clopote, chiorul nostru, cocoşatul nostru, pocitania noastră! Este Quasimodo!

Era el în persoană.

Era Quasimodo, legat cobză şi sub o bună pază.

Patrula de sergenţi, cari îl înconjura, era comandată de cavalerul comandant al patrulei de pază în persoană, purtând brodate armele Franţei pe piept şi armele oraşului pe spate. De altfel, nu era nimic în Quasimodo, în afară de diformitatea sa, care să fi putut justifica mulţimea aceea de alebarde şi de puşti. El era posomorât, tăcut şi liniştit. Unicul său ochiu abia dacă arunca din când în când câte o privire ascunsă şi furioasă pe legăturile cari l ţineau legat.

El preumbla aceiaşi privire în jurul său, dar aşa de stinsă şi aşa de adormită, încât femeile nu şi l arătau cu degetul, decât pentru ca să râdă de el.

In timpul acesta, Florian răsfoia cu atenţie dosarul plângerii făcută contra lui Quasimodo, pe care i-l prezentă grefierul şi după ce isprăvi cu aruncătura aceea de ochi prin dosar, păru că se reculege un moment. Graţie prevederii acesteia, pe care el o avea totdeauna în momentul de a proceda la un interegator, el ştia dinainte numele, ocupaţia, delictele prevenitului, dădea replici prevăzute la răspunsuri prevăzute şi reuşea să se strecoare printre toate greutăţile interogatorului, fără a lăsa prea mult să i se ghicească surditatea. Dosarul procesului era pentru el căinele orbului. Dacă se întâmpla ca infirmitatea să se trădeze pe ici pe colo prin vre-o apostrofă incoerentă sau prin vre-o întrebare, care nu avea nici un rost, lucrul acesta trecea drept pricepere adâncă pentru unii şi drept imbecilitate pentru alţii. In amândouă cazurile, onoarea magistraturii nu era atinsă de loc; căci tot mai bine este ca un judecător să se bucure de renumele de imbecil sau de foarte

priceput, decât de renumele că este surd. El îşi dădea aşa dar multă osteneală pentru a ascunde surditatea sa în ochii tuturor, şi el reuşea să facă aceasta de obiceiu aşa de bine, încât ajunsese să se înşele şi pe el, ceea ce este de altfel mai uşor decât vă închipuiţi. Toţi cocoşaţii merg cu capul ridicat, toţi gângavii peroreză, toţi surzii vorbesc încet. Cât îl priveşte pe el, el credea cel mult că nu prea aude bine. Aceasta era singura concesiune, pe care o făcu în privinţa acestui punct opiniei publice, în momentele sale de sinceritate şi de examen de conştiinţă.

După ce rumegase deci bine afacerea lui Quasimodo, el îşi dete capul pe spate, închise ochii puţin, pentru mai multă majestate şi nepărtinire, aşa încât el era în momentul acela şi surd şi orb. Dublă condiţie fără de care nu există judecător perfect. In atitudinea aceea impunătoare el începu interogatorul.

— Cum te cheamă?

Ori iată un caz care nu fusese «prevăzut de către lege», acela când un surd avea să interogeze pe un surd.

Quasimodo, pe care nimic nu-l înştiinţa despre întrebarea adresată lui, continuă să privească fix pe judecător şi nu răspunse. Judecătorul, surd şi pe care nimic nu l avertiza despre surditatea acuzatului, crezu că el răspunsese, cum făceau în general toţi acuzaţii, şi urmă cu siguranţa sa mecanică şi stupidă.

— Bine. Ce vârstă ai?

Quasimodo nu răspunse, mai mult decât adineauri, la întrebarea aceasta. Judecătorul crezu că răspunsese în mod satisfăcător şi continuă:

— Acum, ce ocupaţie ai?

Aceiaşi tăcere. Auditorul în vremea aceasta începea să vorbească încet, să se privească miraţi.

— Ajunge, reluă nepăsătorul auditor, când el presupuse că acuzatul dăduse cel de al treilea răspuns. Eşti acuzat în faţa noastră: *primo*, de scandal în timpul nopţii; *secundo* de încercare de dezonorare a unei femei nebune, *in preiudicium meretricis*; *tertio*, de rebe-

liune și de faptă necinstită față de soldații din corpul regelui, suveranul nostru. Explică-te asupra tuturor acestor puncte. — Grefier, ați scris ceeace acuzatul a spus până acum?

La întrebarea aceasta nefericită, un hohot de râs isbucni din grefă până în auditoriu, așa de puternic, așa de nebun, așa de contagios, așa de universal, încât amândoi surzii fură siliți să-l observe. Quasimodo se întoarse ridicându și cocoașa de dispreț, pe când Florian, mirat ca și el și presupunând că râsul spectatorilor fusese provocat de vre o replică necuviincioasă a acuzatului, pe care el o bănui după ridicarea aceea din umeri, îl apostrofă cu indignare.

— Ai dat un răspuns, păcătosule, care ar merita ștreangul! Știi cu cine vorbești?

Isbucnirea aceasta nu era sortită să oprească explo ziunea veseliei generale. Ea păru tuturor așa de ciudată și așa de neghioabă încât râsetul nebun cuprinse chiar și pe sergenții dela Parloir-aux-Bourgeois, un fel de valeți de pică, la cari stupiditatea făcea parte din uniformă. Singur Quasimodo își păstră seriosul, pentru bunul motiv că el nu înțelegea nimic din cea ce se petrecea în jurul său. Judecătorul, din ce în ce mai ritat, crezu că trebue să continuie pe acelaș ton, sperând că prin aceasta să înspăimânte pe acuzat, înspăimântare care ar avea influență asupra auditoriului și l-ar readuce la respect.

— Așa dar, jupâne pervers și răpitor ce ești, îți permiți să fii necuviincios față de auditorul dela Châtelet, față de magistratul însărcinat cu poliția populară a Parisului, însărcinat de a face cercetări în privința crimelor, delictelor și purtărilor rele, de a controla toate meșteșugurile și de a interzice monopolul, de a întreține în bună stare pavagiul, de a împiedica pe negustorii de găini, de păsări de curte și de păsări sălbatice să facă înșelătorie, de a face să se măsoare buștenii și alte feluri de lemne, de a curăța orașul de noroiu și de aerul boalelor contagioase, de a se ocupa incontinou de public, într'un cuvânt, fără leafă, nici speranță de

salariu! Ştii că eu mă numesc Florian Barbedieme, ajutor al d-lui Intendent general, şi în plus comisar, anchetator, controlor şi examinator cu egală putere în intendenţă, judecătorie, păstrare şi presidenţie!...

Nu este nici un motiv ca un surd care vorbeşte unui surd să se oprească. Dumnezeu ştie unde şi când s'ar fi oprit Florian, lăsat astfel în înalta elocvenţă, dacă uşa joasă din fund nu s'ar fi deschis de odată lăsând să treacă pe d-l Intendent general în persoană.

La intrarea sa, Florian nu se opri, ci întorcându-se pe călcâie şi îndreptând brusc spre Intendentul general cuvântarea, cu care fulgera pe Quasimodo cu un moment mai înainte:

— Monsenoire, zise el, vă cer să daţi pedeapsa ce vă va place acuzatului de faţă, pentru gravă şi ne mai pomenită necuviinţă faţă de justiţie.

Şi el se aşeză foarte obosit, plin de sudoarea care îi curgea de pe frunte şi uda ca nişte lacrămi pergamentele întinse în faţa sa. Robert d'Estonteville încruntă din sprâncene şi făcu lui Quasimodo un gest pentru a-i atrage atenţia aşa de poruncitor şi semnificativ, încât surdul înţelese ceva din el.

Intendentul general îi adresă cuvântul cu severitate.

— Ce ai făcut de ai ajuns aci, mitocane?

Nenorocitul, crezând că intendentul general îl întreabă cum îl cheamă, rupse tăcerea, pe care o păstra de obiceiu şi răspunse cu o voce aspră şi guturală:

— Quassimodo.

Răspunsul se potrivea aşa de puţin cu întrebarea, încât râsetul nebun începu din nou să cuprindă auditoriul şi atunci Robert exclamă, roşu de înfuriare: — Iţi baţi joc şi de mine, păcătosule?

— Trăgător de clopote la Notre Dame, răspunse Quasimodo, crezând că era vorba de a se explica judecătorului cine era el.

— Trăgător de clopote! reluă intendentul general, care se sculase de dimineaţă destul de rău dispus, cum am spus o, pentru ca furia să nu aibă nevoe de a fi

ațâțată prin niște răspunsuri așa de ciudate. Trăgător de clopote! Am să ți fac să ți se tragă pe spinare niște nuele, pela răspântiile Parisului. Ințelegi, mitocane?

— Dacă voiți să știți câți ani am, zise Quasimodo, eu cred că voiu avea douăzeci de ani la Saint-Martin.

De astă dată era prea mult; intendentul general nu se mai putu stăpâni.

— Ah! tu nu te sinchisești de intendența generală, ticălosule! Domnilor sergenți pedeștrii, aveți să-mi duceți pe păcătosul acesta la stâlpul din piața Grevii, aveți să-l bateți și să-l suciți vreme de un ceas. Are să mi-o plătească el! și vreau să se facă o strigare despre prezenta hotărâre, cu asistența a patru trompeți, în cele șeapte eniorii ale vicomteului Parisului.

Grefierul se puse să compună numai decât hotărârea.

— Ei drăcia dracului! iată o bună judecată! exclamă din colțul său micul școlar Jehan Frollo du Moulin.

Intendentul general se întoarse și privi din nou pe Quasimodo cu ochii săi fulgerători. — Mi se pare că păcătosul a spus *drăcia dracului*! Grefier, adaugă două sprezece dinari amendă pentru înjurătură și că fabrica Saint-Eustache vă avea jumătate din ei.

Eu am o deosebită evlavie față de Saint Eustache.

In câteva minute, hotărârea fu scrisă. Cuprinsul îi era simplu și scurt. Dreptul statornicit al intendenței generale și al vicomteului de de Paris nu fusese încă încărcat de către presedintele Thibault Baillet și de Roger Barume, avocat al regelui. El nu era obstruat atunci de pădurea aceea înaltă de șicane și de proceduri, pe cari cei doi jurisconsulți o plantară în el pela începutul secolului al șasesprezecelea. Totul era clar în el, expeditor și explicit. Mergeai prin el drept la țintă și observai îndată la capătul fiecărei poteci, fără mărăcini și fără ocoluri, roata, spânzurătoarea sau stâlpul. Știai, cel puțin unde mergeai.

Grefierul prezentă sentința intendentului general, care îi aplică pecetea sa, și eși pentru a-și continua turneul în auditorii, cu o dispozițiune de spirit care trebui să

umple, în ziua aceea, toate temnițele din Paris. Jehan Frollo și Robin Poussepain râdeau pe înfundate. Quasimodo privea totul cu un aer indeferent și mirat.

Totuși, grefierul, în momentul când Florian Barbedienne citea la rândul său hotărârea pentru a o semna, se simți mișcat de milă față de nenorocitul de condamnat, și în speranța de a obține vre-o micșorare a pedepsei, el se apropie cât putu mai aproape de urechea auditorului, și îi zise, arătându-i pe Quasimodo: — Omul acesta este surd.

El spera că potrivirea aceea de infirmitate ar deștepta poate interesul lui Florian în favoarea condamnatului. Dar mai întâiu, noi am observat că Florian nu se sinchisea dacă cineva i-ar fi observat surditatea. In sfârșit, el avea urechea așa de tare, încât nu auzi nici un cuvânt din ceea ce-i spusese grefierul; cu toate acestea, el vru să aibă aerul că a auzit și răspunse: — Ah! ah! aceasta este altceva. Eu nu știam lucrul acesta. O oră mai mult la stâlp, în cazul acesta.

Și el semnă sentința, astfel modificată.

— Foarte bine, zise Robin Poussepain care avea pică pe Quasimodo, aceasta are să-l învețe să mai bruscheze lumea.

II

Gaura guzganilor.

Cititorul să ne permită de a-l înapoia în piața Grevei, pe care noi am părăsit-o ieri împreună cu Gringoire, pentru a urmări pe Esmeralda.

Sunt orele zece de dimineață. Totul arată că în ajun a fost sărbătoare. Pavajul este acoperit de fărămături, panglici, bucăți de pânză, pene de pălării, picături de ceară dela lumânări, rămășițe din masa populară. Foarte mulți burghezi, plimbându-se pe ici și colo, răscolind cu piciorul cărbunii stinși ai focului de veselie, căscau gura în fața lui Maison aux-Piliers, aducându-și aminte de frumoasele ornări din ajun, și privind s-a

stăzi cuele, ultima plăcere. Vânzătorii de cidru își rostogolesc butoiul printre grupuri. Câțiva trecători, cari au aerul de a fi ocupați, se duc și vin. Negustorii vorbesc și se strigă de pe pragul prăvăliilor.

Serbarea, ambasadorii, Coppenole, papa nebunilor formează discuția tuturor.

Toți se iau la întrecere care să vorbească mai mult și să râdă mai mult. Și totuși, patru sergenți călări, cari s-au postat la cele patru colțuri ale stâlpului de supliciu, au și atras în jurul lor o bună parte din poporul de jos răspândit prin piață, care se condamnă la nemișcare și la plictiseală în speranța unei mici execuțiuni.

Dacă acum cititorul, după ce a contemplat scena aceasta vie și zgomotoasă, care se joacă în toate colțurile pieții, își îndreaptă privirea spre casa aceea veche jumătate gotică, jumătate romană, a lui Tone-Roland, care face colțul cu cheiul spre apus, va putea să observe în unghiul fațadei un mare breviar public, cu bogate picturi, păzit de ploaie de o mică streașină, și contra hoților de un grilaj, care permite cu toate acestea de a-l răsfoi. Lângă breviarul acesta se află o mică fereastră în formă de ogivă, închisă cu două bare de fer în formă de cruce și care da spre piață; singură deschizătură care lasă să intre puțin aer și lumină într'o mică celulă fără ușe, facută la parter în grosimea zidului vechei case, și plină de o liniște cu atât mai adâncă, de o tăcere cu atât mai tristă cu cât o piață, publică, cea mai populată și cea mai sgomotoasă din Paris, furnică și chelălăește prin prejur.

Celula aceea era celebră în Paris de mai bine de trei secole, de când doamna Rolande de la Tour-Roland, fiind în doliu după tatăl său mort în cruciade, pusese să o facă în zidul propriei sale case, pentru a se închide acolo pentru totdeauna, nepăstrând din palatul său decât locuința aceea a cărei ușe era zidită și a cărei ferăstrue era deschisă iarna ca și vara, dând tot restul săracilor și lui Dumnezeu. Dezolata domnișoară așteptase, la drept vorbind, douăzeci de ani moartea în

mormântul acela anticipat, rugându-se zi şi noapte pentru sufletul tatălui său, dormind în cenuşe, fără să aibă cel puţin o piatră drept pernă, îmbrăcată într'un sac negru şi netrăind decât din mila trecătorilor, cari depuneau pâine şi apă pe pervazul ferestruii sale, primind astfel pomana după ce ea o făcuse. La moartea să, în momentul de a trece în celalt mormânt, ea lăsase pentru veşnicie mormântul acelà pentru femeile necăjite, mame, văduve sau fete, cari ar avea mult să se roage pentru un altul sau pentru ele, şi cari ar vrea să se îngroape de vii într'o mare durere sau într'o mare căinţă. Sărmanele de pe vremea sa vărsaseră multe lacrămi la moartea ei şi multe o binecuvântaseră; dar spre marea lor părere de rău, evlavioasa fată nu putuse fi canonizată sfântă din lipsă de protecţie. Acelea dintre ele cari erau puţin mai nelegiuite speraseră că lucrul acesta avea să se facă în raiu mai uşor decât la Roma, şi rugaseră pe Dumnezeu pentru defuncta, în lipsa papei. Cea mai mare parte se mulţumise să îşi amintească cu sfinţenie de Rolande şi să facă relicve din zdrenţele sale. Oraşul, din parte i, fondase, în amintirea domnişoarei, un breviar public, care fusese ţintuit lângă ferestruia celulei, pentru ca trecătorii să se oprească acolo din când în când, dacă nu pentru altceva, cel puţin ca să se roage, şi ca rugăciunea să-i facă să se gândească la pomană, şi ca sărmanele schimnice, moştenitoare ale mormântului doamnei Rolande, să nu moară cu totul din cauza foamei şi a uitării.

Nu era un lucru foarte rar prin oraşele evului mediu felul acela de mormânt. Intâlneai adesea în strada cea mai frecuentată, în târgul cel mai împestriţat şi cel mai asurzitor, drept în mijlocul său, sub picioarele cailor, sub roatele căruţelor aproape, o pivniţă, un puţ, o colibă păcătoasă cu uşa zidită şi cu fereastra închisă cu drugi de fer, în fundul căreia se ruga ziua şi noaptea vre-o fiinţă omenească, devotată de bună voe unei plângeri veşnice, vre unei mari ispăşiri. Ş toate reflexiunile pe cari le-ar deştepta în noi astăzi acest ciudat spectacol, celula aceea îngrozitoare, un fel de inel in-

termediar între casă şi mormânt, între cimitir şi cetate, retrasul acesta viu de comunitatea omenească, şi socotit de aci înainte printre morţi, lampa aceea consumându-şi ultima picătură de uleiu în umbră, restul acela de viaţă pâlpâind într'un şanţ, sufletul acela, vocea acea, rugăciunea aceea eternă într'o cutie de piatră, faţa aceea întoarsă pentru totdeauna spre lumea cealaltă; privirea aceea iluminată de către un alt soare, urechea aceea lipită de pereţii mormântului, sufletul acela prizonier în corpul acela, corpul acela prizonier în celula aceea şi sub acest dublu acoperiş de carne şi de granit, bâzâitul sufletului acela chinuit, nimic din toate acestea nu era observat de către mulţime. Mila puţin raţionabilă şi puţin subtilă de pe vremurile acelea nu vedea atâtea faţade la un act religios. Ea lua lucrul în bloc, şi onora, venera, sanctifica la nevoe sacrificiul, dar nu-i analiza suferinţele şi se înduioşa prea puţin. Ea aducea din când în când ceva hrană nenorocitului închis, se uita prin gaură dacă trăia încă, îi ignora numele, abia ştia de câţi ani începuse el să moară, şi străinului care îi întreba asupra scheletului viu ce putrezea în pivniţa aceea, vecinii îi răspundeau simplu, dacă era un bărbat: — Este shimnicul; dacă era o femee: — Este schimnica.

Totul se vedea aşa pe atunci, fără metafizică, fără exagerare, fără luptă, cu ochiul liber. Microscopul nu fusese încă inventat, nici pentru părţile materiei, nici pentru părţile spiritului.

De altfel, cu toate că lumea se minuna prea puţin, exemplele acestui fel de închidere într'o mănăstire în sânul oraşelor erau, în adevăr, frecvente, cum o spuneam adineauri. Se afla în Paris un număr destul de mare de celule de acestea pentru a te ruga lui Dumnezeu şi a te pocăi; ele erau aproape toate ocupate.

Este adevărat că clerul nu îşi da destulă osteneală pentru a nu le lăsa goale, ceeace implica nepăsare din partea credincioşilor şi erau puşi acolo leproşii, când era lipsă de pocăiţi. In afară de celula din piaţa Grevei, se mai afla una la Montfaucon, una în bolniţa cu ase-

minte dela Innocents, o alta nu mai ştiu unde, la locuinţa lui Clichon, mi se pare. Iar altele la foarte multe răspântii şi unde li se regăseşte urma în tradiţiuni, în lipsă de monumente. Universitatea avea de asemenea pe a sa. Pe muntele Sainte Geneviève, un fel de Job al evului mediu cântă timid de treizeci de ani Psalmii căinţei, pe un băligar, în fundul unui puţ, reîncepând când sfârşea, psalmodind mai tare noaptea, *magna voce per umbras*, şi astăzi anticarului i se pare că i aude vocea când intră în strada *Puits-qui-parle*.

Pentru a ne ocupa numai de celula dela Tour-Roland, trebue să spunem că ea nici odată nu dusese lipsă de schimnici. Dela moartea doamnei Roland, ea fusese rare ori un an sau doi goală. O mulţime de femei veniseră să plângă acolo, până la moarte, părinţi, amanţi, greşeli. Gluma răutăcioasă parisiană, care se amestecă în totul, chiar în lucrurile cari nu o privesc de loc, pretindea că se văzuse în celula aceea prea puţine văduve.

După moda epocii, o legendă latină, scrisă pe zid, indica trecătorului ce ştia citi destinaţia pioasă a celulei aceleia. Obiceiul s'a păstrat până către mijlocul secolului al şasesprezecelea de a explica un edificiu printr'o scurtă inscripţie, scrisă de asupra porţii. Astfel se citeşte încă în Franţa de asupra ghişeului închisoarei casei seniori-ale de Tourville: *Sileto et spera*; în Irlanda, sub blazonul care se află de asupra porţii cele mari a castelului de Fortesone: *Forte scutum, salus ducum*; în Anglia, pe intrarea principală a castelului ospitalier al conţilor Cowper: *Tumu est.*

Aceasta, pentru că pe atunci ori ce edificiu era o cugetare.

Cum nu exista uşe la celula dela Tour-Roland, se gravass cu litere mari romane de asupra ferestrii aceste două cuvinte:

Tu, ora.

Ceeace face că poporul, al cărui bun simţ nu vede

atâta fineţe în lucruri, şi traduce bucuros pe *Ludovico Magno* prin *Porte Saint-Denis,* dăduse celulei aceleea negre, tristă, şi umedă, numele de *Gaura guzganilor.* Explicaţie mai puţin sublimă poate de cât cealaltă, dar în schimb mai pitorească.

III.

Povestea unei plăcinte de făină de porumb.

La epoca când se petrece povestea aceasta, celula de la Tour Roland era ocupată. Dacă cititorul doreşte să ştie de către cine, nu are de cât să asculte conversaţia a trei brave cumetre, cari, în momentul când noi i-am atras atenţia asupra Găurii guzganilor, se îndreptau tocmai în partea aceea, venind dela Châtelet spre piaţa Grevei, dealungul apei.

Două dintre femeile acestea erau îmbrăcate ca nişte burgheze bogate din Paris. Finul lor guleraş alb, rochia lor de postav vărgat, cu roşu şi albastru, încălţămintea lor de lână albă, cu colţuri cusute în culori, bine trasă pe picior, cu ghetele lor de piele roşcată cu pingele negre şi mai cu seamă coafura lor, felul acela de corn cu fluturaşi de aur încărcat de panglici şi de dantele, pe cari femeile de la ţară îl poartă încă împreună cu grenadierii din garda imperială rusă, arătau că ele aparţineau clasei aceleia de negustori bogaţi, cari ţin mijlocia între ceeace lacheii numesc *o femee* şi ceeace ei o numesc *o doamnă.* Ele nu purtau nici inele, nici cruce de aur şi era uşor să vezi că nu făceau aceasta din sărăcie, ci din teama de amendă.

Insoţitoarea lor era gătită aproape la fel, dar era în costumul său şi în înfăţişarea sa acel nu ştiu ce, care arată pe soţia unui notar de provincie. Se vedea, după modul cum cingătoarea sa i se suia deasupra coapselor, că ea nu se afla de mult la Paris. Adăugaţi la aceasta un guleraş plisat, funte la ghete, că dungile

rochii cădeau traversal și nu în lungime și o mie de alte enormități de care se indigna bunul gust.

Cele două dintâiu mergeau cu pasul acela particular parizenelor, cari fac să vadă Parisul pe provinciale. Provinciala ținea de mână pe un băiat mare, care ținea în mână o mare plăcintă.

Suntem supărați că trebue să adăogăm că, având în vedere asprimea anotimpului, el își întrebuința limba drept batistă.

Copilul se lăsa să fie târât, *non passibus aequis*, cum zice Virgile și se împiedeca la fiecare pas, spre marea spaimă a mamei sale. Este adevărat că el privea mai mult la plăcintă de cât la pavaj. Fără îndoială că vre un motiv foarte serios îl oprea de a mușca din plăcintă, căci el se mulțumea să o privească cu dragoste. Dar mama ar fi trebuit să ducă plăcinta. Era o cruzime să faci un Tantal din voinicul băețaș.

In timpul acesta, cele trei domnișoare (căci numele de *doamne* era rezervat pe atunci femeilor nobile) vorbeau toate de odată.

— Să ne grăbim, domnișoară Mahiette, zicea cea mai tânără dintre cele trei, care era de asemenea și cea mai grasă, provincialei. Mi este teamă să nu ajungem prea târziu. Ni se spunea la Chatelet că avea să-l aducă îndată la stâlpul de supliciu.

— Ah! ce tot spui, domnișoară Oudarde Musnier? relua cealaltă parisiană. El are să stea două ceasuri la stâlpul de supliciu. Avem vreme. Ați văzut vre-o dată pedepsindu-se cineva la stâlp, scumpa mea Mahiette?

— Da, zise provinciala, la Reims.

— Ah! ce lucru mare este și stâlpul d-voastră dela Reims? O păcătoasă de colivie, unde nu se pedepsește decât țărani. Mare lucru!

— Numai țărani! zise Mahiette, la Marché aux Draps! la Remis! Am văzut acolo foarte mari criminali, cari omorâseră pe tatăl și pe mama lor!

Numai țărani! drept cine mă luați, Gervaise?

Intr'adevăr, provinciala era aproape să se supere pentru onoarea stâlpului său de supliciu. Din fericire

discreta domnişoară Oudarde Musnier schimbă vorba la timp.

— A propos, domnişoară Mahiette, ce părere aveţi despre ambasadorii flamanzi? aţi văzut ambasadori aşa frumoşi la Reims?

— Mărturisesc, răspunse Mahiette, că numai la Paris se poate vedea nişte flamanzi ca aceia.

— Aţi văzut în ambasadă pe ambasadorul acela voinic, care este ciorăpar? întrebă Oudarde.

— Da, zise Mahiette. El are aerul unui Saturn.

— Şi acela grasul a cărui figură seamănă cu o burtă goală? reluă Gervaise. Şi acela scundul, care are nişte ochi mici şi nişte pleoape roşii, ras şi ciopârţit ca un cap de scaiete?

— Au cai frumoşi, zise Oudarde, mai cu seamă îmbrăcaţi aşa cum sunt după moda din ţara lor.

— Ah! scumpa mea, întrerupse provinciala Mahiette, luând la rândul său un aer de superioritate, ce aţi zice, dacă aţi fi văzut, în 61, la ungerea regelui la Reims, acum optsprezece ani, caii prinţilor şi suita regelui! Pături şi cuverturi de toate felurile; unele din pânză de Damasc, de pânză fină lucrată în fir de aur, îmblănite pe la margini cu blană de samur şi de jder; altele, pluşuri cu blană de hermină; altele cu totul încărcate de argintării şi de mari draperii cu ciucuri de aur şi de argint! Şi banii cari costase toate acestea? Şi frumoşii copii-paji, cari erau călări!

— Lucrul acesta nu împiedică, replică aspru domnişoara Oudarde, ca famanzii să aibă cai foarte frumoşi şi nu i-a împiedicat ca eri să se ospăteze foarte bine la D-l Staroste al negustorilor, la Primărie, unde li s-a servit bomboane, hypocras, aromatice şi alte rarităţi.

— Ce tot spui, vecină? exclamă Gervaise. Flamanzii au luat masa la D-l cardinal, la Petit-Bourbon.

— Nu. La Primărie!

— Ba da. La Petit-Bourbon.

— Ba nu, la Primărie, reluă Oudarde înţepată, şi ca probă este că doctorul Scourable le-a ţinut o cuvântare în latineşte, de care ei au rămas foarte sa-

tisfăcuţi. Bărbatul meu, care este librar cu jurământ, mi-a spus lucrul acesta.

— Ba la Petit-Bourbon, răspunse Gervaise vioiu, şi iată ceeace le-a prezentat procuratorul d-lui cardinal: douăsprezece butoiaşe de hypocras alb, roşu deschis şi galben auriu, douăzeci şi patru de lăzi de pişcoturi de Lyon, tot atâtea torţe a doi lei bucata şi şase butoaie de vin de Beaune, alb şi roşu deschis, cel mai bun care s'a putut găsi. Sper că cele ce spun sunt adevărate. Le ştiu dela soţul meu, care este culquantenier la Parloir aux-Bourgeois şi care făcea azi de dimineţă comparaţie între ambasadorii flamanzi şi aceia ai lui Prêtre Jean şi ai împăratului Trebisondei, cari au venit din Mesopotamia la Paris sub ultimul rege şi cari aveau cercei la urechi.

— Este aşa de adevărat că ei au luat masa la Primărie, răspunse Qudarde, puţin mişcată de înşirarea aceea, încât nu s-a văzut nici odată o aşa mulţime de cărnuri şi de bomboane.

— Eu îţi spun că ei au fost serviţi de către Le Sec, sergent de al oraşului, la hotelul Petit Bourbon şi tocmai asupra lucrului acestuia te înşeli.

— La primărie, îţi spun!

— La Petit-Bourbon, scumpa mea! şi s'a iluminat în sticle magice cuvântul *Speranţă*, care este scris deasupra acelei mari intrări.

— La Primărie! la Primărie! Husson-le Voir în persoană cânta din flaut.

— Îţi spun că nu.

— Eu îţi spun că da.

— Eu îţi spun că nu.

Buna Qudarde ea grasă se pregătea să răspundă, şi cearta ar fi ajuns poate până la luare de păr, dacă Mahiette nu ar fi exclamat de odată: — Ia priviţi pe oamenii aceia cari s'au adunat colo la capătul podului! In mijlocul lor se află ceva la care ei se uită.

— In adevăr, zise Gervaise, aud cântând din dairea. Mi se pare că este mica Smeralda, care îşi face strâmbăturile cu capra sa. Ei! repede, Mahiette! iuţeşte-ţi

pasul şi trageţi-l de mână pe copil. Ai venit aci pentru ca să vezi curiozităţile Parisului.

Eri au văzut pe flamanzi; azi trebue să vezi pe egipţiana.

— Egpţiana! zise Mahiette, întorcându-se repede din drum, şi strângând cu putere braţul copilului său. Să mă pazească Dumnezeu! ea mi-ar fura copilul!

— Vino, Eustache!

Şi ea începu să alerge pe cheiu spre piaţa Grevei, până când lăsă podul foarte departe în urma ei. In timpul acesta, copilul, pe care ea îl târa, căzu pe genunchi; ea se opri abia răsuflând. Oudarde şi Gervaise o ajunseră.

— Egipţiana aceea să-ţi fure copilul! zise Gervaise. Ciudată fantezie mai ai.

— Ceea ce este ciudat, observă Oudarde, este că la Sachette are aceiaşi părere despre egipţiane.

— Cine este la Sachette? zise Mahiette.

— Hei! zise Oudarde, sora Gudule.

— Cine este sora Gudule? reluă Mahiette.

— Se vede că eşti dela Reims, pentru ca să nu ştii lucrul acesta! răspunse Oudarde. Este schimnica dela Gaura Guzganilor.

— Cum! întrebă Machiette, nenorocita aceea de femee căreia îi ducem plăcinta aceasta?

Oudarde făcu un semn din cap afirmativ.

— Da. Ai să o vezi îndată la ferestruea sa, în piaţa Grevei. Ea are aceiaşi părere ca şi D-ta asupra acestor vagabonzi din Egipt, cari cântă din daira şi ghicesc viitorul publicului. Nu se ştie din ce cauză are oroarea aceasta faţă de ţigani şi de egipţiani. Dar, D-ta Mahiette, de ce fugeai aşa, numai cum ai auzit despre ei¿

— Oh! zise Mahiette, apucând în mâini capul blond al copilului său, nu vreau să mi se întâmple ceeace i s'a întâmplat lui Paquette la Chantefleurie.

— Ah! ai să ne povesteşti o istorie, buna mea, zise Gervaise apucând o de braţ.

— Cu plăcere, răspunse Mahiette, dar se vede că sunteţi din Paris, de nu ştiţi aceasta. Vă voiu spune

aşa dar — dar nu este nevoe ca să ne oprim pentru a vă povesti aceasta — că Paquette la Chante-fleurie era o frumoasă fată de optsprezece ani, când eram şi eu una tot aşa de frumoasă, adică acum optsprezece ani, şi că este vina ei dacă ea nu este astăzi ca mine, o bună şi grasă mamă de treizeci şi şase de ani, cu un bărbat şi un băiat. De altfel, dela vârsta de patrusprezece ani, nu mai putea fi. — Ea era fiica lui Guybertant, cântăreţ la Reims, acelaş care a cântat în faţa regelui Carol al VII-lea, la ungerea sa, când el scobori pe râul de Vesle dela Sillery până la Muison şi chiar şi doamna la Pucelle se afla în corabie. Bătrânul tată muri, când Paquette era încă copilă mică de tot; ea nu mai avea deci decât pe mama sa, sora d-lui Pradon, meşter alămar şi cazangiu la Paris, în strada Parin-Garlin, care a murit anul trecut. Vedeţi că era de familie. Mama sa era o femee simplă, din nefericire şi nu învăţa nimic pe Paquette de cât puţine maimuţăreli de copil, cari nu împiedicau pe mititica de a se face foarte mare şi de a rămâne foarte săracă. Ele locuiau amândouă la Reims, pe malul apei, în strada de Folle-Reine. Notaţi: eu cred că aceasta a fost cauza nenorocirii sale. In 61, în anul ungerii regelui nostru Ludovic al XI-lea, pe care Dumnezeu să l ţie sănătos! Paquette era aşa de veselă şi aşa de frumoasă în cât nu era numită pretutindeni decât la Chantefleurie. — Sărmana fată! — Ea avea nişte dinţi frumoşi şi îi plăcea să râdă pentru ca să şi-i arate. Ori, o fata căreia îi place să râdă, are să plângă mai târziu; dinţii cei frumoşi pierd ochii cei frumoşi.

Aceasta era deci Chantefleurie. Ea şi mama sa îşi câştigau cu greu viaţa. Ele pierduseră mult dela moartea cântăreţului. Ele nu câştigau mai mult de şase dinari pe săptămână, ceeace nu face nici doi franci. Unde era vremea când moş Guybert câştiga doisprezece solzi parizieni la o singură ungere, cu un cântec? Intr'o iarnă, — era tot în anul acela 61 — cele două femei nu aveau nici lemne, nici surcele şi era foarte frig şi lucrul acesta îmbujoră aşa de frumos pe Chantefleurie, încât bărbaţii

o strigau: paquette! şi mai mulţi o strigau Paquerette! şi ea se pierdu. — Eustache! să nu cumva să te văd muşcând din plăcintă! — Noi văzurăm îndată că ea era perdută, într'o Duminică când ea veni la biserică cu o cruce de aur la gât. — La vârsta de patrusprezece ani! înţelegeţi aceasta! — Fu mai întâiu tânărul viconte de Cormontreuil, care îşi are castelul la tre sferturi de leghe de Reims, apoi Henri de Triancourt, călăreţ al regelui; apoi mai puţin decât atata, chiar de Beaulion, sergent în armată; apoi, scoborându-se mereu, Guery Aubergeon, valet al regelui; apoi Macé de Frépus, bărbier al fiului mai mare al Regelui; apoi Théveim le-Moine, tocilar al regelui; apoi din ce în ce mai puţini tineri şi mai puţini nobili, ea ajunse a lui Guilaume Racine, viorist şi a lui Thierry de Mer, aprinzător de felinare. Atunci, sărmana Chantefleurie, fu a tuturor. Ea aprinsese la ultimul ban din piesa sa de aur. Ce să vă mai spun, domnişoarelor? La ungere, tot în anul 61, ea fu aceia care făcu patul desfrânaţilor! — Şi numai într'un an!

Mahiette suspină şi îşi şterse o lacrimă, care i se rostogolea din ochi.

— Iată o poveste care nu este prea extraordinară, zise Gervaise, şi nu văd în ea de loc egiptiene şi copii.

— Ai răbdare! reluă Mahiette; copil, ai să vezi unul. — In 66, se împlinesc şasesprezece ani în luna aceasta la Saint-Paule, Paquete născu o fetiţă. Nefericita! ea avu o mare bucurie. Ea dorea să aibă un copil de multă vreme. Mama sa, femee simplă, care nu ştiuse decât să închidă ochii, mama sa murise. Paquette nu mai avea de iubit pe lume pe nimeni, pe nimeni care să o iubească.

De cinci ani de când greşise, Chantefleurie ajunsese o sărmană creatură. Ea era singură, singură în viaţa aceasta, arătată cu degetul, strigată pe străzi, bătută de către sergenţi, batjocorită de către copii mici în zdrenţe. Şi apoi, cei douăzeci de ani veniseră şi douăzeci de ani, este bătrâneţea pentru femeile cari iubesc. Nebunia începea să nu-i aducă mai nimic; pentru o

sbârcitură care venea, un taler se ducea; iarna era iarăşi aspră, lemnele din nou nu mai erau decât puţine la vatra sa şi pâinea îi lipsea adesea din casă.

Ea nu mai putea munci, pentru că devenind voluptuoasă, devenise leneşă şi ea suferea cu mult mai mult, pentrucă devenind leneşă, devenise voluptoasă. Cel puţin aşa explică preotul dela Saint Reny, pentru ce femeilor acestea le este mai frig şi mai foame, decât altor săraci, când ele au îmbătrânit.

— Da, observă Gervaise, dar egipţienii?

— Un moment, Gervaise, zise Oudarde a cărei atenţiune era mai puţin nerăbdătoare. Ce ar mai rămâne la urmă, dacă totul ar fi fost spus la început? Continuă Mahiette, te rog. Sărmana Chantefleurie!

Mahiette urmă.

— Ea era aşa dar foarte tristă, foarte săracă şi lacrimile îi slăbeau faţa. Dar în ruşinea sa, în nebunia sa şi în părăsirea sa, i se părea că ei i-ar fi mai puţin ruşine, că ar fi mai puţin nebună şi mai puţin părăsită, dacă ar fi fost ceva pe lume sau cineva, pe care ea să poată să-l iubească şi care să poată să o iubească. Trebuea ca acest ceva să fie un copil, pentru că numai un copil putea fi aşa de nevinovat pentru aceasta.—Ea îşi dădu seama despre aceasta, după ce încercase să iubească pe un hoţ, singurul bărbat care o mai putea voi, dar după puţină vreme, ea observă că hoţul o dispreţuia.—Femeilor acestea cari se vând, le trebue un amant sau un copil pentru a le umple inima. Altmintreiea, ele sunt foarte nenorocite. Ne putând să aibă un amant, ea dori din toată inima să aibă un copil şi cum ea nu încetase de a fi pioasă, ea rugă veşnic pe Dumnezeu ca să-i împlinească dorinţa. Bunului Dumnezeu îi fu deci milă de ea şi îi dădu o fetiţă. Nu vă mai vorbesc despre bucuria sa. Fu pentru ea o furie de lacrimi, de mângâieri şi de sărutări. Ea îşi läptă singură copilul, îi făcu scutece cu cuvertura sa, singura pe care ea o avea pe patul său şi nu mai simţi nici frigul, nici foamea. Ea se făcu din nou frumoasă. Fata bătrână face pe mama tânără. Ea îşi reluă vechiul meşteşug; Chantefleurie fu din nou vizitată, ea găsi muş-

terii pentru marfa sa şi din toate ororile acelea ea făcea cămăşuţe, scufiţe şi bărbiţe, hăinuţe de dantelă şi mici bonete de atlaz, fără să se gândească cel puţin să-şi cumpere o cuvertură.

— Domnule Eustache, ţi-am mai spus să nu mănânci din plăcintă. Cu siguranţă că mica Agnès—acesta era numele copilului, nume de botez, căci nume de familie, Chantefleurie de multă vreme nu mai avea,— era mult mai împodobită cu panglici şi cu broderii decât o fetiţă de a fiului regelui! Ea avea între altele o pereche de ghete micuţe, cum de sigur regele Ludovic al XI-lea nu a avut la fel! Mama sa i le cususe şi i le brodase ea însă-şi; ea pusese în ele toată fineţea şi toate drăgălăşeniile unei rochii de fecioară. Erau într'adevăr cele mai mici ghetuţe roşii, cari s'au putut vedea. Ele erau lungi cel mult cât degetul meu şi trebuea să vezi ieşind din ele micile picioruşe ale copilului, pentru a crede că putuseră intra în ele. Este adevărat că acele picioruşe erau aşa de mici, aşa de frumoase, aşa de roşii! mai roşii de cât atlasul ghetelor lor!

— Când vei avea copii, Oudarde, vei şti că nimic nu este mai frumos decât picioruşele acelea şi mânuţele acelea.

— Nici nu doresc altceva mai bun, zise Oudarde suspinând, dar aştept când o avea gust domnul Andry Musnier.

— De altfel, reluă Mahiette, copilul Paquettei nu avea numai picioarele frumoase. Eu l-am văzut când nu avea decât patru luni. Era un înger! Ea avea ochii mult mai mari decât gura. Şi cel mai fin şi mai fermecător păr negru, care se şi încreţea. Ar fi ajuns o mândră brunetă la vârsta de şase-spre-zece ani! Mama sa înebunea după ea, din ce în ce mai mult. Ea o mângâia, o săruta, o gâdela, o spăla, o gătea, o mânca! Ea îşi pierdea capul după ea, îi mulţumea lui Dumnezeu pentru ea. Picioruşele sala roşii mai cu seamă, era o minune, era un delir de bucurie! ea avea totdeauna degetele lipite şi nu putea să revină din mi-

cizmea lor. Ea le băga în micile ghetuţe, le scotea, le admira, se minuna de ele, privea lumina zilei, căzând deacurmezişul pe ele, încerca să le facă să meargă pe patul său şi îşi ar fi petrecut viaţa bucuros în genunchi, să încalţe şi să descalţe piciorușele acelea ca pe ale unui copil Isus.

— Povestea este frumoasă, zise încet Gervaise, dar unde este Egiptul în toate acestea?

— Iată, răspunse Mahiette. Sosiră într'o zi la Reims un fel de cavaleri foarte ciudaţi. Erau nişte golani şi haimanale, cari rătăceau prin ţară, conduşi de ducii lor şi de conţii lor. Ei erau oacheşi, aveau părul creţ de tot şi inele de argint la urechi. Femeile erau şi mai urâte decât bărbaţii. Ele aveau faţa mai neagră şi totdeauna descoperită, o pelerină păcătoasă pe corp, o pânză veche cusută cu sfori şi atârnându-i pe umeri şi părul lăsat pe spate ca coada unui cal. Copiii cari se tăvăleau printre picioarele lor ar fi speriat şi pe o maimuţă. O ceată de excomunicaţi. Toţi veneau drept din sudul Egiptului la Reims prin Polonia.

Papa îi spovedise, după cum se spunea, şi le dăduse ca ispăşire să meargă şeapte ani dearândul prin lume, fără să se culce în paturi. De aceea, ei se numeau Penancieri şi puţeau. Se pare că ei fuseseră altădată sarazini, de oarece ei credeau în Jupiter, şi cereau zece franci tournezi tuturor archiepiscopilor, episcopilor şi abaţilor cu cârje şi mitră. Aceasta în urma unei bule a papei. Ei veneau la Reims să ghicească viitorul în numele regelui d'Alger şi al împăratului Germaniei. Pricepeţi bine, că nu trebui mai mult decât atâta pentru ca să li se interzică intrarea în oraş. Atunci, toată banda se stabili bucuros lângă poarta de Braine, pe movila aceea pe care se află o moară. Şi atunci toată lumea din Reims dădu năvală să-i vadă. Ei vi se uitau în mână şi vă spuneau profeţii minunate. Ei ar fi prezis lui Iuda că ajungea papă. Cu toate acestea, mergea zvonul despre ei că fură copii, şi taie pungi şi că mănâncă carne omenească

Oamenii înţelepţi ziceau nebunilor : — Nu vă duceţ acolo! — şi se duceau ei însi-şi în ascuns.

Era deci o adevărată nebunie. Adevărul este că ei spuneau lucruri, cari ar fi minunat şi pe un cardinal. Mamele se făleau foarte mult cu copiii lor de când egipţianele le citise în mână tot felul de minuni scrise în limba păgână şi turcă. Una avea un împărat, alta un papă, alta un căpitan. Sărmana Chantefleurie fu cuprinsă şi ea de curiozitate.

Ea vru să ştie ce avea să devină şi dacă frumoasa sa micuţă Agnès nu va deveni cumva într'o zi împărăteasă a Armeniei sau altceva. Ea o duse deci la egipţiani, şi egipţianele care de care începură să admire copilul, să-l mângâie, să-l sărute cu gurile lor negre şi să se minuneze de mica sa mână. Vai! spre marea bucurie a mamei, ele se minunară mai cu seamă de frumoasele picioruşe şi de frumoasele ghete.

Copila nu avea încă un an. Ea gongonea râdea la mama sa ca o mică nebună, era grasă şi durdulie şi avea mii de mici gesturi fermecătoare ale îngerilor din raiu. Ea fu foarte speriată de egipţiane şi plânse. Dar mama o sărută mai tare şi se duse încântată de prezicerile, pe cari ghicitoarele i le facură despre Agnès. Ea avea să devină o frumuseţe, o virtute, o regină. Ea se întoarse deci în cuibul său din strada Folle-Reine, mândră de tot că aducea acolo pe o regină. A douazi, ea profită de un moment, când copilul dormea pe patul său, căci o culcase totdeauna cu ea, lăsă uşa puţin întredeschisă şi alergă să povestească unei vecine din strada de la Séchesserie că are să sosească o zi când fica sa Agnès are să fie servită la masă de către regele Angliei şi archiducele Ethiopiei şi o sută de alte surprize. La întoarcere, ne auzind strigăte pe când suia scara, ea îşi zise :—Bun! copila tot doarme. Ea îşi găsi uşa larg deschisă, aşa cum ea nu o lăsase ; ea intră totuşi, sărmana mamă, şi alergă la pat... — Copila nu se mai afla acolo, locul era gol. Nu mai era nici urmă de copil, afară de una din frumoasele sale

ghetuțe. Ea fugi afară din odaie, scobori scara repede și începu să se dea cu capul de pereți strigând :

— Copilul meu! unde este copilul? cine mi-a luat copilul? — Strada era pustie, casa izolată: nimeni nu putu să i spună nimic. Ea se duse prin oraș, căută prin toate străzile, alergă pe ici și colo ziua întreagă, nebună, zăpăcită, îngrozitoare, dând târcoale pela porți și pela ferestre ca o fiară sălbatecă, care își a pierdut puii. Ea abia mai răsufla, era cu părul vâlvoiu, înspăimântătoare la vedere, și avea în ochi un foc cari îi secase lacrămile.

Ea oprea pe trecători și striga ; — Copila mea ! fata mea ! frumoasa mea fetiță ! eu am să fiu servitoarea sa, servitoarea câinelui său, și el să mi mănânce inima dacă o vrea. Ea întâlni pe preotul dela Saint-Remy și îi zise : — Domnule preot, voiu ara pământul cu unghiile mele, dar înapoiați-mi copilul ! — Era ceva sfâșietor, Oudarde ; și eu am văzut pe un bărbat foarte tare, pe Ponce Lacabre, procurorul, care plângea. — Ah! sărmana mamă ! — Seara, ea se întoarse acasă. In timpul absenței sale, o vecină văzuse pe două egiptiane cum se suiseră în ascuns cu un pachet în brațele lor, apoi cum scoborâseră după ce închiseseră ușa și cum fugiseră repede. Dela plecarea lor, se auzea în casa Paquettei un fel de strigăte de copil. Mama râse cu hohote, urcă scara ca și cum ar fi avut aripi, dete ușa la o parte ca o ghiulea de tun și intră.

— Un lucru înspăimântător, Oudarde ! In locul drăguței sale micuța Agnès, așa de îmbujorată și de gingașă, care era un dar făcut de către Dumnezeu, un fel de mic monstru, hidos, schiop, chior, se târa țipând pe lespezi. Ea își ascunse fața cu oroare. — Oh ! zise ea, nu cumva vrăjitoarele mi-o fi metamorfozat fata în animalul acesta înspăimântător ? — Lumea se grăbi să ia de acolo pe micul șchiop. El ar fi înebunit-o. Acela era un copil monstruos al vre unei egiptene, care se avusese cu dracul. El părea să aibă patru ani aproape și vorbea o limbă, care nu era de loc o limbă omenească ; erau niște cuvinte cari nu puteau exista în

vre-o limbă. — Chantefleurie se aruncase pe mica gheată, tot ceea ce i rămânea din tot ceeace ea iubise atât de mult. Ea rămase locului aşa de mult timp, nemişcată, — mută, fără să răsufle, în cât lumea crezu că a murit. De odată, ea tremură din tot corpul, acoperi relicva sa cu sărutări furioase şi răsuflă în plânsete, ca şi cum inima i s'ar fi rupt. Vă încredinţez că noi plângeam de asemenea. Ea zicea: — Oh! mica mea fiică! frumoasa mea micuţă! unde te afli tu? — Şi toate acestea îţi sfâşia inima. Eu plâng încă, când îmi aduc aminte. Copiii noştri, pricepeţi voi? ei sunt măduva oaselor noastre. — Sărmanul meu Eustache! tu eşti aşa de frumos! Dacă aţi şti cât este de drăguţ! Ieri, el îmi zicea: Eu vreau să fiu jandarm. O, Eustache al meu! dacă te-aşi pierde? — Chantefleurie se ridică deodată şi începu să alerge prin Reims, strigând: — La tabăra egipţienilor! la tabăra egipţienilor! Să vie sergenţi ca să ardă pe vrăjitoare! — Egipţienii plecaseră. Era noapte întunecoasă. Nu putură fu urmăriţi. A doua zi, la două leghe de Reims, într'un mărăciniş între Gueux şi Tilloy, se găsi resturile unui foc mare, câteva panglici cari aparţinuseră copilei Paquettei, picături de sânge şi balegă de ţap.

Noaptea care trecuse era tocmai aceea a unei Sâmbete. Nimeni nu se mai îndoi că egipţienii nu făcuseră chef în mărăcinişul acela şi că ei nu mâncaseră pe copilă în tovărăşia lui Belzebuth, după cum se practică lucrul acesta la mahometani. Când Chantefleurie află lucrurile acestea îngrozitoare, ea nu plânse, ea îşi mişcă buzele ca pentru a vorbi, dar nu putu. A doua zi, părul îi încărunţise. A treia zi, ea dispăruse.

— Iată, într'adevăr, o istorie înspăimântătoare, zise Oudarde şi care ar smulge lacrămi şi unei pietre!

— Nu mă mai mir, adăugă Gervaise, că frica de egipţieni te face să fugi aşa de repede!

— Şi ai făcut cu atât mai bine, reluă Oudarde, de ai fugit adineauri cu Eustache al D-tale, cu cât aceştia sunt de asemenea egipţieni din Polonia.

— Nu, zise Gervaise, se spune că ei vin din Spania şi din Catalonia.

— Catalonia ? este posibil, reluă Oudarde. Polonia, Catalonia, Valonia, eu confund totdeauna aceste trei provincii. Ceeace este sigur, este că sunt egipţieni.

— Şi care au de sigur dinţii destul de lungi, adăugă Gervaise, pentru a mânca copii mici. Şi nu m'aşi mira dacă şi Smeralda ar mânca de asemenea puţin din ei, deşi făcând mutre. Capra sa albă face lucruri prea uimitoare, pentru ca să nu fie oarecare destrăbălare în toate acestea.

Mahiette mergea tăcută. Ea era cufundată în reveria aceea, care este oarecum prelungirea unei poveşti dureroase, şi care nu se opreşte decât după ce i a propagat sguduitura, din vibraţie în vibraţie, până la ultimele fibre ale inimii Cu toate acestea, Gervaise îi adresă cuvântul ? — Şi nu s'a putut şti ce a devenit Chantefleurie ? — Mahiette nu răspunse. Gervaise repetă întrebarea sa, zguduindu-i braţul şi chemând-o pe nume. Mahiette păru că se trezeşte din gândurile sale.

— Ce a devenit Chantefleurie ? zise ea repetând maşinal cuvintele a căror impresiune rămăsese în urechile ei ; apoi, sforţându se pentru a şi îndrepta atenţiunea spre sensul cuvintelor acelea :

- Ah ! reluă ea cu vioiciune, nu s-a ştiut nici odată.

Ea adăugă după o pauză :

— Unii au spus că au văzut-o ieşind din Reims, pe ceaţă, pe poarta Fléchembault ; alţii, pela revărsatul zorilor, pe vechea poartă Basée. Un sărac a găsit crucea sa de aur agăţată de crucea de piatră din locul unde se ţine bâlciul. Scula aceasta o pierduse, în 61. Ea era darul frumosului viconte de Cormontreuil, primul său amant. Paquette nu voise nici odată să se despartă de ea, ori cât de săracă ar fi fost. Ea ţinea la ea ca la viaţă. De aceea, când noi văzurăm părăsirea acestei cruci, noi ne gândirăm toate că ea murise. Cu toate acestea sunt oameni dela Cabaret les-Vantes, cari spun că au

văzut-o trecând pe drumul Parisului, mergând cu picioarele goale pe pietre. Dar atunci ar fi trebuit ca ea să fi ieşit pe poarta de Vesle şi toate acestea nu se potrivesc. Ori, pentru a spune mai bine, eu cred că ea a ieşit într'adevăr pe poarta Vesle, dar a plecat din lumea aceasta.

— Eu nu te înţeleg, zise Gervaise.

— Vesle, răspunse Mahiette cu un surâs trist, este râul!

— Sărmana Chantefleurie! zise Oudarde cutremurându se; înecată!

— Înecată! reluă Mahiette; şi cine ar fi putut spune bunului moş Guybertant, când el trecea pe sub podul de Tulqueux, cântând în barca sa, că într'o zi scumpa sa micuţă Paquette va trece de asemenea pe sub podul acela, dar fără să cânte şi fără barcă.

— Şi mica gheată? întrebă Gervaise.

— A dispărut împreună cu mama, răspunse Mahiette.

— Sărmana ghetuţă! zise Oudarde.

Oudarde, femee grasă şi simţitoare, ar fi plâns de sigur împreună cu Mahiette, dacă Gervaise, care era mai curioasă, ar fi terminat cu întrebările sale.

— Şi monstrul? zise ea deodată Mahiettei.

— Care monstru? întrebă aceasta.

— Micul monstru egipţian lăsat de către vrăjitoare la Chantefleurie, în schimbul ficei sale? Ce aţi făcut cu el? Cred că şi pe el l-aţi înecat.

— Nu, răspunse Mahiette.

— Cum? l-aţi ars atunci? La drept vorbind, era mai drept aşa. Un copil vrăjitor.

— Nici una, nici alta' Gervaise, Domnul archiepiscop s'a interesat de copilul din Egipt, i-a gonit pe dracul din el prin vrăji, l-a binecuvântat şi l-a trimis la Paris pentru a fi expus pe patul de lemn, la Notre Dame, ca copil găsit.

— Episcopii aceştia! zise Gervaise mormăind, pentru că ei sunt prea savanţi, ei nu fac nimic ca oamenii ceilalţi.

Te întreb, Oudarde, se face să pui pe dracul pe patul copiilor găsiţi ? căci cu siguranţă că era dracul monstrul acela mic.—Ei bine, Mahiette, ce s'a făcut el la Paris ? Sper că nici o persoană caritabilă nu l-a luat.

— Nu ştiu, răspunse Mahiette. Tocmai pe vremea aceea soţul meu s'a stabilit ca notar la Bern, la două leghe depărtare de oraş, şi noi nu ne-am mai ocupat de istoria aceasta ; şi unde mai pui că înaintea lui Bern se află cele două dealuri de Cernay, care te fac să nu mai observi clopotniţele catedralei din Reims.

Pe când vorbeau astfel, cele trei demne burgheze sosiră în piaţa Grevei. In preocuparea lor, ele trecuseră fără să se oprească dinaintea breviarului public dela Tour-Roland şi se îndreptau maşinal spre stâlpul de supliciu, în jurul căruia mulţimea creştea pe fiecare moment. Probabil că spectacolul, care atrăgea în locul acela toate privirile, le făcuseră să uite cu desăvârşire Gaura guzganilor şi hotărârea pe care o luaseră de a se opri acolo, dacă grasul Eustache, în vârstă de şase ani, pe care Mahiette îl târa de mână, nu le-ar fi adus aminte, hotărârea lor :

— Mamă, zise el, ca şi cum vre-un instinct îl avertiza că trecuseră de Gaura guzganilor, acum pot să mănânc plăcinta ?

Dacă Eustache ar fi fost mai deştept, adică mai puţin lacom, el ar mai fi aşteptat, şi tocmai la întoarcere, în l'Université. acasă la Andry Musnier, în strada Madame-la-Valence,. când ar fi fost cele două braţe ale Senei şi cele cinci poduri ale insulei Cité între Gaura guzganilor şi plăcintă, ar fi îndrăznit să facă întrebarea aceasta timidă :

— Mamă, acum pot să mănânc plăcintă ?

Intrebarea aceasta, nesocotită în momentul când o făcu Eustache, atrase atenţiunea Mahiettei.

— A propos, exclamă ea, noi uitasem pe schimnică! Arătaţi-mi Gaura guzganilor şi am să-i duc eu plăcinta.

— Indată, zise Oudarde. Aceasta este o pomană.

Nu tot aceiaşi părere avea şi Eustache.

— Ţine plăcinta mea ! zise el ridicând din umeri,

ceeace este în asemenea caz semnul cel mai mare al nemulţumirii.

Cele trei femei se întoarseră, şi, ajunse lângă casa Tour Roland, Oudarde zise celorlalte două:

— Nu trebue să ne uităm toate trei de odată în gaură, ca să nu speriem pe schimnică. Voi amândouă, prefaceţi-vă că citiţi *dominus* în breviar, pe când eu mă voiu uita pe ferestrue. Schimnica mă cunoaşte puţin. Am să vă înştiinţez când veţi putea să veniţi.

Ea se duse singură la ferestrue. In momentul când privirea îi pătrunse înăuntru, o milă adâncă se zugrăvi pe toate trăsăturile feţii sale şi faţa sa veselă şi sinceră îşi schimbă de odată expresia şi culoarea, ca şi cum ea ar fi trecut dela o rază de soare la una de lună. Ochii i se înlăcrămară, gura i se contractă ca atunci când ai să plângi. Peste un moment, ea îşi duse un deget la buze şi făcu semn Mahiettei să vină să vadă.

Mahiette veni, mişcată, în tăcere şi, în vârful picioarelor, ca atunci când te apropii de patul unui muribund.

In adevăr, era o privelişte tristă aceea care se oferea privirii celor două femei, pe când ele se uitau fără să mişte sau să răsufle pe ferestruea închisă cu drugi de fer, a Găurii guzganilor.

Celula era strâmtă, mai mult largă decât adâncă, boltită în ogivă şi văzută în interior semăna foarte mult cu o aloedă a unei mari mitre de episcop.

Pe lespezile goale, cari formau pardoseala, într'un unghiu, stătea o femee aşezată jos sau mai bine zis pe vine. Bărbia îi era răzămată de genunchii, pe cari cele două braţe încrucişate îi strângea foarte mult la pieptul său. Astfel înghemuită, îmbrăcată într'un sac cenuşiu, care o acoperea toată făcând cute mari, cu părul său lung tăiat puţin pe frunte şi căzându-i pe faţă, dealungul gambelor sale până la picioarele sale, ea nu prezenta la prima vedere decât o formă ciudată scoasă în relief pe fondul întunecat al celulei, un fel de triunghiu negricios, pe care raza zilei, care intra prin ferestrue, îl împărţea fără milă în două nuanţe: una închisă, cealaltă luminată.

Era unul din spectrele acelea, jumătate umbră, jumătate lumină, cum vedeţi în visuri şi în opera extraordinară a lui Goya, palide nemişcate, îngrozitoare, stând pe vine deasupra unui mormânt sau răzămate de grilajul unei celule. Aceasta nu era nici o femee, nici un bărbat, nici o fiinţă vie, nici o formă de fiinţă; era o figură, un fel de visiune peste care se întretăia realul şi fantasticul, ca umbra şi ziua.

Abia dacă distingeai sub părul său răspândit până la pământ un profil slăbit şi sever; rochia sa abia îi lăsa să se vadă extremitatea unui picior gol, care se sgârcea pe pavagiul aspru şi îngheţat.

Puţina formă omenească, pe care o întrezăreai sub învelişul acela de doliu, te făcea să te cutremuri.

Figura aceea, pe care ai fi crezut-o ţintuită în lespede, părea că nu se mişcă, că nu se gândeşte, că nu răsuflă.

Sub sacul acela subţire de pânză, în Ianuarie, zăcând pe un pavaj de granit, fără foc, în umbra unei celule a cărei răsuflătoare oblică nu lăsa să ajungă din afară decât lumina şi nici odată soarele, ea părea că nu suferă, că nici nu simte cel puţin. Ai fi zis că ea se făcuse de piatră, ca şi celula, de ghiaţă, ca şi anotimpul. Mâinile îi erau împreunate, ochii îi erau fixi.

La prima vedere, o luai drept un spectrui la cea de a doua, drept o statue,

Cu toate acestea, din când în când buzele sale vinete se întredeschideau pentru ca să răsufle şi tremurau, dar tot aşa de fără de viaţă şi tot aşa de maşinal ca şi frunzele, cari sunt luate de vânt,

Cu toate acestea, din ochii săi trişti scăpa o privire, o privire neştearsă, o privire adâncă, lugubră, nepăsătoare, fixată într'una spre un colţ al celulei, care nu se putea vedea din afară; o privire care părea că îndreaptă toate gândurile triste ale sufletului acela nefericit spre nu ştiu care obiect misterios.

Aceasta era creatura, care era numită, după locuinţa sa, *schimnică.*

Cele trei femei, căci Gervaise se alăturase şi ea lângă

Mahiette şi Oudarde, priveau prin ferestrue. Capetele lor opreau de a intra în celulă slaba lumină din afară, fără ca nenorocita, pe care ele o lipseau astfel de lumină, să pară că le dă vre-o atenţie. — Să nu o turburăm, zise Oudarde cu voce înceată, ea se află în extazul său, ea se roagă.

In vremea aceasta, Mahiette privea cu o turburare din ce în ce mai mare capul acela palid, slab, cu părul vâlvoiu şi ochii i se umpleau de lacrămi.

— Ar fi foarte ciudat, murmura ea.

Ea îşi trecu capul printre drugii de fer ai răsuflătoarei şi reuşi să se uite în colţul din care privirea nenorocitei nu se îndepărta.

— Cum se numeşte femeea aceasta? întrebă ea pe Oudarde.

Oudarde răspunse:

— Sora Gudule.

— Ea se numeşte Paquette la Chautefleurie, reluă Mahiette. Atunci, punându-şi un deget la buze, ea făcu semn lui Oudarde, care stătea uimită, ca să-şi bage capul prin ferestrue şi să privească.

Oudarde privi, şi văzu în unghiul în care privirea schimnicei era fixată în extazul acela trist, o mică gheată de atlaz roşu, brodat în aur şi argint.

Gervaise privi după Oudarde, şi atunci cele trei femei, uitându-se la nefericita mamă, începură să plângă. Cu toate acestea, nici privirile lor, nici lacrimile lor nu atrăsese atenţia schimnicei. Mâinile îi rămâneau unite, buzele mute, ochii fixi şi pentru cine îi ştia povestea, gheata aceea mică, privită astfel, îţi rupea inima.

Cele trei femei nu scoaseră încă nici un cuvânt; ele nu îndrăzneau să vorbească, nici cu voce înceată cel puţin. Tăcerea aceea mare, durerea aceea mare, uitarea aceea mare în care totul dispăruse, afară de un lucru, le făcea impresia unui pristol de Paşti sau de Crăciun. Ele tăceau, se reculegeau, şi erau gata să îngenuncheze. Li se părea că intraseră într'o biserică în ziua de Ténèbres.

In sfârşit, Gervaise, cea mai curioasă dintre cele trei,

şi prin urmare cea mai puţin simţitoare, încercă să facă pe schimnică să vorbească: — Soră! soră Gudule!

Ea repetă strigarea aceasta de trei ori, ridicând vocea de fiecare dată mai mult. Schimnica nu se mişcă. Nici un cuvânt, nici o privire, nici un suspin, nici un semn de viaţă.

Oudarde, la rândul său, cu o voce mai dulce şi mai mângâietoare: — Soră! zise ea; soră Sainte-Gudule! Aceiaşi tăcere, aceiaşi nemişcare.

— Ciudată femee! exclamă Gérvaise, ea nu ar fi mişcată nici de către o bombardare!

— Ea este surdă poate, zise Oudarde.

— Oarbă poate, adăugă Gervaise.

— Moartă poate, reluă Mahiette.

Cert este că dacă sufletul nu părăsise încă corpul acela fără viaţă, adormit, letargic, cel puţin se retrăsese şi se ascunsese la adâncimi unde percepţiunile organelor exterioare nu mai ajungeau.

— O să trebuească atunci, zise Oudarde, să lăsăm plăcinta pe fereastră. Dar poate să o ia cineva. Cum să facem ca să o deşteptăm?

Eustache, care până în momentul acela fusese distrat de către o trăsurică trasă de un câine mare, şi care trecuse, observă de odată că cele trei conducătoare ale sale priveau ceva printre ferestrue, şi fiind cuprins de curiozitate la rândul său, el se sui pe un stâlp, se ridică în vârful picioarelor, îşi fixă faţa sa grăsulie şi şi îmbujorată în dreptul ferestruii, ţipând: — Mamă, ia te uită că văz şi eu!

Auzind vocea aceea de copil, clară, gingaşă, sonoră, schimnica tresări. Ea întoarse capul cu mişcarea repede a unui arc de oţel şi cele două mâini ale sale îi dădură părul la o parte de pe faţă şi ea fixă asupra băiatului nişte ochi miraţi, jalnici, şi disperaţi. Privirea aceea nu fu de cât un fulger.

— Ah! Doamne! strigă ea de odată, ascunzându-şi capul în genunchi, şi se părea că vocea sa răguşită îi sfâşia pieptul, pe când ieşea din el, cel puţin nu-mi arăta pe ai altora!

— Bună ziua, doamnă, zise copilul cu gravitate.

De astă dată, sguduirea aceasta, pentru a ne exprima aşa, deşteptase pe schimnică. Un lung tremur îi cuprinse tot corpul, din cap până la picioare, dinţii îi clănţăniră, ea îşi ridică puţin capul şi zise, strângându-şi coatele de coapse şi luându-şi picioarele în mâini, ca pentru a le încălzi.

— Oh! ce frig mai este!

— Sărmană femee! zise Oudarde, foarte mult înduioşată, vrei puţin foc?

Ea dete din cap în semn de refuz.

— Ei bine, reluă Oudarde, întinzându-i o sticlă, iată hypocras care te va încălzi. Bea.

Ea dădu din nou din cap, privi pe Oudarde fix şi răspunse: — Apă, daţi-mi.

Oudarde insistă. — Nu, soră, aceasta nu este o băutură de Ianuarie. Trebue să bei puţin hypocras şi să mănânci plăcinta aceasta din făină de porumb, pe care am făcut-o pentru d-ta.

Ea respinse plăcinta, pe care i-o întindea Mahiette şi zise: — Pâine neagră, daţi-mi.

— Aide, zise Gervaise, cuprinsă la rândul său de milă, şi desfăcându-şi pelerina de lână, iată o pelerină ceva mai călduroasă de cât a d-tale. Puneţi-o pe umeri.

Ea refuză pelerina, după cum refuzase sticla şi plăcinta şi răspunse: — Daţi mi un sac.

— Dar trebue să fi observat puţin că ieri a fost serbare, reluă buna Oudarde.

— Observ aceasta, zise schimnica; sunt două zile de când nu mai am apă în urciorul meu.

Ea adăugă după o pauză: — Când este sărbătoare, sunt uitată. Bine fac. Pentru ce s'ar gândi lumea la mine? la mine care nu-mi pasă de mine. Dintr'un cărbune stins, iese cenuşa rece.

Şi ca şi cum ar fi fost obosită de a fi vorbit atât de mult, capul îi căzu pe genunchi. Simpla şi miloasa Oudarde, căreia i se păru că ea, prin ultimele sale cuvinte, se plângea de frig, îi răspunse cu naivitate:

— Atunci, vrei puţin foc?

— Foc! zise schimnica cu un accent ciudat; dar aveţi să faceţi puţin foc şi sărmanei mititice, care se află în pământ de cinciprezece ani?

Toate membrele îi tremurară, vorba îi vibra, ochii îi străluceau, ea se ridicase în genunchi.

Ea îşi întoarse de odată mâna albă şi slabă spre copil, care o privea cu o mare uimire.

— Luaţi de aci copilul acesta! strigă ea. Are să treacă egipteana.

Atunci ea căzu cu faţa la pământ şi fruntea-i lovi lespedea cu sgomotul unei pietre isbită de o piatră. Cele trei femei o crezură moartă. Cu toate acestea, după un moment, ea se mişcă, şi ele o văzură târându-se pe genunchi şi pe coate până în colţul, unde se afla mica gheată. Atunci, ele nu mai îndrăzniră să privească, atunci ele nu mai văzură, dar auziră mii de sărutări şi mii de suspine, amestecate cu ţipete sfâşietoare şi cu lovituri surde ca acelea unui cap care se isbeşte de un zid. Şi apoi, după una din acele lovituri, aşa de puternice în cât ele se cutremurară toate trei, ele nu mai auziră nimic.

— Să se fi omorât oare? zise Gervaise riscând să-şi bage capul prin ferestrue. — Soră! soră Gudule!

— Soră Gudule! repetă Oudarde.

— Ah! Doamne! ea nu se mai mişcă! reluă Gervaise, nu cumva este moartă? — Gudule! Gudule!

Mahiette, care până atunci fusese aşa de mişcată încât nu putuse vorbi, făcu o sforţare. — Aşteptaţi, zise ea. Apoi, aplecându-se spre ferestrue: — Paquette! zise ea, Paquette la Chantefleurie!

Un copil care suflă neştiutor pe fitilul rău aprins al unei plesnitori şi o face să facă explozie în faţa sa, nu ar fi mai încremenit decât fu Mahiette, la efectul pe care-l produse numele acela strigat în celula sorei Gudule.

Schimnica tresări din tot corpul, se ridică în sus pe picioarele sale goale şi sări la ferestrue cu nişte ochi aşa de înflăcăraţi, încât Mahiette şi Oudarde şi cealaltă femee şi copilul se retraseră până la parapetul cheiului.

În timpul acesta, figura îngrozitoare a schimnicei apăru la férestrue lipită de grilajul de fer.

— Oh! oh! strigă ea cu un râs înspăimântător, mă strigă egipţiana!

În momentul acela, o scenă care se petrecea la stâlpul de supliciu îi atrase privirea rătăcită.

Fruntea i se încreţi de oroare, ea întinse afară din celula sa cele două braţe de schelet ale sale şi strigă cu o voce, care semănă cu un horcăit: — Aşa dar, iar tu eşti, fiică a Egiptului! tu, eşti aceea care mă chemi, hoaţă de copii! fii blestemată! blestemată! blestemată! blestemată!

IV

O lacrimă pentru o picătură de apă.

Cuvintele acestea erau, pentru a ne exprima aşa, punctul de unire a două scene, cari se desfăşuraseră probabil în același moment, fiecare pe scena sa deosebită: una, aceea pe care aţi citit-o, în Gaura guzganilor, cealaltă, pe care aveţi s'o citiţi, pe scara stâlpului de supliciu. Prima nu avusese ca martori decât pe cele trei femei cu cari cititorul a făcut cunoştinţă; cea de a doua avusese ca spectatori tot publicul, pe care l-am văzut mai sus adunându-se pe piaţa Grevei, în jurul stâlpului şi al spânzurătorii.

Mulţimea aceea, pe care cei patru sergenţi cari se postaseră dela orele nouă de dimineaţă la cele patru colţuri ale stâlpului de supliciu, o făcuseră să spere de a vedea o execuţie oarecare, nu de sigur o spânzurare, dar o bătaie cu biciul, o tăiere a urechilor, ceva însfârşit, mulţimea aceea crescuse aşa de repede, încât cei patru sergenţi, împresuraţi de prea aproape, de mai multe ori fuseseră nevoiţi să şi facă loc cu lovituri de biciu şi cu repeziri de cal,

Mulţimea aceea, disciplinată la aşteptarea execuţiunilor publice, nu arăta prea multă nerăbdare. Ea se distra privind stâlpul de supliciu, un fel de monument foarte simplu, compus dintr'un cub de zidărie, înalt de câteva zeci de picioare, gol în interior. O treaptă foarte anevoe de suit din piatră necioplită, care se numea *scara*, conducea la platforma superioară, pe care se zărea o roată orizontală din lemn de ştejar. Se lega pedepsitul pe roata aceasta, în genunchi şi cu braţele la spate. Un fus pe care îl punea în mişcare un scripete ascuns în interiorul micului edificiu, imprima o rotaţie roţii totdeauna menţinută în planul orizontal şi prezenta în modul acesta faţa condamnatului succesiv tuturor punctelor pieţii. Aceasta se numea a *învârti* un criminal.

Cum vedeţi, stâlpul din piaţa Grevei nici pe departe nu oferea toate recreaţiile stâlpului dela Hale. Nimic architectural în el. Nimic monumental. Nici un acoperiş cu crucea de fer, nici un felinar octogon, nici un şir de coloane subţiri nu mergeau să se răspândească pe marginea acoperişului în capiteluri de frunze şi de flori, nici un burlan chimeric şi monstruos nici o lemnărie sculptată, nici o sculptură fină în piatră.

Trebuea să te mulţumeşti cu acele patru ziduri făcute din piatră şi cu o păcătoasă spânzurătoare de piatră, urâtă şi goală, alături.

Priveliştea aceasta ar fi fost neînsemnată pentru amatorii de architectură gotică. Este adevărat însă că nimic nu era mai puţin curios în privinţa monumentelor, ca cinstiţii gură cască din evul mediu, şi că se sinchiseau prea puţin de frumuseţea unui stâlp de supliciu.

Condamnatul sosi, însfârşit, legat în fundul unei căruţe şi când el fu suit pe platformă, când lumea putu să-l vadă din toate punctele pieţii legat cu frânghii şi cu curele de roata stâlpului de supliciu, o huiduitură nemai pomenită, amestecată cu râsete şi cu aclamaţiuni, isbucni în piaţă. Recunoscuseră pe Quasimodo.

Era el, într'adevăr. Soarta era ciudată. Pedepsit la stâlpul de supliciu pe aceiaş piaţă, unde în ajun el fu-

sese salutat, aclamat și proclamat papă și prinț al nebunilor, în cortegiul ducelui de Egipt, al regelui de Thunes și al împăratului Galileii! Ceeace este sigur, e că nu se afla nici un spirit în mulțime, nici chiar al său, rând pe rând triumfător și condamnat, care să scoată în evidență în mod clar apropierea aceasta în mintea sa.

Gringoire și filosofia sa lipseau de la acest spectacol!

In curând, Michel Noiret, trompet cu jurământ al regelui, suveranul nostru, impuse tăcere bădăranilor și strigă sentința, în conformitate cu ordonanța și porunca D-lui Intendent general. Apoi, el se întoarse în spatele căruții cu oamenii săi în bluze de uniformă.

Quasimodo, nepăsător, nici nu clipea. Orice rezistență îi era imposibilă din cauza a ceeace se numea atunci, în stil de cancelarie judecătorească *la véhémence et la fermété des attaches*, ceeace însemnează că curelele și lanțurile îi intrau probabil în piele. Aceasta este dealtfel o tradiție a temniței și a ocnei, care nu s-a pierdut și pe care cătușele o păstrează încă printre noi, popor civilizat, blând, uman, (ocna și ghilotina, între paranteze).

El se lăsase dus, împins, purtat, cocoțat, legat și răslegat. Nu puteai ghici nimic în fizionomia sa, afară de o mirare de sălbatec sau de idiot. Lumea îl știa surd; ai fi zis că era și orb.

Il puseră în genunchi pe scândura circulară, el nu se opuse. Il desbrăcară de cămașe și de tunică până la mijloc, el nu făcu nici o mișcare de opunere. Il legară cu alte curele, el se lăsă să fie legat. Atât numai, că din când în când el răsufla sgomotos, ca un vițel al cărui cap atârnă și se bălăngănește pe marginea căruței măcelarului.

— Mojicul, zise Jehan Frollo du Moulin amicului său Robin Poussepain (căci cei doi școlari urmaseră pe condamnat) el nu pricepe mai mult decât un cărăbuș nchis într'o cutie.

Fu un râs nebun în mulțime, când se văzu goală

cocoaşa lui Quasimodo, pieptul său de cămilă, umerii săi bătătoriţi şi păroşi. In timpul veseliei aceleia, un bărbat cu uniforma oraşului, de talie scurtă şi cu o înfăţişare robustă, se sui pe platformă şi veni să se aşeze lângă condamnat. Numele său fu şoptit repede prin asistenţă. Era jupân Pierrot Torterne, chinuitor cu jurământ dela Chatelet.

El începu prin a depune pe un unghiu al stâlpului de supliciu, un ceasornic negru de nisip a cărui capsulă superioară era plină cu nisip roşu, care se scurgea în capsula inferioară: apoi, el îşi scoase mantaua pe jumătate şi mulţimea văzu atârnându-i de mâna dreaptă un biciu mic cu curele lungi, albe, lucitoare, cu noduri, împletite şi înarmate cu unghii de metal. Cu mâna stângă, el îşi răsfrângea nepăsător cămaşa în jurul braţului său drept, până la subţioară.

In vremea aceasta, Jehan Frollo ţipa, înălţându-şi capul său blond şi cu părul creţ deasupra mulţimii (el se suise pentru aceasta pe umerii lui Robin Poussepain): — Veniţi să vedeţi, domnilor şi doamnelor! iată că are să fie bătut cu biciul jupân Quasimodo, trăgătorul de clopote al fratelui meu, domnul archidiacon de Josas, o păcătoasă architectură orientală, care are spatele în dom şi picioarele în coloane torse!

Şi mulţimea râdea nebuneşte, mai cu seamă copiii şi fetele tinere.

In sfârşit, chinuitorul bătu din picior. Roata începu să se învârtească. Quasimodo se clatină sub legăturile sale. Mirarea care se zugrăvi de odată pe faţa sa diformă făcu ca hohotele de râs din jurul său să isbucnească şi mai tare.

De odată, când roata în învârtirea sa prezentă lui jupân Pierrot spatele monstruos al lui Quasimodo, jupân Pierrot ridică braţul, finele curele şuerară ascuţit în aer ca o grămadă de şopârle şi căzură cu furie pe umerii nenorocitului.

Quasimodo sări în sus, ca deşteptat din somn.

El începea să înţeleagă. El se răsuci în legăturile sale; o violentă contracţiune de uimire şi de durere îi

descompuse muşchii feţii; dar el nu scoase nici un suspin. Atât numai, că el întoarse capul spre spate, la dreapta, apoi la stânga, balasându-l cum face un taur înţepat în coaste de către un tăun.

O a doua lovitură urmă după cea dintâiu, apoi o a treia, şi o alta şi o alta şi într'una. Roata nu înceta de a se învârti, nici loviturile de a ploua.

In curând sângele ţâşni, fu văzut curgând prin mii de şiroae pe umerii negri ai cocoşatului şi subţirele curele, în învârtirea lor, care spinteca aerul, îl împrăştiau în picături prin mulţime.

Quasimodo îşi reluase, în aparenţă cel puţin, nepăsarea sa dela început. El încercase mai întâiu, într'ascuns şi fără mare sguduire exterioară, de a-şi rupe legăturile. I se văzuse ochiul aprinzându-i-se, muşchii înţepenindu-i-se, membrele sgribulindu-i-se şi curelele şi lănţişoarele întinzându-se. Sforţarea era puternică, ne mai văzută, desperată; dar vechile casne ale intendenţii rezistară. Ele se sguduiră, dar numai atâta. Quasimodo recăzu obosit de tot. Uimirea fu înlocuită pe trăsăturile sale printr'un sentiment de amară şi adâncă descurajare. El îşi închise micu-i ochiu, lăsă să-i cadă capul pe piept şi făcu pe mortul.

De atunci, el nu se mai mişcă. Nimic nu putu să-i facă vre o mişcare. Nici sângele său care nu înceta de a-i curge, nici loviturile cari deveneau mai furioase, nici înfuriarea chinuitorului, care se excita el însuşi şi se îmbăta de execuţiune, nici sgomotul oribilelor cureluşe, mai ascuţite şi mai şuerătoare de cât nişte labe de bigailles.

In sfârşit, un portărel dela Câtelet îmbrăcat în negru, călare pe un cal negru, ce stătea alături de scară de la începutul execuţiunii, îşi întinse bagheta de lemn de abanos spre ceasornicul cu nisip. Chinuitorul se opri. Roata se opri. Ochiul lui Quasimodo se deschise încet.

Bătaia cu biciul era sfârşită. Doi servitori de ai chinuitorului cu jurământ spălară umerii ce sângerau ai condamnatului, îi frecară cu nu ştiu ce unsoare, care

închise îndată toate rănile şi îi aruncară pe spate un fel de şorţ galben tăiat în formă de patrafir. In timpul acesta, Pierrot Torterne punea să i se spele pe pavaj curelele roşii şi pline de sânge.

Totul nu se sfârşise pentru Quasimodo. Ii mai rămânea să suporte şi ora aceea de chinuire, pe care Florian Barbedienne o adăugase cu atâta spirit de dreptate sentinţei lui Robert d'Estontevile; totul spre cea mai mare glorie a vechiului joc de cuvinte fisiologice şi psichologice al lui Jean de Cumène: *Surdus absurdus*.

Ceasornicul de nisip fu deci răsturnat şi cocoşatul fu lăsat legat pe scândură, pentru ca dreptatea să fie îndeplinită până la capăt.

Poporul, în evul mediu mai cu seamă, este în societate ceeace este copilul în familie. Atâta vreme cât el rămâne în starea aceea de primă ignoranţă, de minoritate morală şi intelectuală, se poate spune despre el ca şi despre copil:

Vârsta aceasta este fără milă.

Noi am spus că Quasimodo era în general urât, pentru mai multe motive, este adevărat. Abia dacă se afla vre-un spectator în mulţimea aceea, care să nu aibă sau să nu creadă că are motiv să se plângă contra răutăciosului cocoşat dela Notre-Dame. Bucuria era deci generală că era văzut apărând la stâlpul de supliciu; şi aspra execuţie, pe care o suferise şi starea vrednică de milă în care ea îl lăsase, în loc de a înduioşa poporul, îi făcu ura şi mai mare înarmând-o cu veselia aceea.

Deaceea, odată satisfăcută *la vindicte publique*, cum se exprimă încă şi astăzi potcapurile pătrate, veni rândul a o mie de răsbunări deosebite. Aci, ca şi în sala cea mare a Palatului, femeile mai cu seamă isbucneau. Toate aveau oarecare pică pe el, unele din cauza răutăţii sale, altele din cauza urâţeniei sale. Cele din urmă erau cele mai furioase.

— Oh! mutră de drac! zicea una.

— Călăreț pe coada măturii! striga alta.

— Frumoasă grimază tragică, urla o a treia și care l-ar face papă al nebunilor, dacă astăzi ar fi ieri!

— Foarte bine, reluă o bătrână. Iată grimaza pe care o face la stâlpul de supliciu. Când o va face dela spânzurătoare?

— Când ai să fii îngropat sub clopotul tău cel mare la o sută de picioare sub pământ, blestemat trăgător de clopote?

— Totuși, dracul acesta sună *angelus*.

— Oh! surdul! chiorul! cocoșatul! monstrul!

— Mutră de făcut să avorteze o femee mai bine de cât toți medicii.

Și cei doi școlari, Jehan Frollo du Moulin și Robin Poussepain, cântau să-ți spargă urechile, vechiul refren popular:

Un ștreang
Pentru ticălos!
O legătură de nuele
Pentru pocitanie!

O mie de alte insulte curgeau, și huiduelile, și blestemele, și râsetele și pietrele câte odată.

Quasimodo era surd, dar el vedea clar și furii publică era tot așa de energic zugrăvită pe fețe, ca și în cuvinte. De altfel, loviturile cu pietre explicau hohotele de râs.

El se stăpâni mai întâiu. Dar încetul cu încetul, răbdarea aceea, care ținuse piept loviturilor de biciu ale chinuitorului, se înmuiă și nu mai putu suporta toate înțepăturile acelea de insecte.

Boul din Asturies, căruia puțin îi păsase de atacurile picadorului, este ațâțat de către câini și flamuri.

El plimbă mai întâiu încet o privire de amenințare asupra mulțimei. Dar legat fedeleș cum era, privirea sa fu neputincioasă de a goni muștele acelea, cari îi înțepau rana. Atunci, el se agită în legăturile sale și sfor-

ţările sale furioase făcură să trosnească scândurile vechei roţi a stâlpului. Din cauza aceasta, batjocurele şi huiduelile se înmulţiră.

Atunci, nenorocitul, ne putându şi sfărâma sgarda de fiară sălbatecă legată în lanţ, redeveni liniştit. Atât numai că, din când, în când, un suspin de turbare îi ridica pieptul. Nu era pe faţa sa nici ruşine, nici roşeală. El se afla prea departe de starea de societate şi prea aproape de starea de natură, pentru a şti ce însemnează ruşinea. De altfel, în halul acela de diformitate, infamia este oare un lucru simţit?

Dar furia, ura, desperarea lăsa încet pe faţa aceea îngrozitoare un nor din ce în ce mai întunecat, din ce în ce mai încărcat de electricitate, care isbucnea în mii de fulgere în ochiul ciclopului.

Totuşi, norul acesta se lumină un moment, când trecu un catâr, care străbatea mulţimea şi care purta pe un preot. De departe de tot, cum zări pe catârul acela şi pe preotul acela, faţa nenorocitului se îmblânzi. In locul furiei, care o contracta veni un surâs ciudat, plin de o bunătate, de o blândeţe, de o gingăşie nespusă. Pe măsură ce preotul acela se apropia, zâmbetul acela devenea mai distinct, mai vesel. Era ca şi venirea unui salvator, pe care nenorocitul o saluta.

Cu toate acestea, în momentul când catârul fu destul de aproape de stâlp pentru ca condamnatul să poată fi recunoscut de către călăreţ, preotul lăsă privirea în jos, schimbă repede drumul, dădu pinteni, ca şi cum s'ar fi grăbit să se scape de reclamaţiuni umilitoare şi puţin păsându-i de a fi salutat şi recunoscut de către un nenorocit într'o asemenea situaţie.

Preotul acela era archidiaconul dom Claude Frolio.

Norul recăzu mai întunecat pe fruntea lui Quasimodo. Surâsul se mai observă încă câtva timp, dar amar, descurajat, cu totul trist.

Vremea se scurgea. El se afla acolo de o oră şi jumătate cel puţin, sfâşiat, chinuit, batjocorit într'una şi aproape omorât cu pietre.

De odată, el se smuci din nou în legăturile sale cu o desperare şi mai mare, făcând să se cutremure toată lemnăria, care l ţinea, şi rupând tăcerea pe care el o păstrase cu încăpăţânare până atunci, el strigă cu o voce răguşită şi furioasă, care semăna mai de grabă cu un lătrat decât cu un strigăt omenesc şi care acoperi sgomotul huiduelilor: — Daţi mi să beau!

Exclamaţia aceea de durere îngrozitoare, departe de a înduioşa, mări şi mai mult amuzarea bunului popor de jos parizian, care înconjura scara, şi care, trebue să o spunem, luat în masă şi ca mulţime, nu era atunci de loc mai puţin crud şi mai puţin abrutizat decât tribul acela îngrozitor de haimanale, la care noi am condus pe cititor, şi care era pur şi simplu stratul cel mai inferior al poporului. Nici o voce nu se înălţa în jurul nenorocitului condamnat, afară de acelea cari îşi băteau joc de setea sa. Cu siguranţă că în momentul acela el era mult mai caraghios şi mai respingător decât de plâns, cu faţa sa purpurie şi plină de sudoare, cu ochiul său rătăcit, cu gura sa spumegând de furie şi de suferinţă şi cu limba sa ce-i atârna pe jumătate afară. Trebue să mai spunem încă, chiar dacă s'ar fi găsit în ceata aceea vre un suflet milos de burghez sau de burgheză care ar fi fost ispitit de a aduce un pahar cu apă acelei nenorocite fiinţe chinuite, cà domnea în jurul treptelor murdare ale stâlpului de supliciu o astfel de prejudecată, de ruşine şi de ticăloşie, încât ar fi fost de ajuns pentru a îndepărta pe bunul Samaritean.

După trecere de câteva minute Quasimodo plimbă asupra mulţimei o privire desperată, şi repetă cu o voce şi mai sfâşietoare: — Daţi-mi să beau!

Şi toţi râseră.

— Bea aceasta! striga Robin Poussepain, aruncându-i în faţă un burete muiat în apa ce curgea la marginea trotuarului. Ţine, surdule ticălos! eu sunt datornicul tău.

O femee îi aruncă o piatră în cap. — Iată, să te înveţi minte să ne mai deştepţi noaptea cu sunetele tale de clopot, blestematule!

— Hei! fiule, urla un olog, sforţându-se ca să l ajungă cu cârja sa, ai să ne mai faci farmece din înălţimea turnurilor dela Notre Dame?

— Iată un castron ca să bei! relua un om, asvârlindu-i în piept un urcior spart. Tu, numai pentru că ai trecut prin faţa soţiei mele, ai făcut-o să nască un copil cu două capete!

— Şi pe pisica mea un pisoiu cu şase labe! ţipa o bătrână aruncându-i o ţiglă.

— Daţi-mi să beau! repetă pentru a treia oară Quasimodo gâfâitor.

În momentul acela, el văzu poporul dându-se la o parte, O fată tânără, îmbrăcată ciudat, ieşi din mulţime. Ea era însoţită de o mică capră albă cu coarnele aurite şi purta o dairea în mână.

Ochiul lui Quasimodo scânteiă. Aceea era boemiana pe care el încercase să o fure în noaptea precedentă, scandal pentru care el simţea în mod confuz că era pedepsit chiar în momentul acela; ceeace de altmintrelea nu era de loc, de oarece el nu fusese pedepsit decât pentru nenorocirea că era surd şi că fusese judecat de către un surd. El nu se îndoi cât de puţin că ea nu venea decât pentru ca să se răsbune de asemenea şi să-i dea şi ea o lovitură ca toţi ceilalţi.

El o văzu într'adevăr suind repede scara. Furia şi ciuda îl sufocau. El ar fi vrut să poată face să se prăbuşească stâlpul de supliciu, şi dacă fulgerul din ochiul său ar fi putut trăsni, egipţiana ar fi fost făcută praf, mai înainte dea ajunge pe platformă.

Ea se apropie, fără să spună vre-un cuvânt, de nenorocitul care se căznea în zadar ca să-i scape, şi desprinzând o tidvă dela brâul său, ea o duse încet la buzele arzătoare ale nefericitului.

Atunci, în ochiul acela până atunci aşa de uscat şi de înflăcărat, se văzu rostogolindu se o lacrimă mare, care căzu încet dealungul feţii aceleia diforme, aşa de mult timp contractate de disperare. Aceasta era cea dintâiu poate, pe care nefericitul o vărsase vre odată.

Cu toate acestea, el uita să bea. Egipţiana făcu mica sa strâmbătură cu nerăbdare, şi sprijini surâzând tidva de gura lui Quasimodo.

El bău cu înghiţituri lungi. Setea îi era arzătoare.

Când sfârşi, nenorocitul îşi întinse buzele sale negre, de sigur pentru a săruta frumoasa mână care îl ajutase. Dar tânăra fată, care se temea poate şi care îşi amintea de violenta încercare din noaptea aceea, îşi retrase mâna cu gestul speriat al unui copil, care se teme să nu fie muşcat de către un animal.

Atunci sărmanul surd fixă asupra ei o privire plină de mustrare şi de o tristeţă nespusă.

Pretutindeni ar fi fost un spectacol mişcător văzând pe fata aceea frumoasă, gingaşe, curată, fermecătoare şi aşa de îngăduitoare în acelaş timp, alergând cu atâta milă în ajutorul unei aşa de mari nenorociri, diformităţi şi răutăţi. Pe un stâlp de supliciu, spectacolul acesta era sublim.

Intreg poporul acela chiar înţelese lucrul acesta şi începu să aplaude strigând: Crăciun! Crăciun!

Tocmai în momentul acela schimnica zări, dela ferăstruea găurii sale, pe egipţiană pe stâlpul de supliciu, şi îi aruncase blestemul său îngrozitor: — Să fii blestemată, fiică a Egiptului! blestemată! blestemată!

V.

Sfârşitul poveştei plăcintei.

Esmeralda se îngălbeni şi se scobori de pe stâlpul de supliciu împleticindu-se. Vocea schimnicei o urmări încă: — Scoboară! scoboară! hoaţă din Egipt, tu ai să te mai sui pe el!

— A apucat-o toanele pe schimnica, zise poporul murmurând; şi totul se reduse la atâta. Căci felul acesta de femei erau temute, ceeace făcea ca nimeni să nu se atingă de ele. Pe atunci, nu te legai aşa de uşor de cei ce se rugau ziua şi noaptea.

Sosise ora de a duce înapoi pe Quasimodo. Il deslegară şi mulţimea se risipi.

Aproape de Grand-Pont, Mahiette, care se întorcea din piaţa Grevei cu cele două tovarăşe ale sale, se opri de odată: — A propos, Eustache! ce ai făcut cu plăcinta mea? — Mamă, zise copilul, pe când vorbeai cu d-na aceea din gaură, un câine mare a muşcat din plăcintă. Atunci am mâncat şi eu din ea.

— Cum, domnule, reluă ea, ai mâncat-o toată?

— Mamă, câinele a mâncat o. Eu i am spus, el nu m'a ascultat. Atunci, am mâncat şi eu, iată!

— Este un copil îngrozitor, zise mama surâzând şi certându l în acelaşi timp. Ştii, Oudarde, el mănâncă de pe acum numai el singur toate cireşile cireşului nostru dela Charlerauge. De aceea bunicul său spune că are să se facă un căpitan. — Să nu te mai prind că faci una ca asta, domnule Eustache.

Atunci el îşi îmbrăcă mantaua, îşi ridică bonetul de jos şi ieşi ca un desperat.

El scobori strada dela Huchette; nurosul frigăruilor acelea admirabile, cari se învârteau într'una, veni să i

CAPITOLUL AL ŞEAPTELEA.

I.

Despre primejdia de a-ţi încredinţa secretul unei capre.

Trecuseră mai multe săptămâni.

Sosiseră primele zile ale lui Martie. Soarele, pe care Dubartos, clasicul acela vechiu al perifrazei, nu-l numise încă *marele duce al lumânărilor*, nu era mai puţin vesel şi strălucitor din cauza aceasta. Era una din zilele acelea de primăvară, cari au atâta dulceaţă şi frumuseţe, în cât tot Parisul, împrăştiat pe pieţe şi prin locurile de plimbare, le serbează ca pe Dumineci. In zilele acestea de lumină, de căldură şi de seninătate, este o anumită oră, mai cu seamă, când trebue să admiri intrarea dela Notre-Dame. Este momentul când soarele, lăsat spre asfinţit, priveşte aproape în faţă catedrala. Razele sale, din ce în ce mai orizontale, se retrag încet de pe pavagiul pieţii şi urcă faţada perpendicular, făcând să-i iasă în relief miile de ridicături rotunde din umbra lor, pe când marea rozacee centrală scânteiază ca un ochiu de ciclop aprins de răsfrângerile razelor ce vin dela uzină.

Era tocmai ora aceea.

In faţa înaltei catedrale, înroşită de către soarele ce apunea pe balconul de piatră făcut de asupra tindei unei bogata case gotice, care forma colţul între piaţă

şi strada du Parvis, câteva fete tinere şi frumoase râdeau şi se învârteau cu tot felul de graţii şi de nebunii. După lungimea vălului, care le cădea din vârful coafurei lor împodobită cu perle, până la călcâie, după fineţea cămăşuţelor brodate, care le acopereau umerii lăsând să li se vadă, după moda de pe atunci, frumoasele lor gâturi de fecioare, după frumuseţea fustelor lor de dedesubt, mai scumpe încă decât hainele lor de deasupra (căutare minunată!) după gasul, după mătasea, după catifeaua cu care erau făcute toate acestea şi mai cu seamă după albeaţa mâinilor lor, care, le arăta că sunt fără griji şi leneşe, era uşor să ghiceşti că ele sunt nişte moştenitoare nobile şi bogate. Intr' adevăr, erau domnişoarele Fleur-de-Lys de Goudelaurier şi tovarăşele sale, Diane de Christenil, Amelotte de Moutmichel, Colombe de Gaillefontaine şi micuţa de Champchevrier; toate fete de familie bună, adunate în momentul acela la doamna văduvă de Goudelaurier, pentru că monseniorul de Beaujeu şi soţia sa, aveau să vină în luna lui Aprilie la Paris şi să aleagă domnişoare de onoare pentru doamna prinţesă moştenitoare Margareta, când se vor duce să o primească în Picardia din mâinile flamanzilor. Ori, toţi nobilii din împrejurimi, pe o rază de treizeci de leghe, stăruiau să obţină favoarea aceasta pentru fiicele lor, şi foarte mulţi dintre ei le aduseseră sau le trimeseseră la Paris.

Acestea fuseseră încredinţate de către părinţii lor supravegherii discrete şi venerabile a doamnei Aloise de Goudelaurier, văduva unui fost comandant de arcaş cu albaletră de ai regelui, retrasă cu fiica sa unică, în casa sa de pe piaţa din faţa lui Notre Dame, din Paris.

Balconul, în care se aflau fetele acelea tinere, dădea într'o cameră bogat tapiţată cu o piele de Flandra, de culoare roşcată, pe care era desemnat un frunziş aurit. Solivele cari vărgau paralel tavanul, distrau privirea prin mii de sculpturi ciudate, pictate şi aurite. Pe dulapuri ciselate, splendide obiecte smălţuite se răsfăţau ici şi colo; un cap de mistreţ de faianţă împodobea o

poliță măreață ale cărei două rafturi îți spuneau că stăpâna casei era soția sau văduva unui cavaler. In fund, lângă un cămin înalt, armorat sau blazonat de sus și până jos, stătea într'un bogat fotoliu de catifea roșie, doamna de Goudelaurier, ai cărei cincizeci și cinci de ani se citeau atât după fața cât și după îmbrăcămintea sa.

Lângă ea sta în picioare un tânăr, cu o înfățișare destul de mândră, cu toate că puțin cam îngâmfată și provocătoare, unul dintre băieții aceia frumoși asupra cărora toate femeile au aceiași părere, deși bărbații serioși și buni judecători ridică din umeri despre ei. Cavalerul acela tânăr purta strălucita uniformă de căpitan de arcaș din escorta regelui, care seamănă foarte mult cu costumul lui Jupiter, pe care l'ați putut admira în capitolul întâiu al istoriei acesteia, pentru ca să mai supărăm pe cititor cu a doua descripție.

Domnișoarele stăteau, parte în cameră, parte în balcon, unele pe cuverturi pătrate de catifea de Utrecht cu colțuri cusute cu fir de aur, altele pe scaune de lemn de stejar sculptate cu flori și cu figuri. Fiecare dintre ele ținea pe genunchi câte un colț dintr'o mare cuvertură la care ele lucrau în comun, și din care o bună parte se târa pe covorul, care acoperea podeaua. Ele vorbeau între dânsele cu vocea aceea șoptitoare și cu râsetele acelea înăbușite ale unei convorbiri de fete tinere, în mijlocnl cărora se află un tânăr.

Tânărul, a cărui prezență ajungea pentru a pune în joc toate acele amoruri proprii femeești, părea că prea puțin se interesează de ele; și pe când fetele se întreceau care de care să-i atragă atenția, el părea mai cu seamă ocupat să lustruiască cu mănușa sa de piele de căprioară catarama centuronului său.

Din când în când, bătrâna doamnă îi adresa cuvântul încet de tot și el îi răspundea cum putea mai bine, cu un fel de politeță stângace și silită. După surâsurile, după micile semne de înțelegere ale doamnei Aloise, după ochiadele pe care ea le arunca spre fiica sa Fleur-de-Lys, pe când vorbea încet căpitanului, era ușor de

văzut că era vorba despre vre-o logodnă îndeplinită' despre vre o căsătorie apropiată, fără îndoială, între tânărul acela şi Fleur-de-Lys. Şi după răceala care îl încurca pe ofiţer, era uşor de văzut, că cel puţin atât cât îi privea pe el, nu mai era vorba despre amor. Toată înfăţişarea sa exprima un gând de jenă şi de plictiseală, pe care sublocotenenţii noştri l'ar traduce admirabil astăzi prin : Ce corvoadă ticăloasă!

Buna doamnă, foarte ocupată de fiica sa, ca o sărmană mamă ce era, nu observa puţinul entuziasm al ofiţerului şi se căznea să l facă să observe perfecţiunile nesfârşite cu cari Fleur de Lys împingea cu acul sau descurca jurubiţa sa.

— Uită te, vere, îi zicea ea, trăgându-l de mânecă pentru a-i vorbi la ureche. Priveşte o cum se apleacă.

— Intr'adevăr, răspundea tânărul şi el recădea în tăcerea sa rece şi nepăsătoare.

— Văzut-ai vre-o dată o figură mai drăgălaşe şi mai atrăgătoare decât a logodnicei d-tale?

Este cineva mai albă şi mai blondă? nu sunt mâinile acelea nişte mâini desăvârşite? şi gâtul acela, nu ia toate aspectele unui gât de lebădă? Cât te mai invidiez, câte o dată! şi ce fericit eşti că eşti bărbat, desfrânat ticălos ce eşti! Nu este aşa că Fleur de-Lys a mea este frumoasă să o iubeşti până la adorare şi că eşti amorezat nebun după ea?

— De sigur, răspundea el gândindu se cu totul la altceva.

— Dar vorbeşte i odată, zise deodată doamna Aloise împingându l de umăr. Ai devenit foarte timid.

Noi putem afirma cititorilor noştri că timiditatea nu era nici virtutea, nici defectul căpitanului. El încercă totuşi să facă ceeace i se cerea

— Frumoasă verişoară, zise el apropiindu se de Fleur-de-Lys, care este subiectul tapiţeriei acestea pe care o lucraţi?

— Frumosule văr, răspunse Fleur-de-Lys cu un accent de supărare, v-am spus-o de trei ori. Este peştera lui Neptun.

Este evident că Fleur-de-Lys vedea cu mult mai clar decât mama sa în modul de purtare aşa de rece şi distrat al căpitanului. El simţi nevoia de a vorbi despre ceva.

— Şi cui este destinată tapiţeria aceasta? întrebă el.

— Mănăstirei Saint-Antoine-des-Champs, zise Fleur-de-Lys fără să-şi ridice privirea.

Căpitanul apucă un colţ al tapiţeriei.

— Cine este, frumoasa mea verişoară, jandarmul acesta gras, care suflă din toată puterea într'o trompetă?

— Este Trito, răspunse ea.

Era mereu o intonaţie îmbufnată puţin în scurtele răspunsuri ale lui Fleur-de Lys. Tânărul înţelese că era necesar să-i spună ceva la ureche, vre-o nerozie, vre-o galanterie, indiferent ce. El se aplecă deci, dar nu putu găsi în imaginaţia sa ceva mai gingaş şi mai intim decât aceasta: — Pentru ce mama D-tale poartă mereu o rochie cu desenuri, cum purtau bunicele noastre de pe vremea lui Carol al VII-lea? Spune-i, frumoasă verişoară, că nu mai este aşa moda acum şi că ţâţâna şi laurul său brodat ca blazon pe rochia sa îi dau aerul unui cămin care umblă. La drept vorbind, nici pe steaguri nu se mai pune blazonul, vă jur.

Fleur de Lys, îşi ridică ochii plini de mustrare:

— Aceasta este tot ceea ce-mi juri? zise ea încet.

In timpul acesta, simpla doamnă Aloise, fermecată de a-i vedea astfel aplecaţi şi şoptind, zicea jucându-se cu nişte chei: — Ce mişcător tablou de amor!

Căpitanul, din ce în ce mai jenat, se agăţă iar de tapiţerie.—Aceasta este într'adevăr o operă încântătoare! exclamă el.

Auzind cuvintele acestea, Colombe de Gaillefontaine, o altă blondă frumoasă cu pielea albă, bine îmbrăcată în damasc albastru, îndrăzni să adresese o întrebare lui Fleur-de Lys, în speranţa că frumosul căpitan i-ar răspunde poate:—Scumpa mea Gondelaurier, aţi văzut tapiţeriile dela hotelul dela Roche-Guyon?

— Nu este hotelul, care înconjură grădina Lingère a Louvrului? întrebă râzând Diane de Christenil, care avea dinţi frumoşi şi prin urmare râdea la ori ce cuvânt.

Şi unde se află turnul acela vechiu şi mare al vechiului zid al Parisului? adăugă Amelotte de Montmichel, o frumoasă brună gingaşă cu părul buclat, care avea obiceiul de a suspina după cum cealaltă râdea, fără să ştie pentru ce.

— Scumpa mea Colombe, reluă doamna Aloise, vrei să vorbeşti despre hotelul care a fost al D-lui de Bacqueville, pe vremea regelui Carol al VI-lea? Intr'adevăr, acolo se află foarte superbe tapiţerii mătăsoase.

— Carol al VI-lea! regele Carol al VI-lea! murmură tânărul căpitan făcându-şi mustaţa. Doamne! cum îşi mai aduce aminte buna doamnă de lucrurile vechi!

Doamna de Gondelaurier urmă: — Frumoase tapiţerii, într'adevăr. O operă aşa de rară încât trece drept ciudată!

In momentul acela, Bérangère de Champchevrier, o fetiţă sveltă în vârstă de şeapte ani, care privea în piaţă printre sculpturile balconului, exclamă: — Oh! ia te uită frumoasă naşă Fleur-de-Lys la frumoasa dansatoare, care dansează pe pavaj şi care cântă din dairéa în mijlocul burghezilor bădărani!

Intr'adevăr, se auzea zdrăngănitul sonor al unei dairele.

— Vre-o egipţiană, zise Fleur de Lys întorcându-se alene spre piaţă.

— Ia să vedem! ia să vedem! strigară vioaiele sale tovarăşe; şi ele alergară toate la marginea balconului, pe când Fleur de Lys, gândindu-se la răceala logodnicului său, le urma încet, şi în vreme ce acesta, scăpat de incidentul acesta, care întrerupea scurt o conversaţie plictisitoare, se întorcea în fundul odăii cu aerul satisfăcut al unui nobil de serviciu. Cu toate acestea, serviciul lui Fleur de Lys era un serviciu fermecător şi drăgălaş şi aşa i se păruse şi lui altă dată; dar căpitanul se plictisise încetul cu încetul; perspectiva unei căsătorii apropiate îl făcea să fie din ce în

ce mai rece. De altfel, el avea un caracter schimbător şi, să o spunem ? un gust puţin cam ordinar. Cu toate că era foarte nobil prin naştere, el contractase sub haina militară, multe obiceiuri soldăţeşti. Îi plăcea cârciuma şi cele ce urmează. El nu era la largul său decât în mijlocul glumelor grosolane, al galanteriilor militare, al frumuseţilor obişnuite şi al succeselor uşoare.

Cu toate acestea, el primise dela familia sa oarecare educaţie şi oarecari maniere; dar el colindase de prea tânăr ţara, se înrolase prea de tânăr şi pe fiecare zi lustrul gentilomului se ştergea de aspra frecătură a curelei sale de jandarm. Deşi vizitând-o încă din când în când, printr'un rest de respect omenesc, el se simţea foarte jenat în casa lui Fleur-de Lys; mai întâiu, pentru că tot împărţindu-şi dragostea în tot-felul de locuri, el oprise prea puţină pentru ea; pe urmă pentru că în mijlocul atâtor frumoase doamne mândre înţepate şi cuviincioase, el tremura într'una ca gura lui obişnuită cu înjurăturile să nu-şi ia deodată câmpii în vorbe de cârciumă. Închipuiţi-vă ce efect frumos ar fi făcut!

De altfel, toate acestea se amestecau la [el cu mari pretenţii de eleganţă, de toaletă şi de frumoasă înfăţişare. Aranjaţi lucrurile acestea cum veţi putea. Eu nu sunt decât povestitor.

El sta deci de câteva momente, gândindu-se sau negândindu se, răzămat în tăcere de pervazul sculptat al căminului, când Fleur-de Lys, întorcându-se deodată îi adresă cuvântul. La urma urmii, sărmana tânără nu-l mustra decât pentru că îşi apăra fericirea.

— Frumosule văr, nu ne ai vorbit despre o mică vagabondă pe care ai scăpat-o, acum două luni, pe când făceai controlul pazei de noapte, din mâinile a vre o doisprezece hoţi?

— Mi se pare că da, frumoasă verişoară, zise căpitanul?

— Ei bine, reluă ea, aceasta este poate vagabonda care dansează colo în piaţa din faţa bisericii. Vino de o vezi dacă o recunoşti, frumos verişor Phoebus.

Se observa o dorinţă ascunsă de împăcare în invitaţia aceea drăgălaşe, pe care ea i-o făcea de a veni

lângă ea şi în grija aceea de a-l chema pe nume. Căpitanul Phoebus de Châteaupers (căci el este acela pe care cititorul îl are în faţă dela începutul acestui capitol) se apropie încet de balcon. — Uite, îi zise Fleur-de-Lys punând cu gingăşie mâna pe braţul lui Phoebus, priveşte pe micuţa aceea care dansează în rondul acela. Ea este boemiana d tale?

Phoebus privi, şi zise:

— Da, o cunosc după capra sa.

— Oh! ce capră frumoasă şi mititică, într'adevăr! zise Amelotte împreunându şi mâinile în semn de admiraţie.

— Oare coarnele ei sunt de aur adevărat? întrebă Bérangère.

Fără să se mişte din fotoliul său, doamna Aloïse, luă cuvântul: — Nu este oare una din boemienele acelea cari au sosit anul trecut prin poarta Gibard?

— Mamă, zise drăgăstos Fleur-de Lys, poarta aceea se numeşte astăzi poarta Infernului.

Domnişoara de Goudelaurier ştia cât de mult nu-i plăcea căpitanului modul de a vorbi învechit al mamei sale. Intr'adevăr, el începea să rânjească, zicând printre dinţi: — Poarta Gibard! Pe acolo trecea regele Carol al VI lea!

— Naşă, exclamă Bérangère, căreia nu-i stătea ochii la un loc şi care îşi ridicase privirea de odată spre vârful turnurilor lui Notre-Dame, cine este omul acela negru care se află acolo sus?

Toate tinerele fete ridicară ochii. Un om într'adevăr stă răzămat de balustrada cea mai de sus a turnului nordic, care privea spre piaţa Grevei. Acesta era un preot. Îi distingeai uşor costumul şi faţa răzămată în cele două mâini ale sale. De altfel, el nu se mişca ca şi o statue. Privirea sa fină era îndreptată spre piaţă.

Avea ceva din nemişcarea uliului, care a descoperit un cuib de vrăbii şi care îl priveşte.

— Acela este domnul archidiacon de Josas, zise Fleur-de Lys.

— Aveţi buni ochi dacă îl recunoaşteţi aci! observă Gaillefontaine.

— Cum se mai uită la mica dansatoare! reluă Diane de Christenil.

— Să se păzească egipţiana! zise Fleur de Lys, căci el nu iubeşte Egiptul.

— Este păcat că omul acesta o priveşte aşa, adăugă Amelotte de Montmichel, căci ea danseazā minunat.

— Frumosule verişor Phoebus, zise deodată Fleur-de Lys, deoarece cunoşti pe mititica aceea de boemiană, fă-i semn să vie aci. Avem să ne distrăm.

— Oh! da? exclamară toate fetele aplaudând.

— Dar asta este o nebunie, răspunse Phoebus. Ea m-a uitat desigur şi eu nu-i ştiu nici numele. Cu toate acestea, pentru că o doriţi, domnişoarelor, am să încerc. Şi aplecându-se pe balustrada balconului, el începu să strige: —Mititico!

Dansatoarea nu cânta din tamburină în momentul acela. Ea întoarse capul spre punctul de unde venea strigarea aceea, privirea sa strălucitoare se opri asupra lui Phoebus şi ea se opri deodată!

— Mititico, repetă căpitanul; şi el îi făcu semn să vină!

Tânăra fată îl privi iar, apoi ea se înroşi ca şi cum o flacăre i s'ar fi suit în obraji şi luându-şi daireau sub braţ, ea se îndreptă, printre spectatorii uimiţi, spre uşa casei de unde Phoebus o chema, cu paşi înceţi, clătinându-se, şi cu privirea turbure a une pasări care cedează fascinării unui şearpe.

După un moment, draperia se ridică şi boemiana apăru pe pragul camerii, roşie, zăpăcită, abia răsuflând, cu ochii săi mari lăsaţi în jos şi nemai îndrăznind să facă vre-un pas mai înainte.

Bérangère bătu din palme.

Totuşi, dansatoarea rămânea nemişcată pe pragul uşii. Apariţia sa produse asupra grupului acela de tinere fete un efect ciudat. Este cert că o vagă şi nelămurită dorinţă de a place tânărului ofiţer le însufleţea pe toate, că splendida uniformă era ţinta tuturor cochetăriilor lor

și că, de când el se afla acolo, era între ele o oarecare rivalitate ascunsă, înăbușită, pe care abia dacă și-o mărturiseau lor înși-le, dar care se trăda la fiecare moment prin gesturile și vorbele lor. Cu toate acestea, cum ele erau aproape toate la fel de frumoase, ele luptau cu arme egale, și fiecare putea să spere că a ei va fi victoria. Sosirea boemianei rupse deodată echilibrul acela. Ea era de o frumusețe așa de rară, încât în momentul când ea apăru în pragul apartamentului, se păru că ea împrăștie în el un fel de lumină care îi era proprie. In camera aceea mai strâmtă, sub încadrarea aceea întunecată a tapeților și a căptușelii de lemn a zidurilor, ea era incomparabil mult mai frumoasă și mai strălucitoare decât în piața publică. Era ca un candelambru, pe care l-ai adus din lumina zilei în umbră. Nobilele domnișoare fură uimite fără să vrea. Fiecare se simțea într'un mod oare care jicnită în frumumusețea sa. De aceea, frontul lor de luptă, scuzați-ne expresiunea, se schimbă îndată, fără ca ele să-și spună un singur cuvânt. Dar ele se înțelegeau de minune. Instinctele femeilor se înțeleg și își răspund mai repede decât inteligențele bărbaților. Se întâmplase să le iasă în față o inamică: toate o simțeau, toate se uneau. Ajunge o picătură de vin pentru a înroși un pahar întreg de apă; pentru a da o anumită dispoziție unei întregi adunări de femei frumoase, ajunge sosirea unei femei mai frumoase, — mai cu seamă când nu se află acolo decât un singur bărbat.

De aceea, primirea făcută boemianei fu foarte rece. Ele o priviră din cap până în picioare, apoi se uitară unele la altele și totul fu spus.

Ele se înțeleseră. In vremea aceasta, tânăra fată aștepta ca să i se adreseze cuvântul, fiind așa de emoționată încât nu îndrăznea să-și ridice pleoapele.

Căpitanul rupse tăcerea cel dintâiu. — Pre legea mea, zise el cu un ton de înfumurare neroadă foarte cutezătoare, iată o creatură fermecătoare! D-ta ce crezi, frumoasă verișoară?

Observațiunea aceasta, pe care un admirator mai de-

licat ar fi făcut-o cel puţin cu voce înceată, nu era de natură să înlăture geloziile femeeşti, cari se ţineau în observare în faţa boemienii.

Fleur-de-Lys răspunse căpitanului cu o prea amabilă afectaţie de dispreţ; — Nu este urâtă.

Celelalte vorbeau şoptind.

In sfârşit, doamna Aloise, care nu era cea mai puţin geloasă, pentru că ea era geloasă pentru fiica sa, adresă cuvântul dansatoarei: — Apropie-te, mititico.

— Apropie te, mititico! repetă cu o demnitate comică Bérangère, care îi venea până la mijloc.

Egipţiana înaintă spre nobila doamnă.

— Frumoasă copilă, zise Phoebus cu o îngâmfare şi făcând şi el câţiva paşi spre ea, nu ştiu dacă am suprema fericire de a fi recunoscut de către D-ta...

Ea îl întrerupse, ridicând asupra lui un zâmbet şi o privire plină de o dulceaţă nespusă:

— Oh! da, zise ea.

— Ea are memorie bună, observă Fleur-de-Lys.

— Şi ai şters-o repede în seara aceea, reluă Phoebus. Nu cumva eu te îngrozesc?

— Oh! nu, zise boemiana.

Era în accentul acela cu care acel *oh! nu*, fu pronunţat, după acel *oh! da*, ceva nespus de gingaş, care jigni pe Fleur-de-Lys.

— Mi-ai lăsat în locul d-tale, frumoasa mea, urmă căpitanul a cărui limbă se deslega vorbind unei fete de pe drum, un păcătos destul de morăcănos, chior şi cocoşat, trăgătorul de clopote al episcopului, mi se pare. Mi s-a spus că el era bastard al unui archidiacon şi al dracului. El are un nume nostim, el se numeşte Patru Anotimpuri, Paşti în floare, Lăsata-secului, şi nu mai ştiu cum. Un nume de sărbătoare, anunţată prin sunet de clopote, însfârşit!

El îşi permitea aşa dar să te fure, ca şi cum ai fi fost făcută pentru paricliseri! asta e prea din cale afară. Ce dracu avea cu d-ta oare, pisoiul acela? Ai, ia spune!

— Nu ştiu, răspunse ea.

— Iţi poţi închipui asemenea obrăznicie! un trăgător

de clopote să fure o fată, ca un viconte! un bădăran să vâneze într'ascuns vânatul gentilomilor! lucrul acesta este ne mai pomenit. La urma urmelor, el a plătit-o scump. Jupân Piorrot Torterne este cel mai aspru rândaş care a scărmănat vre-o dată pe un bădăran şi v'aşi spune, dacă lucrul acesta poate să vă facă plăcere, că pielea trăgătorului de clopote a fost ţesălată bine de către mâinile lui.

— Sărmanul om! zise boemiana, căreia cuvintele acestea îi redeşteptau amintirea scenei dela stâlpul de supliciu.

Căpitanul râse cu hohote. — Iată o milă tot aşa de nepotrivită, ca şi o pană la şezutul unui porc! Să ajung burtos ca un papă, dacă... El se opri de odată. — Scuzaţi, doamnele mele! mi se pare că era să spun o prostie.

— Ti, domnule! zise Gaillefontanie.

— El îi vorbeşte în limba ei creaturei acelea!' adaogă încet Fleur-de-Lys. al cărei necaz se mărea pe fiecare moment mai mult. Necazul acesta nu se micşoră deloc când ea văzu pe căpitan, încântat de boemiană şi mai cu seamă de el însuşi, învârtindu-se pe călcâie şi repetând cu o galanterie vulgară, naivă şi soldăţească: — O frumoasă fată, pe legea mea!

— Destul de sălbatec îmbrăcată, zise Diane de Christenil cu surâsul său, pentru a i se vedea frumoşii dinţi.

Reflexiunea aceasta fu un fulger de lumină pentru celelalte. Ea le făcu să vadă partea atacabilă a egipţianei. Ne putând să-i atace frumuseţea, ele se aruncară asupra costumului său

— Dar aceasta este adevărat, mititico, zise Montmichel, unde ai învăţat să mergi astfel pe străzi fără voal pe cap şi fără guleraş?

— Iată o rochie ne mai pomenit de scurtă, adăugă Gailllefontaine.

— Scumpa mea, urmă destul de înţepat Fleur-de-Lys, ai să faci să fii arestată de către vre unul din cei doi sprezece sergenţi pentru cordonul d tale aurit.

— Mititico, mititico, reluă Christenil cu un zâmbet

neîmpăcat, dacă tu îţi acopereai braţul cu o mânecă, el ar fi mai puţin ars de soare.

Spectacolul acela era într'adevăr un spectacol demn de un spectator mai inteligent decât Phoebus, de a vedea cum fetele acele frumoase, cu limbile lor înveninate şi iritate, şerpuiau, se strecurau şi se frângeau în jurul dansatoarei de stradă. Ele erau crude şi graţioase. Ele scotoceau, scormoniau cu răutate în sărmana şi nebunateca sa toaletă de fluturaşi de aur şi de stofă cu fireturi. Batjocurile plouau pe capul egipţianei, ca şi bunăvoinţa mândră şi privirile răutăcioase. Ai fi crezut că vezi tinere doamne romane, care se amuzau să înfigă ace de aur în sânul unei sclave frumoase. Ai fi zis că sunt nişte elegante ogarce vânătorite învârtindu se, cu nările deschise, cu ochii înflăcăraţi, în jurul unei sărmann căprioare de pădure, pe cari privirea stăpânului lor le opreşte de a o sfâşia.

Ce era, la urma urmii, în faţa acelor fete nobile, o păcătoasă dansatoare de piaţă publică? Ele păreau că nici nu bagă în seamă prezenţa ei, şi vorbeau despre ea, în faţa ei şi ei însişi, cu voce tare, ca despre ceva destul de murdar, destul de scârbos şi destul de frumos.

Boemiana nu era nesimţitoare la înţepăturile acelea de ac. Din când în când, o roşeaţă de ruşine, un fulger de mânie îi înflăcăra ochii sau obrajii; ea făcea cu dispreţ acea mică strâmbătură, pe care cititorul i-o cunoaşte. Dar ea tăcea.

Nemişcată, ea îndrepta asupra lui Phoebus o privire rezemnată, tristă şi dulce. In privirea aceasta era de asemenea fericire şi drăgălăşenie. Ar fi zis că ea se abţinea de teamă de a nu fi gonită.

Phoebus, râdea şi luă parte boemianei cu un amestec de obrăznicie şi de milă.

— Nu te uita la ce spun, mititico! repetă el făcând să-i sune pintenii de aur; desigur, toaleta D tale este puţin cam neobişnuită şi sălbatică; dar fată aşa încântoare cum eşti, ce-ţi pasă de aceasta.

— Dumnezeule! exclamă blonda Gaillefontaine, înăl-

ţându-şi gâtul de lebădă cu un surâs amar, văd că d-nii arcaşi din garda regelui iau repede foc la ochii frumoşi egipţiani.

— Pentru ce nu? zise Phoebus.

La răspunsul acesta, aruncat nepăsător de către căpitan ca o piatră perdută, pe care nu o primeşti cel puţin unde cade, Colombe începu să râdă, şi, de asemenea, Diana şi Amelotte, şi Fleur-de Lys, căreia îi veni în acelaşi timp o lacrimă în ochi.

Boemiana, care îşi lăsase privirea în jos la cuvintele Colombei şi ale Gaillefontainei, o ridică strălucind de bucurie şi de mândrie şi o fixă din nou asupra lui Phoebus. Ea era foarte frumoasă în momentul acela.

Bătrâna damă, care observa scena aceea, se simţea ofensată şi nu înţelegea.

— Sfântă fecioară! strigă ea de odată, cine mi se mişcă printre picioare? Ah! dobitoc ticălos!

Era capra, care sosise în căutarea stăpânei sale, şi care dând năvală spre ea, începuse prin a-şi încurca coarnele în mormanul de stofe, pe care vestmintele nobilei doamne i le îngrămădea pe picioare, când ea stătea pe scaun.

Aceasta produse o schimbare. Boemiana, fără să zică vre un cuvânt, o descurcă.

— Oh! iată mititica de capră, care are picioare de aur! exclamă Bèrangère săltând în sus de bucurie.

Boemiana se lăsă în genunchi şi îşi alipi obrazul de capul caprei. Ai fi zis că ea îi cerea iertare, pentru că o părăsise în modul acela.

In vremea aceasta, Diana se aplecase la urechea Colombei.

— Ei! Doamne! cum de nu m'am gândit mai de grabă? Aceasta este boemiana cu capra. Se spune că ea este vrăjitoare şi că capra sa face maimuţăreli foarte minunate.

— Ei bine, zise Colombe, acum să ne distreze şi capra la rândul ei şi să ne facă o minune.

Diana şi Colombe se adresară repede egipţianei.

— Mititico, fă-o să facă o minune, capra ta.

— Nu ştiu ce vreţi să spuneţi, răspunse dansatoarea.

— O minune, o magie, o vrăjitorie, în sfârşit.

— Nu ştiu. Şi ea începu să mângâie pe frumosul dobitoc, repetându i: — Djali! Djali!

In momentul acela, Fleur-de-Lys observă un săculeţ de piele brodat atârnat de gâtul caprei. — Ce este acela? întrebă ea pe egipţiană.

Egipţiana îşi ridică ochii săi cei mari spre ea şi îi răspunse cu gravitate: — Acesta este secretul meu.

— Aşi dori mult să ştiu care este secretul tău, se gândi Fleur-de-Lys.

In vremea aceasta, simpla doamnă se ridicase rău dispusă. — Ascultă, boemiano, dacă nici tu, nici capra ta nu aveţi nimic să ne dansaţi, ce faceţi aci?

Boemiana, fără să răspundă, se îndreptă încet spre uşe. Dar cu cât se apropia mai mult de ea, cu atât pasul său se încetinia. Un magnet de neînvins părea că o reţine. De odată, ea îşi întoarse ochii umezi spre Phoebus, şi se opri.

— Prelegea mea! exclamă căpitanul, cineva nu pleacă aşa. Intoarce-te şi danseazâ-ne ceva. A propos, amoraş frumos, cum te numeşti?

— Esmeralda, zise dansatoarea, fără să-l părăsească din ochi.

La numele acela ciudat, un râset nebun isbucni printre tienerele fete.

— Iată un nume îngrozitor pentru o domnişoară! zise Diana.

— Vedeţi bine, reluă Amelotte, că aceasta este o fermecătoare!

— Scumpa mea, exclamă solemn doamna Aloise, părinţii d-tale nu ţi-au pescuit numele acesta din cazanul de botez,

In vremea aceea, de câteva minute, fără să fie observată, Bèrangère atrăsese capra într'un colţ al camerei cu o baclava. Intr'un minut ele se făcuseră amândouă bune prietene. Curioasa copilă desfăcuse săculeţul atârnat de gâtul caprei, îl deschisese şi vărsase pe covor ceeace el conţinea. Era un alfabet a cărui fiecare

literă era scrisă separat pe o micuţă tăbliţă de merişor. Abia fură înşirate jucăriile acelea pe covor şi copila văzu cu uimire pe capră, ale cărei una dintre *minuni* acolo era fără îndoială, trăgând anumite litere cu laba sa aurită — şi aşezându-le şi împingându le încet, într'o ordine anumită. Peste un moment, fu format un cuvânt, pe care capra părea că este exersată ca să-l scrie, aşa de puţin ezită ea ca să-l formeze şi Bèrangère exclamă de odată, împreunându şi mâinile cu admiraţie:

— Naşă Fleur-de-Lys, ia te uită ce a făcut capra!

Fleur de-Lys alergă şi tresări. Literile dispuse pe podea formau cuvântul acesta:

Phoebus.

— Capra a scris aceasta? întrebă ea cu o voce schimbată.

— Da, naşă, răspunse Bèrangère.

Era imposibil să te îndoeşti de lucrul acesta; copila nu ştia să scrie.

— Iată secretul! se gândi Fleur-de-Lys.

Dar la strigătul copilei, toată lumea alergasa, şi mama şi tinerele fete şi boemiană, şi ofiţerul.

Boemiana văzu prostia pe care o făcuse capra. Ea deveni roşie, apoi palidă şi începu să tremure ca vinovată în faţa căpitanului, care o privea cu un surâs de satisfacţie şi de mirare.

— *Phoebus*! şopteau tinerele fete încremenite, acesta este numele căpitanului!

— Aveţi o memorie minunată! zise Fleur-de-Lys boemianei împietrite. Apoi, isbucnind, în plânsete: Oh! bâlbâi ea dureros ascunzându-şi faţa în mâini, aceasta este o vrăjitoare! Şi ea auzea o voce şi mai amară care îi zicea în fundul inimei: Aceasta este o rivală!

Eu căzu leşinată.

— Fata mea! fata mea! strigă mama speriată. Pleacă de aci, vagabondă a iadului!

Esmeralda adună într'o clipă nenorocoasele litere,

făcu semn lui Djalili şi eşi pe o uşe, pe când Fleur-de-Lys era dusă pe cealaltă.

Căpitanul Phoebus, rămas singur, ezită un moment între cele două uşi; apoi el urmă pe boemiană.

II.

Un preot şi un filosof sunt două fiinţe deosebite.

Preotul, pe care tinerele fete îl observară în partea de sus a turnului nordic, aplecat de asupra pieţei şi aşa de atent la dansul boemianei, era într'adevăr archidiaconul Claude Frollo.

Cititorii noştri nu au uitat celula misterioasă, pe care archidiaconul şi-o rezervase în turnul acela.

Nu ştiu, pentru a o spune în treacăt, dacă aceasta nu este chiar aceea căreia i se poate vedea încă şi astăzi interiorul printr'o mică ferestrue pătrată, deschisă spre răsărit şi înaltă cât un om, pe platforma unde se înalţă turnurile; o cocioabă, în prezent goală şi dărăpănată, ale cărei ziduri rău tencuite, sunt *ornaţi* ici şi colo, astăzi, cu câteva gravuri galbene reprezentând faţade de catedrale. Presupun că gaura aceasta este locuită de către lilieci şi paiajeni şi că prin urmare se duce acolo un răsboiu de exterminare contra muştelor.

In toate zilele, cu o oră mai înainte de apusul soarelui, archidiaconul suia scara turnului şi se închidea în celula aceea, unde el petrecea câte odată nopţi întregi. In ziua aceea, în momentul când, ajuns în faţa uşii joase a celulei, el băga în broască mica chee complicată, pe care o purta totdeauna asupra lui în buzunarul de piele atârnat la o parte, un sgomot de tamburină şi de castagnete îi ajunse până la ureche. Sgomotul acela venea din piaţa din faţa bisericii.

Celula, după cum am spus o nu avea decât o ferestrue, care dădea spre partea dinapoi a bisericii.

Claude Frollo trăsese repede cheia înapoi şi peste un moment el se afla pe vârful turnului, în atitudinea posacă şi reculeasă în care domnişoarele îl zăriseră.

El stătea acolo, grav, nemişcat, cufundat într'o pri-

vire şi un gând. Tot Parisul era sub picioarele sale cu miile de turnuri ale edificiilor sale şi cu orizontul său rotund de coline, cu fluviul său, care şerpueşte sub podurile sale şi poporul său, care ondulează în străzile sale, cu norul fumurilor sale, cu lanţul muntos al acoperişurilor sale, care strânge pe Notre-Dame între găurile sale de reţea. Dar, din tot oraşul acela, archidiaconul nu privea decât un colţ al pavajului, piaţa din faţa bisericii; în toată mulţimea aceea, decât o figură, pe boemiana.

Ar fi fost greu de a spune de ce natură era privirea aceea, şi de unde venea flacăra care isbucnea din ea. Era o privire fixă şi cu toate acestea plină de turburare şi de sbucium. Şi, după imobilitatea profundă a întregului său corp, abia sguduit la intervale de către un tremur maşinal, ca un arbore de către vânt, după înţepeneala coatelor sale mai nemişcate decât marmora balustradei, pe care ele se răzămau, văzând surâsul împietrit care îi contracta faţa, ai fi zis că nu mai erau vii la dom Claude decât ochii.

Boemiana dansa. Ea îşi învârtea daireua cu vârful degetului său şi o arunca în aer, pe când dansa sarabande provensale; agilă, uşoară, veselă, şi nesimţind greutatea privirii de temut, care cădea ca plumbul pe capul său.

Mulţimea furnica în jurul ei; din când în când, un om gătit, caraghios, cu o haină galbenă şi roşie, făcea roată în jurul său, apoi revenea să se aşeze pe un scaun la câţiva paşi de dansatoare şi lua capul caprei pe genunchii săi. Omul acela părea să fie însoţitorul boemianei. Claude Frollo, din punctul ridicat unde se afla, nu putea să-i distingă trăsăturile feţii.

Din momentul când archidiaconul zărise pe necunoscutul acela, atenţiunea sa păru că se împarte între dansatoare şi el, şi faţa îi deveni din ce în ce mai întunecată. De odată, el se ridică în picioare, şi un tremur îi străbătu tot corpul: — Cine să fie omul acela? zise el printre dinţi, eu o văzusem tot-deauna singură!

Atunci el se înfundă sub bolta întortochiată a scării în spirală şi se scobori. Trecând prin fața uşii, care dădea în colivia clopotelor şi care era întredeschisă, ell văzu un lucru care îi atrase atenția, el văzu pe Quasimodo, care, aplecat pe o deschizătură a stre'ş-nilor a celea de ardezie, cari par nişte enorme jaluzele, privea şi el de asemenea în piață.

El era cufundat într'o contemplare aşa de adâncă, încât nu observă trecerea tatălui său adoptiv. Ochiul său sălbatec avea o expresiune ciudată. Era o privire fermecată şi blândă.—Iată ceva ciudat! marmură Claude. Oare pe egipțiană o priveşte el aşa? — El continuă să se scoboare. Peste câteva minute, îngrijatul archidiacon ieşi în piață prin uşa, care se afla la picioarele turnului.

— Ce s-a făcut oare boemiana? zise el amestecându-se în grupul spectatorilor, pe care • tamburina îi adunase.

— Nu ştiu, răspunse unul dintre vecinii săi, ea a dispărut. Mi se pare că s-a dus să danseze în casa din față, unde a fost chemată.

În locul egipțianei, pe acelaşi covor ale cărui arabescuri se pierdeau cu un moment mai înainte sub desemnul capricios al dansului său, archidiaconul nu mai văzu de cât pe omul cu haina galbenă şi roşie, care pentru a câştiga la rândul său câțiva bani, se plimba în jurul cercului, cu coatele pe coapse, cu capul răsturnat, cu fața roşie, cu gâtul întins, cu un scaun în dinți. Pe scaunul acela, el legase o pisică, pe care i-o împrumutase o vecină şi care miorlăia foarte înspăimântată.

— Sfântă Fecioară! exclamă archidiaconul în momentul când saltimbancul, asudând cu mari broboane de sudoare, trecu prin fața lui cu piramida sa de scaun şi de pisică, ce faci aci Pierre Gringoire?

Vocea severă a archidiaconului produse asupra nenorocitului o aşa emoțiune, în cât el pierdu echilibrul cu tot edificiul său, şi scaunul şi pisica căzură talmeş-

balmeş pe capul asistenţilor, în mijlocul unei huiduell de nespus.

Este probabil că Pierre Gringoire (căci el era) ar fi avut de dat o socoteală supărătoare stăpânei pisicei şi tuturor fetelor întărâtate şi sgârâiate, cari îl înconjurau, dacă el nu s-ar fi grăbit să profite de zăpăceală, pentru a se refugia în biserică, unde Claude Frollo îi făcuse semn să l urmeze.

Catedrala era întunecoasă şi pustie. Intunericul domnea peste tot şi candelele capelelor începeau să devină un fel de stele, atât de întunecoase deveniseră bolţile. Numai marea rozacee a faţadei, ale cărei mii de culori erau luminate de o rază a soarelui, orizontală, lucea în umbră ca un amestec de diamante şi proecta pe cealaltă parte a tindei spectrul său strălucitor.

După ce ei făcuseră câţiva paşi, dom Glauue se rezemă de un stâlp şi privi fix pe Gringoire. Privirea aceea nu era aceea de care Gringoire se temea, ruşinat cum era de a fi surprins de către un personaj serios şi învăţat în costumul acela de saltimbanc. Privirea preotului nu avea nimic batjocoritor şi ironic în ea; el era serios, liniştit şi cu uitătura pătrunzătoare. Archidiaconul rupse tăcerea cel dintâiu.

— Vino aci, Pierre. Ai să-mi explici multe lucruri. Şi mai întâi, cum se face că nu ai mai fost văzut de aproape două luni şi că eşti regăsit la răspântii, în frumoasă situaţie, într'adevăr! îmbrăcat jumătate galben şi jumătate roşu ca un măr de Caudebec?

— Domnule, zise jalnic Gringoire, aceasta este într'adevăr o îmbrăcăminte foarte caraghioasă, şi mă vedeţi mai ruşinat decât o pisică coafată cu o tidvă. Este destul de rău, simt, de a expune pe domnii sergenţi de pază de a bate cu bastonul sub îmbrăcămintea aceasta, umărul unui filosof pitagorician. Dar ce vreţi, prea cucernicul meu maestru? Greşeala este a vechiului meu costum, care m-a părăsit în mod laş la începutul iernii, sub pretext că el cădea în bucăţi şi că avea nevoe să se ducă să se odihnească în coşul vreunui culegător de zdrenţe. Ce să fac? civilizaţia nu a

ajuns încă acolo încât să poţi merge în pielea goală, cum o voia vechiul Diogene. Adăugaţi că sufla un vânt foarte rece şi nu în luna Ianuarie poţi încerca cu succes să faci pe umanitate să facă pasul acesta. Costumul acesta s-a prezentat. Eu l-am luat şi am aruncat vechea mea manta neagră, care pentru un hermetic ca mine, era foarte puţin hermetic închisă. Iată-mă deci în costum de saltimbanc, ca sfântul Genest. Ce vreţi? aceasta este o eclipsă. Şi Apolo şi-a păstrat gorinele la Admétès.

— Frumoasă ocupaţie mai ai! reluă archidiaconul.

— Recunosc, maestre, că este mai bine să filosofezi şi să faci poezii, să aprinzi flacăra în cuptor sau să o primeşti din cer, decât să porţi pisici pe scaun, De aceea, când m-aţi apostrofat, am fost asa de prost ca şi un măgar în faţa unei maşini de învartit frigarea.

Dar ce vreţi, domnule? trebue să trăeşti în toate zilele şi cele mai frumoase versuri alexandrine nu-ţi astâmpără foamea nici cât o bucată de brânză de Bric. Ori, eu am făcut pentru doamna Margareta de Flandra acel vestit epitalam, pe care-l ştiţi şi oraşul nu mi-l plăteşte, sub pretext că nu era excelent, ca şi cum ai putea da pentru patru taleri o tragedie de Sofocle.

Eram deci să mor de foame. Din fericire, am fost mai forte în falcă şi eu i-am zis fălcii acesteia: — Fă tururi de forţă şi de echilibru, hrăneşte te tu însuţ *A te ta ipsam.* O ceată de golani, cari mi-au devenit buni prieteni, m au învăţat douăzeci de feluri de tururi herculene şi acum eu dau în fiecare seară dinţilor mei pâinea pe care ei şi-au câştigat-o, în timpul zilei, cu sudoarea frunţei mele. La urma urmii, *concedo,* eu recunosc că aceasta este o tristă întrebuinţare a facultăţilor mele intelectuale, şi că omul nu este făcut să-şi petreacă viaţa cântând din tamburină şi muşcând scaune. Dar, cucernice maestre, nu-ţi ajunge să-ţi petreci viaţa, trebue să ţi o şi păstrezi.

Dom Claude asculta în tăcere. Deodată, ochii săi înfundaţi luară o aşa expresie ageră şi pătrunzătoare, încât Gringoire se simţi, pentru a ne exprima aşa, cer-

cetat până în fundul sufletului de către privirea aceea.

— Foarte bine, Pierre, dar cum se face că eşti acum în tovărăşia acelei dansatoare din Egipt?

— Ei! zise Gringoire, pentru că este soţia mea şi eu soţul său.

Privirea întunecată a preotului se înflăcără.

— Ai făcut aceasta, ticălosule? strigă el apucând cu furie braţul lui Gringoire; să fi fost oare tu aşa de părăsit de către Dumnezeu, pentru a pune mâna pe fata aceea?

— Pe partea mea din raiu, monseniore, răspunse Gringoire tremurând din tot corpul, vă jur că eu nu am atins-o nici odată, dacă aceasta este ceeace vă nelinişteşte.

— Atunci, ce tot vorbeşti de soţ şi de soţie? zise preotul.

Gringoire se grăbi să i povestească, cât mai scurt posibil, tot ceeace cititorul ştie, aventura sa din Curtea Minunilor şi căsătoria sa cu spargerea urciorului. Se pare, de altfel, că căsătoria aceasta nu avusese încă nici un rezultat şi că în fiecare seară boemiana îi fura noaptea sa de nuntă ca şi în prima zi. — Este rău, zise el, terminând, dar aceasta se datoreşte faptului că am avut nenorocirea de a mă căsători cu o virgină.

— Ce vrei să spui? întrebă archidiaconul, care se liniştise încetul cu încetul în timpul povestii aceleia.

— Aceasta este destul de greu de explicat, răspunse poetul. Este o superstiţie. Soţia mea este, după cele ce mi a spus un bătrân, care este numit la noi ducele de Egipt, un copil găsit, sau perdut, ceeace este acelaşi lucru. Ea poartă la gât o amuletă, care se spune, că o va face într'o zi să-şi regăsească părinţii, dar care şi-ar pierde puterea dacă tânăra fată işi-ar pierde virginitatea. De aci urmează că noi rămânem amândoi foarte virtuoşi.

— Aşa dar, reluă Claude, a cărei frunte se însenina din ce în ce mai mult, crezi Pierre, că creatura aceea nu a fost a nici unui bărbat?

— Ce vreți, dom Claude, ca un bărbat să facă contra unei superstiții? Ea are asta în capul ei.

Socot că de sigur este o raritate sfințenia aceasta de călugăriță, care este păstrată în mod sălbatec în mijlocul fetelor acelea de vagabonzi, aşa de uşor domesticite. Dar ea are ca protectori trei lucruri: pe ducele de Egipt, care a luat-o sub protecția sa, sperând poate să o vândă vre unui ticălos de preot; tot tribul său, care o venerează într'un mod deosebit, ca pe o sfântă fecioară şi un pumnal mic, pe care hoața îl poartă totdeauna asupra ei, cu toate ordonanțele intendenței şi pe care i-l faci să-i vină în mână strângându-i talia. Este o viespe mândră, pre legea mea!

Archidiaconul puse lui Gringoire o mulțime de întrebări.

Esmeralda era, după părerea lui Gringoire, o ființă inofensivă şi fermecătoare, frumoasă cu toată strâmbătura aceea care îi era obişnuită; o fată naivă şi pasionată, ignorantă asupra a tot şi entuziastă de tot; ne ştiind încă deosebirea dintre o femee şi un bărbat, chiar în vis; făcută aşa; nebună după dans, sgomot, aer liber; un fel de femee albină, având aripi nevăzute la picioare şi trăind într'un vârtej. Ea datora natura aceasta vieții rătăcitoare, pe care o dusese totdeauna. Gringoire aflase că fiind încă mică de tot, ea străbătuse Spania şi Catalonia, până în Sicilia; el credea chiar că ea fusese dusă de către caravana de țigani, din care ea făcea parte, în regatul Algerului, țară situată în Achaïe, care Achaïe mărgineşte de o parte mica Albanie şi Grecia, de cealaltă parte marea Siciliei, care este drumul Constantinopolului. Boemii, zicea Gringoire, erau vasalii regelui din Alger, în calitatea sa de şef al națiunei Maurilor albi. Ceeace este sigur este că Esmeralda venise în Franța, pe când era încă foarte tânără, prin Ungaria. Din toate țările acestea, tânăra fată învățase crâmpeie de jargonuri ciudate şi cântece şi căpătase idei ciudate, cari făceau din limbajul său ceva tot aşa de împestrițat ca şi costumul său jumătate parisian, jumătate african. De altfel, locuitorii cartierelor, pe care ea le fre-

cuenta, o iubeau pentru veselia sa, pentru gentileţea sa, pentru înfăţişarea ei vioaie, pentru dansurile şi pentru cântecele sale. In tot oraşul, ea nu se credea urâtă de cât de către două persoane, despre cari ea vorbea adesea cu teamă: schimnica dela Tour-Roland, o bătrână care nu putea suferi pe egipţieni, nu se ştie din ce cauză, şi care blestema pe sărmana dansatoare ori de câte ori trecea prin faţa ferestruei sale; şi un preot care nu o întâlnea niciodată fără să nu i arunce priviri şi fără să nu i adreseze cuvinte, cari o înspăimântau. Faptul acesta din urmă turbură foarte mult pe archidiacon, fără ca Gringoire să dea mare atenţie la turburarea aceea; atât de mult ajunseră cele două luni trecute pentru a face să uite pe nepăsătorul poet amănuntele ciudate din seara aceea, când el întâlnise pe egipţiană şi prezenţa archidiaconului în toate acestea. La urma urmii, mica dansatoare nu se temea de nimic; ea nu ghicea norocul, ceeace o punea la adăpost de procesele acelea de magie, atât de des intentate boemienelor. Şi apoi, Gringoire îi ţinea loc de frate, dacă nu de bărbat. La urma urmii, filosoful suporta cu foarte multă răbdare felul acela de căsătorie platonică. Avea zilnic un culcuş şi o pâine. In fiecare dimineaţă ei pleca dela haimanale, cele mai adeseori cu egipţiana şi o ajuta să câştige bani la răspântii; în fiecare seară el se întorcea cu ea sub acelaş acoperământ, o lăsa să se închidă cu zăvorul în odăiţa sa şi se culca dormind somnul omului drept. Existenţă foarte dulce, la urma urmii, zicea el şi foarte proprie pentru reverie. Şi apoi, în sufletul şi în conştiinţa sa, filosoful nu era sigur că este amorezat nebuneşte după boemiană. El iubea aproape tot atâta şi pe capră. Aceasta era un dobitoc fermecător, blând, inteligent, spiritual, o capră savantă. Nimic nu era mai obişnuit în evul mediu decât animalele acestea savante, despre cari lumea se minuna foarte mult şi cari conduceau adesea pe instructorii lor pe rug. Cu toate acestea, vrăjitoriile caprei cu picioarele aurite erau nişte glume foarte nevinovate. Gringoire le explică archidiaconului, pe care amănuntele acestea păreau că-l

interesează foarte mult. Ajungea, în cea mai mare parte din cazuri, să prezinţi datreaua caprei în cutare sau cutare mod pentru a obţine dela ea figura pe care o doreai. Ea fusese dresată pentru aceasta de către boemiană, care avea pentru fineţele acestea un talent aşa de rar, încât îi ajunsese două luni pentru a învăţa pe capră să scrie cu litere mobile cuvântul *Phoebus*!

— *Phoebus!* zise preotul! pentru ce *Phoebus?*

— Nu ştiu, răspunse Gringoire. Aceasta este poate un cuvânt, pe care ea îl crede înregistrat cu vre-o virtute magică şi ascunsă. Ea îl repetă adesea încet, când se crede singură.

— Eşti sigur, repetă Claude cu privirea pătrunzătoare, că acesta nu este decât un cuvânt şi nu un nume?

— Nume de ce? zise poetul.

— Ştiu şi eu? zise preotul.

— Iată ceeace-mi închipuesc eu, domnule. Boemele acestea cred puţin în Zoroastru şi adoră soarele. De aci, Phoebus.

— Lucrul acesta nu-mi pare tot aşa de clar ca D-tale, Pierre.

— La urma urmii, asta nu este treaba mea. Nu are decât să şi mormăe în voe pe Phoebus al său. Ceeace este sigur, este că Djali mă iubeşte tot aşa de mult ca şi pe ea.

— Cine este Djali aceea?

— Este capra.

Archidiaconul îşi sprijini bărbia în mână şi păru un moment gânditor. De odată, el se întoarse repede spre Gringoire.

— Şi tu îmi juri că tu nu te-ai atins de ea?

— De cine? zise Gringoire, de capră?

— Nu, de femeea acea.

— De soţia mea! Vă jur că nu.

— Şi tu eşti de multe ori singur cu ea?

Dom Claude încruntă sprâncenele.

— Oh! oh! *solus cum sola non cogitabuntur orare Pater noster.*

— Pre legea mea, eu aş putea să spun *Pater*, *Ave-Maria* şi *Credo in Deum patrem omnipotentem*, fără ca să-mi dea mai multă atenţie decât dă o găină unei biserici.

— Jură-mi pe pântecele mamei tale, repetă archidiaconul cu violenţă, că tu nu te-ai atins de fiinţa aceasta nici cu vârful degetului.

— Aşi putea să o jur şi pe capul tatălui meu, căci aceste două lucruri au multe raporturi comune. Dar, cucernice maestre, permiteţi-mi la rândul meu o întrebare.

— Vorbeşte, domnule,

— Ce te interesează pe D-ta lucrurile acestea?

Figura palidă a archidiaconului se făcu roşie ca obrazul unei fete tinere. El rămase un moment fără să răspundă; api cu o încurcătură vizibilă:

— Ascultă, Pierre Gringoire. Tu nu eşti încă afurisit, după cum ştiu. Eu mă interesez de tine şi îţi vreau binele. Ori, cel mai neînsemnat contact cu egipţiana aceasta a dracului te ar face vasal al Satanei. Şti că totdeauna corpul pierde sufletul.

Nenorocire ţie, dacă te atingi de femeea aceea! Iată totul.

— Eu am încercat odată, zise Gringorie, scărpinându-se după ureche. Era în prima zi; dar m'am înţepat.

— Ai avut îndrăzneala aceasta, Pierre?

Şi fruntea preotului se întunecă.

— Altă dată, continuă poetul surâzând, eu am privit înainte de a mă culca prin gaura broaştei dela uşa sa, şi am văzut cea mai delicioasă femee în cămaşe, care a făcut vre o dată să scârţie încheeturile patului sub piciorul său gol.

— Du-te la dracu! strigă preotul cu o privire îngrozitoare; şi împingând din umeri pe Grigoire, care rămăsese încremenit, el se înfundă repede sub cele mai întunecoase arcade ale catedralei.